PR. PROF. UNIV. DR. VASILE V. MUNTEAN

ISTORIA BISERICII ROMÂNEŞTI

(vol. II: din 1716 până azi)

– Curs sintetic –

Editura Marineasa
Timişoara - 2010

© **Vasile V. Muntean**

ISBN 978-973-631-632-6

Cuvânt introductiv

În 2009 am încredinţat tiparului un curs sintetic de „Istoria Bisericii româneşti" (de la începuturi până la 1716), anul morţii silnice a renumitului mitropolit Antim Ivireanul.

Volumul a fost primit cu interes atât de teologi şi istorici bisericeşti – ca Preoţii prof. univ. Sorin Cosma de la Caransebeş sau Alexandru Moraru de la Cluj, Pr. Gheorghe Naghi din SUA *et alii* –, cât şi de specialişti din stat. Spre exemplu, Dl acad. Victor Spinei (Iaşi) a apreciat textul elaborat de smerenia mea ca „riguros şi doct".

La sugestia Î.P.S. Sale Dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, m-am străduit să concep – iarăşi în sinteză – şi vol. II (din anul 1716 până astăzi). Ca şi în cazul întâiului tom, am întregit prelegerile cu lecturi şi bibliografie, iar la sfârşitul lucrării am inclus o ilustraţie potrivită.

Pe copertă s-a redat silueta catedralei mitropolitane din Timişoara. Ea – arhitectonic – îmbină în chip reuşit stilul bizantin cu cel moldovenesc, fiind un simbol al unităţii Ortodoxiei pe pământul strămoşesc şi sub acest aspect.

În final, să-mi fie îngăduit a arăta gratitudinea cuvenită Întâistătătorului Mitropoliei Banatului, Dr. Nicolae Corneanu, care mi-a binecuvântat rodul străduaniei de acum spre a fi publicat, cu remarca asupra tomului: „îl apreciez şi sunt sigur că va fi de folos studenţilor teologi şi nu numai". Sincere mulţumiri exprim de asemenea recunoscutei Edituri Marineasa, datorită căreia şi volumul de faţă vede lumina tiparului.

Autorul

Prescurtări bibliografice

BOR = Biserica Ortodoxă Română (Bucureşti)

Dicţionarul = *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900* (Ed. Acad.), Bucureşti 1979

Elian, Al., *Bizanţul* = Al. Elian, *Bizanţul, Biserica şi cultura romă – nească*, Iaşi 2003

Enciclopedia = *Enciclopedia Ortodoxiei româneşti*, Bucureşti 2010

Jedin, H., *Handbuch* = H. Jedin (ed.), *Handbuch der Kirchenge – schichte,* Freiburg – Basel – Viena 1999

Moraru, Al., *Biserica* = Al. Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885 şi 2000*, vol. III/1-2, Bucureşti 2006

Pantazopoulos, N.J., *Church* = N.J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Tesalonic 1967

Păcurariu, M., *IBOR* (1994) = M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodo- xe Române*, II-III, Bucureşti 1994

Păcurariu, M., *IBOR* (2007) = M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodo- xe Române*, Sibiu 2007

Păcurariu, M., *Studii* = M. Păcurariu, *Studii de istorie a Bisericii Or– todoxe Române*, II, Bucureşti 2009

ST = Studii Teologice (Bucureşti).

REGIM TURCO-FANARIOT; GUVERNARE AUSTRIACĂ

Cum e cunoscut, în anii 1711/1716, domnii pământeni au fost substituiţi (până la 1821) prin greci din Fanar sau prin români grecizaţi. Unii erau conducători luminaţi, dar nu puţini dintr-înşii s-au dovedit simpli jecmănitori. În acest context, relaţiile între conducerea laică a Ţărilor române şi Patriarhia ecumenică vor fi mai strânse ca oricând şi elenizarea, sub anumite raporturi, a Bisericii muntene, e lesne de înţeles. În secolul fanariot, tronul mitropolitan al Ţării Româneşti a fost deţinut de 12 titulari, din care jumătate erau greci; în Moldova, însă, a putut ajunge pe scaunul Mitropoliei numai un grec! În schimb, Oltenia a stat sub stăpânire austriacă în intervalul 1718-1739. Transilvania intrase sub aceeaşi dominaţie a Vienei deja în 1691; Banatul istoric este cuprins în Imperiul habsburgic la 1716, rămânând în această situaţie (din 1867, sub regim dualist austro-ungar) – ca şi Ardealul însuşi – până la Unirea cea Mare.

*

Detalieri, în **bibliografia** următoare: Nicolae Iorga, *Bizanţ după Bizanţ* (trad. rom.), Bucureşti 1972, pp. 228-239; N. I. Pantazopoulos, *Romaïkon dikaion*, Tesalonic 1979, p. 337 şi urm.; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Bucureşti 1985, p. 6 et passim; Idem, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti 1997, pp. 180-186; Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române* (trad. rom.), Cluj 1994, p. 56 şi urm.; H. Jedin, *Handbuch*, VI/1, pp. 225-229; Alexandru Elian, *Bizanţul*, pp. 175-176 şi 196-197; Mircea Păcurariu, *IBOR* (2007), pp. 248-250; Şerban Papacostea, *Studii de istorie românească. Restituiri*, Brăila 2009, pp. 127-200.

Lectură

Primii fanarioţi

Din lumea de afaceri – bancherii Vardales din Constantinopol, de origine armenească, poate – provine în 1662 patriarhul Dionisie al III-lea. În 1688 alegerea patriarhului Calinic al II-lea s-a făcut în casa unui blănar, Manolachi din Castoria, care a fost executat de turci; din acelaşi oraş avea să apară mai târziu darnicul boier moldovean, întemeietor de şcoli, Gheorghe Castriotul, amestecat în încurcăturile campaniei ruseşti de pe Prut, în 1711. Şcolile din Chios şi Arta sunt datorite acestui Manolachi din Castoria. Un Manuil Ioan Ipsilanti, bogat blănar şi el, a cărui breaslă juca un mare rol pe vremea aceea, şi care se lăuda că se trage dintr-un ofiţer al lui Manuil, împăratul Trapezuntului în veacul al XIV-lea, dar al cărui tată fusese un negustor avut, dispunea, în 1716, de Scaunul patriarhal. Fratele său Constantin, zis Psiolu, ajuns boier în Moldova, dar păstrându-şi în acelaşi timp titlul de mare retor al Bisericii bizantine, a fost tatăl unui al doilea Ioan, care din căsătoria cu o Mamona avu pe domnul Alexandru Ipsilanti. El aşeză în Scaun pe fostul său dascăl Cosma al III-lea. Cum Ipsilanti a întemeiat şcoala din Patmos, şi cum urmaşul acestui patriarh, Ieremia al III-lea era originar din această insulă, s-ar putea admite continuarea influenţei lor. Se făceau alegeri pe ascuns în cutare casă din Fanarul acesta laic şi bisericesc care ajungea să deţină astfel conducerea tuturor afacerilor. În 1703, Ioan, tălmaci al flotei, se numără printre binefăcătorii patriarhiei.

Primul fanariot care la 1709 obţinu un tron românesc, ca un fel de înaintare în rang, după ce fusese mare dragoman al Imperiului – şi în aceasta se cuprinde definiţia domnului fanariot – fu Nicolae Mavrocordat, care trecu apoi în Muntenia, căzu prizonier la imperialii ce se războiau cu turcii, şi îşi recâştigă abia la pace tronul. Fratele său, Ioan, fost agent în Moldova, îl înlocuise pentru o vreme la Bucureşti. Fiii lor, Constantin şi Ioan, domniră şi ei, ca şi cei doi Alexandru, fiii acestor domni. Deoarece o fată a bătrânului Alexandru Mavrocordat, zis Exaporitul, se căsătorise cu Matei, fiul lui Grigore I Ghica, domnul Ţării Româneşti – fratele său fiind mare dragoman, cel care fu decapitat după ce se încheiase pacea cu împăratul, la Belgrad –, fiul născut din această căsătorie ajunse

de mai multe ori domn, ca şi fiii săi, Scarlat – cu fiul său Alexandru – şi Matei, şi ca şi fiul lui Alexandru, un alt Grigore.

Prin căsătorii, sau prin alianţe politice, şi alte familii se adaugă la casta fanariotă. Între ei sunt Moruzi din Asia Mică, Constantin şi fiul său Alexandru, cei doi Ipsilanti, Alexandru şi Constantin, care pretindeau că se coboară dintr-un ofiţer al Imperiului din Trapezunt, ruda lor Manuil având destulă trecere pentru a pregăti, în 1717, reînscăunarea ecumenicului Cosma al III-lea. El refăcu Patriarhia, înzestră şcoala din Patmos, restaură unsprezece biserici. Români chiar, ca Racoviţeştii: Mihai, înrudit cu Cantacuzinii, împreună cu fiii săi, Constantin şi Ştefan; Callimachi (de fapt, Călmaşul, de origine ţărănească), putură fi şi ei admişi. Din Fanar chiar veniră Karatzas (Caragea, pentru români), care – pornind de la Dimitrie (1737), capuchehaia lui Antioh Cantemir, apoi mare postelnic, şi de la Constantin, marele paharnic (1771), apoi sluger – au dat doi domni, pe Nicolae şi Ioan Gheorghe; Suţeştii, dintre care primul, Constantin Drakos, a scris un dicţionar greco-latino-arab; între ei se numără Alexandru, Mihail – un alt Mihail va fi fiul lui Grigore –, influentul Nicolae, care, fără a apuca să domnească, sfârşi executat; Hangerlii se adaugă mai târziu. Din insule vine spiritul întreprinzător al lui Nicolae Mavrogheni (...). (Nicolae Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, trad. rom., Bucureşti 1972, p. 228-230)

Biserica din Ţara Românească.
Mitropolia Proilavului (Brăilei) şi cea a Dristrei

Între urmaşii, la cârma Mitropoliei Ungrovlahiei, ai lui Antim Ivireanul – asasinat în 1716 – s-au impus prin activitatea lor românul Daniil, grecul Neofit Cretanul şi alţi înalţi-ierarhi.

Daniil, fost episcop de Buzău, accede pe scaunul mitropolitan la 1719 (păstorind până în anul 1731). A restaurat mănăstirea Aninoasa, paraclisul Mitropoliei, totodată a înnoit din temelie biserica bucureşteană „cu sfinţi" şi „sibile". Este împreună-ctitor al lăcaşului – tot din Bucureşti – numit „Vergu". Pe timpul său s-au imprimat, în româneşte, peste 10 cărţi de ritual. A sprijinit la fel pe ortodocşii braşoveni şi pe cei din Ţara Bârsei, care din 1701 nu mai aveau ierarh propriu, din cauza uniaţiei; o vreme aceştia au stat sub oblăduirea spirituală a lui Daniil care le-a trimis cărţi şi epistole de îmbărbătare şi le sfinţea păstori.

Figură de mare relief, **Neofit Cretanul** (născut în insula Creta), la insistenţele cârmuitorului fanariot Constantin Mavrocordat, este înălţat la rangul de mitropolit „ungrovlah" în 1738 (activând până în 1753). A colaborat, în anul 1741, la redactarea aşa-numitului „hrisov" sau „constituţie", în care s-au introdus şi unele articole privind clerul şi mănăstirile. În acelaşi timp, înţeleptul ierarh a avut un rol deosebit în restructurarea şcolilor, el însuşi înfiinţând o şcoală la Pătroaia (jud. Dâmboviţa), unde învăţau gratis copiii sătenilor (aceasta, până în 1774). În plus, a augmentat avuţia Bisericii, a întemeiat şi îmbogăţit mereu biblioteca mitropolitană, a scos la lumină – prin tipar – mai toate cărţile de cult, la care se adaugă *Cazaniile* lui Ilie Miniat, *Pravoslavnica Mărturisire* a lui Petru

Movilă, *Mărgăritarele* Sf. Ioan Hrisostom etc. Preţioase sunt şi notele de călătorie (cu caracter istoric-geografic şi etnografic), redactate de acelaşi mitropolit Neofit, consecinţă a două vizite canonice. În fine, să nu uităm faptul că, identificându-se cu năzuinţele păstoriţilor români, participă în 1746 la acţiunea de abolire a „rumâniei" (servitute personală); instituţia respectivă s-a socotit că este contrară moralei creştine. În anul 1753 va lua parte la mişcarea care a înlăturat un domnitor abuziv (Matei Ghica).

În partea a doua a veacului al XVIII-lea se evidenţiază, prin truda sa, mitropolitul român **Grigorie II** (1760-87). A ctitorit „Sf. Nicolae Vlădica" şi „Oborul vechi" din Bucureşti şi a tipărit cca 40 de cărţi cultice, ca şi tâlcuiri din autori aparţinând epocii patristice şi postpatristice (Sf. Macarie Egipteanul, Sf. Simeon al Tesalonicului ş.a.), precum şi unele tomuri în greceşte. A mai lucrat – alături de domn – în vederea înfiinţării de noi şcoli şi a reorganizării aşezămintelor existente (implicit a şcolii superioare bucureştene de la Sf. Sava). Acelaşi neobosit mitropolit Grigorie, în fruntea unei delegaţii de boieri şi clerici, cercetase în 1770-1771 Rusia Ecaterinei II, unde şi-a creat cu siguranţă relaţii cu cârmuirea Bisericii ruse. În lipsa lui, Istanbulul înscăunase ca mitropolit al ţării pe Grigorie Socoteanu. După ce victoriile ruşilor încheiaseră războiul, făcând din „Maica Rusia" protectoarea oficială a ortodocşilor din Peninsula balcanică, poziţia mitropolitului Grigorie II ieşise consolidată. Însuşi patriarhul ecumenic (Samuil), în 1774, îi va cere scuze printr-o scrisoare. De asemenea în anul 1774 generalul rus Petru Saltâkov i-a oferit moaştele Sf. Dimitrie cel Nou Basarabov, care au fost adăpostite în catedrala de pe Dealul Mitropoliei.

Sub patriarhatul lui Sofronie II al Constantinopolului, Grigorie II primeşte – cum indică înscrisul sinodal din 10 oct. 1776 – o neobişnuită distincţie, aceea de „locţiitor al scaunului din Cezareea Capadociei" (adică locul întâi între mitropoliile Patriarhiei ecumenice), aceasta ca o reparaţie pentru răcirea legăturilor dintre Mitropolia munteană şi Marea Biserică, în timpul războiului ruso-turc.

Ca un însemnat arhipăstor s-a impus şi **Dositei Filitti** (1793-1810; tatăl: grec epirot, mama – vlahă). Imediat după întronizarea sa, a înjumătăţit „ploconul cârjei", s-a preocupat (în acelaşi context) de îmbunătăţirea stării materiale a clerului, de ridicarea nivelului său teologic şi moral. A întemeiat, în acest sens, o „şcoală de învăţătură" pentru candidaţii la preoţie; evident, şi-a arătat interesul şi pentru celelalte şcoli. A tipărit o serie de cărţi cultuale şi de edificare duhovnicească (de pildă: *Psaltirea, Liturghierul, Triodul, Pravoslavnica învăţătură, Carte folositoare de suflet,* catehisme). S-a îngrijit de refacerea unor biserici (de ex. catedrala bucureşteană) şi mănăstiri. A luptat împotriva exceselor egumenilor greci, contra împilării turceşti, prin proteste adresate Vienei ori Petersburgului. Însă, în ianuarie 1810, Dositei va fi înlăturat din post şi înlocuit cu Ignatie, printr-o decizie a ţarului Alexandru I (ţara se găsea sub ocupaţia oştilor ruseşti). Ex-mitropolitul se retrage la Braşov unde va şi deceda. El a testat importante sume băneşti unor instituţii braşovene, ortodoxe şi nu numai, concomitent acordând burse tinerilor (peste 250), mai ales greci, însă şi români şi aromâni, spre a putea studia în Occident (stipendiile şi-au împlinit rostul până în întâia parte a veacului XX).

Ignatie (1810-1812) era grec de obârşie, fără legături cu ţara noastră, neagreat de români, dar simpatizat de cârmuirea din Sankt Petersburg. În decizia ţarului au tras în cumpănă meritele pe care acest elin şi le dobândise faţă de trupele ruseşti în Insulele ioniene, cu câtva timp în urmă, ca şi statornicia cu care a îmbrăţişat şi în continuare ţelurile diplomaţiei ruseşti. La Bucureşti, Ignatie – în scurta sa păstorire – a reorganizat Academia de la Sf. Sava, căutând şi prin alte mijloace să servească cauza conaţionalilor. În urma păcii încheiate la Bucureşti în 1812 între ruşi şi otomani, Ţara Românească reintrând sub umbra Semilunei, omul devotat ruşilor nu mai putea rămâne la noi. La Viena, Ignatie va colabora, în folosul poporului grec, cu renumitul militant Ioan Capodistria.

Ultimului grec din perioada luată în considerare, Nectarie, îi succede românul **Dionisie Lupu** (1819-21). El a încercat să lichideze unele din racilele veacului fanariot, a luat măsuri pentru

îmbunătăţirea traiului monastic, pentru ridicarea stării materiale, intelectuale şi morale a clerului de mir. S-a preocupat deci de învăţământ (ajutându-l, bunăoară, pe învăţatul Gheorghe Lazăr); a deschis chiar şi o şcoală de muzică psaltică (în frunte cu ieromonahul Macarie şi Anton Pann). A trimis tineri să studieze la Universitatea pisană; a editat cărţi de cult, dar şi de doctrină, precum lucrările Sf. Ioan Hrisostom şi Grigorie Teologul despre preoţie. A refuzat, însă, să-l asiste pe Tudor Vladimirescu în clipele sale cele mai dificile. În sfârşit, s-a refugiat la Braşov (din pricini precumpănitor politice), revenind abia în anul 1827, dar ca simplu stareţ la Mănăstirea Dealu.

*

Din cadrele episcopiilor subordonate, menţionăm chiriarhii cei mai de seamă.

La Râmnic s-a distins, întâi, **Damaschin Dascălul** (1708-25). Printr-o hotărâre a împăratului germanic Carol VI, din febr. 1719, Eparhia râmniceană a fost supusă – bisericeşte – Belgradului; era oprită totodată închinarea către Locurile sfinte a mănăstirilor care, administrativ, erau acum sub autoritatea Curţii vieneze ce întărea şi alegerea stareţilor. Ierarhul-cărturar, împreună cu patru egumeni ai marilor mănăstiri, a solicitat Vienei autonomia Episcopiei Râmnicului şi plasarea ei – ca posibilă mitropolie – sub ascultarea directă a Constantinopolului, ca şi alte lucruri folositoare neamului său, doleanţe neluate în seamă de imperiali.

Damaschin, încă de când era episcop al Buzăului, a început să tălmăcească în româneşte aproximativ toate cărţile de cult, nereuşind însă să tipărească decât trei din ele. Cu toate acestea, urmaşii săi vor imprima toate traducerile realizate de învăţatul episcop.

Un urmaş al lui Damaschin, **Inochentie** (1728-35) a căutat să continue strădaniile predecesorului, tipărindu-i unele tâlcuiri; acestea vor putea acum să fie difuzate şi în ţinuturile de peste Carpaţi. Dar şi ortodocşii sârbi vor beneficia de tipăriturile râmnicene. Totuşi, memoriile prin care acelaşi Inochentie protesta faţă de măsurile

arbitrare – din sectorul pecuniar, al dărilor –, măsuri luate de administraţia austriacă, au rămas fără efect.

Climent (1735-48; hirotonit la Belgrad abia în 1737) a fost contemporan cu o nouă confruntare ruso-austro-otomană, în urma căreia Oltenia va reintra în hotarele Ţării Româneşti, iar Episcopia Râmnicului va redeveni sufragana Mitropoliei Ungrovlahiei. Climent a demonstrat că este un bun administrator al eparhiei, refăcând catedrala, reşedinţa şi anexele de la Râmnic (arse cu ocazia războiului). Tot lui i se datoresc câteva lăcaşuri sfinte, precum şi publicarea mai multor cărţi (în jur de 20), în tălmăcirea lui Damschin Dascălul, dar şi de îndoctrinare (*Cazania* lui Varlaam, cu unele modificări, *et alia*).

Demersul editorial a fost preluat de **Grigorie Socoteanu** (1748-64); e vorba de anumite cărţi de slujbă, altele cu caracter teologic, sau manuale şcolare (spre exemplu, *Bucoavna românească* din 1749). Pentru mitropolitul Pavel Nenadovici al Karloviţului a tipărit o *Gramatică slavonă*, iar pentru episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului, *Pravila de rugăciuni a sfinţilor sârbi* (în slavonă). Şi urmaşul său, Partenie (1764-71) a continuat eforturile tipografice ale înaintaşilor, imprimând şi el cărţi cultice.

Este urmat de **Chesarie Halepliu** (1773-80), născut în Bucureşti şi având o ascendenţă siriană. Încă înainte de anul călătoriei sale în Rusia pravoslavnică (1770), Chesarie a scos în 1765 tâlcuirea sa din Sf. Simeon al Tesalonicului: *Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos*. În 1769, tot la Bucureşti, va publica *Orthodoxos didaskalia* a lui Meletie Pigas. Opera principală a lui Chesarie o constituie, însă, cele şase tomuri de Mineie (pe octombrie-martie), tălmăcite din elină de dânsul, chiar dacă s-a servit şi de tâlcuirile mai vechi ale lui Damaschin Dascălul sau dacă la traducerea în limba română şi-au mai adus aportul şi alţi elenişti, ca mitropolitul Grigorie II. În aceeaşi vreme, eruditul ierarh îşi va fi elaborat în elină istoria războiului dintre ruşi şi turci (nu s-a păstrat).

Om de largă şi serioasă învăţătură, cu comprehensiune pentru ceea ce apărea cu notă de noutate la orizontul culturii europene din timpul său, cu o profundă cunoaştere a istoriei româneşti, pe care o

evocă în deosebitele pagini din prefeţele mineielor amintite, Chesarie a meritat ca numele său să fie aşezat (de N. Iorga) în fruntea unei epoci din literatura noastră veche.

Un alt învăţat ierarh a fost **Filaret** (1780-92), care a editat restul de şase mineie (pe aprilie-septembrie), în anul 1780. De altfel, pe spesele sale a tipărit la Râmnic mai multe cărţi (în total, peste 25), între care *Cuvintele* Sf. Teodor Studitul, *Gramatica românească* a lui Ienăchiţă Văcărescu (1787) ş.a.m.d.

La Buzău au funcţionat câţiva episcopi: Daniil, Ştefan, Misail şi Metodie (1741-48); ultimul a reactivat tipografia diecezană, scoţând la lumină câteva cărţi. A ctitorit şi două lăcaşuri sfinte. Alt chiriarh, **Cosma Popescu** (1763-87) a tipărit şi dânsul unele cărţi de cult, s-a îngrijit de cele două şcoli ale episcopiei, de sporirea patrimoniului aceleiaşi eparhii, de restaurări etc. Este urmat de Dositei Filitti (1787-93), viitor mitropolit căruia i-am creionat activitatea în alt loc.

Nepotul acestuia, **Costandie Filitti** (1793-1819) a activat pentru progresul învăţământului, în genere pentru înflorirea activităţilor cultural-artistice. Este unul din fondatorii spitalului bucureştean „Filantropia"; s-a îngrijit şi de spitalul buzoian „Gârlaşi". A restaurat catedrala , reşedinţa episcopală şi diferite biserici, ctitorind chiar o bisericuţă la Mehadia. Sub aspect politic s-a manifestat ca filorus, aşteptând sprijin de la Rusia pentru neamul său.

În oct. 1793 s-a înfiinţat la Argeş o nouă episcopie, păstorită de românul **Iosif** (1793-1820). A ieşit în evidenţă prin ceea ce a dat publicităţii: cele 12 mineie (retipărite la Buda în 1804-1805), *Noul Testament* (Neamţ, 1818), *Octoihul* (Buda şi Râmnic, 1811), *Slujba Sf. Nifon* (Sibiu 1806), *Apologia* (Bucureşti 1819) etc. Acelaşi episcop a întemeiat o şcoală de pregătire a viitorilor clerici (în 1797); a durat o jumătate de veac. S-a remarcat, apoi, ca un mare ctitor şi înnoitor de sfinţite lăcaşuri. Cum era de aşteptat, ierarhul argeşean a ajutat şi pe ortodocşii sibieni, prin editarea de cărţi bisericeşti la Sibiu şi la Buda.

*

Enoriaşii ortodocşi dobrogeni depindeau, în răstimpul ce-l avem în vedere, de Mitropolia Dristrei (Silistrei) ce atârna de Patriarhia ecumenică. Grigorie II Ghica, domnul Ţării Româneşti (1748-52), a reînnoit catedrala mitropolitană din Dristra, edificând şi anexele trebuitoare. În a doua parte a veacului XVIII, alţi domnitori fanarioţi îşi exprimă mărinimia pentru aceeaşi mitropolie. Încă în 1701 viitorul mitropolit al Dristrei (1711-19), Ierotei Comnenul, imprimase la Snagov *Proschinitariul* Muntelui Athos şi lăsase în manuscris suficiente traduceri. Cărţile cultuale, pentru parohiile din cuprinsul mitropoliei în cauză, erau imprimate – majoritatea – în centre româneşti (din cele trei ţări româneşti). Aceeaşi stare de lucruri şi în cazul Mitropoliei Proilaviei.

Cât despre enoriaşii din raiaua Brăila, ei au aparţinut canonic (până în 1813) de titularii elini ai Proilavului, cu sediul la Brăila; câteodată la Ismail ori la Căuşeni – Tighina. Dintre titulari, se pare că numai Daniil (1751-73) a fost român. În 1715, în urma cuceririlor, otomanii înfiinţează raiaua Hotinului, însă românii de acolo au rămas mult timp sub jurisdicţia bisericească a ierarhilor de la Rădăuţi şi Iaşi. Unicul titular al eparhiei Hotinului a fost învăţatul **Amfilohie** (1767-70). După anul 1770 parohiile hotiniene au fost anexate mitropoliei Proilaviei, exceptând anii 1788-92, când se aflau – datorită ocupaţiei habsburgice – sub ascultarea Cernăuţiului. În 1795 Amfilohie Hotiniul a imprimat la Iaşi: *Gramatica theologhicească* (adaptare după catehismul mitropolitului moscovit Platon Levşin), o geografie şi o aritmetică (prelucrări din italiană); a fost „cel dintâi prelucrător de cărţi ştiinţifice în ţările române”.

La 1812 (din 16 mai) Basarabia a fost încorporată de Rusia, iar în 1813 s-a înfiinţat Arhiepiscopia Chişinăului şi Hotinului, cu reşedinţa la Chişinău, întâistătătorul ei fiind Gavriil Bănulescu – Bodoni (+ 1821); ceilalţi conducători ai eparhiei – până la Unirea cea Mare – au fost cu toţii ruşi de neam. Tot în 1813, mitropolia Proilavului s-a contopit cu mitropolia Dristrei; în 1828 eparhia Dristro-Proilaviei s-a desfiinţat oficial.

În aceste împrejurări, apare Arhiepiscopia Tulcei (pentru partea dobrogeană nordică, sub autoritatea Constantinopolului); a fost

condusă de titulari elini până în 1878. Credincioşii români din regiunea dobrogeană sudică au rămas pe mai departe – până prin 1870 – sub oblăduirea spirituală a trei ierarhi care au mai rezidat la Silistra.

Bibliografie

Constantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga 1876, p. 468 şi urm.; Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, I, Bucureşti 1939, pp. 247-306; N.J. Pantazopoulos, *Church*, p. 77 şi urm.; Olga Cicanci–Paul Cernovodeanu, *Contributions à la connaissance de la biographie et de l'œuvre de Jean (Hiérothée) Comnène (1658-1719)*, în „Balkan Studies", 1/1971, pp. 143-186; *Dicţionarul*, sub verbo; *Istoria învăţământului în România*, I (coord. Şt. Pascu), Bucureşti 1983, p. 249 şi urm.; Tudor Mateescu, *Biserica Ortodoxă română în timpul stăpânirii otomane (1417-1877)*, în „Monumente istorice şi izvoare creştine", Galaţi 1987, pp. 149-187; Mircea Păcurariu, *Basarabia*, Iaşi 1993, passim; Idem, *IBOR*, II (1994), p. 321 şi urm.; Idem, *IBOR* (2007), pp. 250-259; Ioan Scurtu et alii, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, Bucureşti 1994, passim; Gabriel Ţepelea, *Pentru o nouă istorie a literaturii şi culturii române vechi*, Bucureşti 1994, p. 236 şi urm.; Al. Elian, *Bizanţul*, pp. 177, 179, 221, 224, 287, 293 şi 339; *Enciclopedia*, sub voce (cu literatură de specialitate).

Lecturi

Noul Fanar în viziunea lui N. Iorga

Fanarul de acasă se sprijinea bineînţeles pe cel care emigrase peste Dunăre. Un apel la domnii români fu adresat, chiar sub Ieremia al III-lea, când fanarioţii, de felul lui Manuil Ipsilanti, aveau în grija lor Marea Biserică. În comitetul de restaurare se găsesc laolaltă oameni de categoria unui Atanasie, alt şef al blănarilor, un Ciuchi, unii demnitari ai Patriarhiei, ca marele eclesiarh, sau un anume Constantin (1720) capuchehaie al Moldovei la Poartă.

Dar în curând agenţii domnilor, prin singurul fapt că se aflau în Constantinopol, putând spiona toate mişcările stăpânilor turci, depăşiră în trecerea de care se bucurau pe patronii lor, care ajunseră să depindă cu totul de dânşii.

Influenţa hotărâtoare a acestor unelte subordonate domnilor fanarioţi începe odată cu moartea lui Grigore al II-lea Ghica şi cu bătrâneţea lui Constantin Mavrocordat; tinerii candidaţi la tron au nevoie de sprijinul lor pentru a izbândi şi a se menţine.

Unul dintre cei mai de seamă din agenţii aceştia, Iordache Stavrachi, sau mai degrabă Stavracoglu, fiul unui medic Stavraki, osândit la spânzurătoare de turcii care erau mai puţin sătui de uneltirile sale cât doritori să-l moştenească, s-a făcut cunoscut prin anumite aplecări care amintesc pe vechii arhonţi, generoşi şi binefăcători. El era în fruntea grupului care, în 1762, a întemeiat cel dintâi „spital al naţiunii". Din iniţiativa şi din punga lui se tipări la Lipsca „Teologia" lui Iosif Bryennios, viitorul patriarh ecumenic Sofronie al II-lea fiind însărcinat cu această lucrare. El făcu la Muntele Athos câteva chilii şi o bisericuţă. Daponte, prietenul său îl sfătuia să se ducă să facă danii la Ierusalim, ceea ce l-ar fi apărat de răzbunarea fără greş a turcilor. Ca binefăcătorul a trei mănăstiri de la Muntele Athos ni se înfăţişează un caramanlâu, vorbind turceşte: acest Petrachi, directorul monetăriei împărăteşti, a provocat, cu ajutorul câtorva turci, o revoluţie în Constantinopol, voind prin aceasta să dobândească un tron românesc. (...) Un spirit nou venea în acelaşi timp prin mijlocirea grupurilor prospere de negustori greci care se formau în Apus. (...)

În învăţământ apare reforma, iniţiată de Manasse Eliade, care făcuse studii la Lipsca, pentru a fi apoi, ani de-a rândul, dascăl în Bucureşti, şi continuată de celebrul prelat Evghenie Vulgaris. Acesta, după ce-şi făcuse stagiul între români, la Iaşi, avu curajul să întemeieze la Athos chiar o şcoală superioară în direcţia aceasta, pe care numai brutalitatea fostului patriarh ecumenic Chiril al V-lea a fost în stare să o distrugă; se văd şi astăzi ruinele acestei Academii a Muntelui Athos.

Instituţii ale curentului reformator se găsesc şi la Bucureşti şi la Iaşi; Alexandru Ipsilanti şi Grigore Ghica înfiinţară şcoli de influenţă apuseană, cu un program de învăţământ progresiv şi cu introducerea ştiinţelor şi a limbilor moderne. Scarlat Sturdza dădu Academiei moldovene, cu ajutorul mitropolitului Iacov, un ardelean, noul statut, tot atât de modern cât şi acela cu care, pentru aceeaşi epocă, se mândrea Polonia. Pe alături, un Amfilohie, care fusese câtva timp episcop titular al Hotinului, prelat format şi el în Italia, autorul unei geografii, al unei aritmetici, traducător al călătoriilor abatelui Delaporte, colaborase şi el la această occidentalizare. (...)

Dar nu trebuie să uităm, fără îndoială, nici eforturile dascălilor greci, ca Govdelas, refugiat apoi la Varşovia, ca Ştefan Comitas, sau Veniamin din Lesbos, de a da o dezvoltare învăţământului bizantin în capitalele ţărilor româneşti, învăţând pe urmaşii boierilor români că şi ei sunt, în „Dacia" lor, ca grecii, membri ai unei noi Elade. (N. Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, cit., p. 235-239)

Chesarie al Râmnicului, văzut de P. C. Pr. prof. M. Păcurariu

Cea mai interesantă şi cea mai lungă prefaţă are Mineiul pe ianuarie, tălmăcit «în limba patriei». Citând pe istoricii antici Dio Cassius şi Meletie Geograful, Chesarie aminteşte de războaiele lui Traian cu Decebal, de colonizarea Daciei cu elemente romane, pătrunzând prin toţi aceştia tradiţiile şi obiceiurile romane, şi ajungând la concluzia că românii sunt urmaşii acelor colonişti. (...)

Cu toate că este vorba de texte traduse, Mineiele de la Râmnic reprezintă o sinteză a eforturilor de creare a unei limbi bisericeşti unitare, pe baza limbii populare. În adevăr, deşi limba lor are un vădit caracter popular, totuşi este unitară, căci se evită regionalismele, folosindu-se cuvinte de largă circulaţie, remarcabile prin naturaleţe, varietate şi plasticitate. Se remarcă fraze armonioase, naturale, cu topică şi construcţii arhaizante, specifice graiului bisericesc. În prefeţe, se remarcă însă numerase neologisme, de origine greacă şi latină, dintre care unele s-au şi impus în limba română modernă: alegorie, armonie, autonomie, energie, epocă, monarhie, planetă, tiran ş.a. (de origine grecească), austru, istoric (recte istoriograf), patrie, persoană, principat, probă, reformă, sferă ş.a. (de origine latină). În felul acesta, pe lângă ideile înaintate din prefeţe, Mineiele de la Râmnic reprezintă un adevărat monument de limbă românească, o contribuţie de seamă în procesul de formare, de îmbogăţire şi de mlădiere a limbii române literare. (M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, Bucureşti 1994, p. 424)

Ortodoxia în Moldova

Chiar în anul în care debutează domniile fanariote în ţara românească a Moldovei (1711), mitropolitul **Ghedeon** (1708-22) întâmpină la Iaşi pe Petru cel Mare al Rusiei şi pe Dimitrie Cantemir; mai apoi a fost vizitat de patriarhii Hrisant al Ierusalimului şi Samuil al Alexandriei. Întâistătătorul Bisericii moldovene reuşi să tipărească un Liturghier, o sinapsă (acatist, paraclis ş.a.) şi Dogmatica Sf. Ioan Damaschinul. De la figura mai ştearsă a lui **Grigorie IV** (1723-29) ne-a parvenit totuşi o interesantă povestire care priveşte legăturile româno-bizantine, naraţiune ce a fost mult dezbătută în istoriografia noastră. Cernăuţean de origine, **Antonie** (1730-39), pentru poziţia sa antiturcească după încheierea păcii de la Belgrad, a trebuit să se refugieze în Rusia, unde a funcţionat tot ca mitropolit.

Grecul moreot **Nichifor** (1740-50), deşi impus de domnul fanariot Grigorie II Ghica, s-a străduit să servească obştea românească, tipărind mai multe cărţi de cult în limba română (unele şi în arabă). La fel, s-a preocupat de şcolile naţionale, de ridicarea nivelului de pregătire a preoţimii; alte măsuri luate priveau disciplina, buna rânduială în sânul călugărimii. Pe timpul lui Nichifor, în 1749, Constantin Mavrocordat a desfiinţat „vecinia", echivalenta „rumâniei" din Ţara Românească.

Românul **Iacob Putneanul** (1750-60) şi-a dat silinţa şi el să slujească cultura şi spiritualitatea românească. A dat la lumină peste 10 cărţi de cult şi de învăţătură, a sprijinit şcolile din Rădăuţi şi Iaşi publicând un abecedar (*Bucvar* – 1755), a sfătuit consecvent părinţii

să-şi dea copiii la şcoală. N-a fost de acord cu introducerea „văcăritului" (desfiinţat în 1757), dare impopulară; a trebuit să-şi dea demisia. Retras la Putna, va fonda împreună cu arhimandritul Vartolomei Măzăreanu o şcoală pentru instrucţia viitorilor slujitori ai altarului (1774-82). Tot el repară vestita ctitorie a lui Ştefan cel Mare, adăugându-i pridvorul.

Gavriil Callimachi (1760-86) se trăgea din familia de răzeşi Călmaşul din Câmpulung. A edificat catedrala „Sf. Gheorghe" („Mitropolia veche"), a chivernisit treburile şcolare, a tipărit peste 20 de cărţi de profil, la care se adaugă o Gramatică românească (1770), a sprijinit totodată paisianismul. N-a acceptat să fie restabilit „văcăritul", urât de popor. Sub arhipăstorirea sa, în 1775, Bucovina a fost răpită de Habsburgi iar Episcopia Rădăuţilor supusă Karloviţului.

În ciuda faptului că Istanbulul politic şi ecleziastic voia să impună pe scaunul mitropolitan moldovean un grec, moldovenii au izbutit să pună în fruntea Bisericii lor pe **Leon Gheucă** (1786-88), episcopul Romanului. A fost un simpatizant al iluminismului, un apropiat al lui Dositej Obradović (reformator al culturii naţionale sârbeşti) şi un luminat patriot: prin intervenţia lui hotărâtoare s-a anihilat răzmeriţa ienicerilor otomani din Iaşi şi s-a pus capăt prădăciunilor la care s-au dedat aceştia. Mai mult de doi ani, după trecerea sa în veşnicie, Mitropolia moldovenească va fi gestionată de rusul Ambrozie Serebrenikov, Moldova fiind sub ocupaţie militară rusă.

La origine ardelean, **Iacob Stamati** (1792-1803; *ab ovo*: Strămătură) a înălţat o nouă reşedinţă pentru Mitropolie şi a reparat unele edificii bisericeşti. Urmărind modernizarea învăţământului, s-a interesat de Academia ieşeană (înfiinţată în 1765), precum şi de celelalte şcoli, şi a publicat unele cărţi de cult, dar şi câteva manuale, ca şi romanul moralizator al spaniolului Balthasar Gracian, *Critil şi Andronis*. Mai mult, lângă Mitropolie a deschis o farmacie, dovedindu-se şi un mare filantrop (în atenţia mitropolitului erau îndeosebi tinerii şi nevoiaşii). În 1803, la deces, îi succede pe tronul mitropolitan **Veniamin Costachi** (1803-42; cu două întreruperi:

1808-12 şi 1821-23), cu care începe în Moldova „epoca modernă" a istoriei eclesiale şi, pe acest motiv – precizează Păr. prof. Mircea Păcurariu –, se impune înfăţişarea activităţii sale într-o altă secţiune (*infra*). Aici amintim doar un singur amănunt: în 1806 mănăstirea atonită Esfigmenu era să devină – în schimbul unei sume anuale – un aşezământ moldovenesc, dar (poate nesprijinit de domnitor şi de boieri) Veniamin nu a înţeles să accepte oferta.

*

Din rândul celor ce au cârmuit episcopiile sufragane ne reţin atenţia câteva personalităţi mai aparte.

La Roman s-a afirmat, cu alese calităţi duhovniceşti, cu o viaţă îmbunătăţită (pentru care a şi fost canonizat în 2007), **Pahomie** (1707-1713), ardelean călugărit la Neamţ, călătorit şi în Rusia unde o vreme a stat în preajma Sf. Dimitrie – mitropolitul Rostovului. A avut şi preocupări cărturăreşti şi însuşiri administrative; a ctitorit schitul Pocrov din vecinătatea mănăstirii Neamţ, ce a fost reparată (ca şi anexele ei) de acelaşi evlavios ierarh. Venit de la Huşi, **Ghedeon** (1734-43) a întemeiat schitul Sihăstria din apropierea mănăstirii Secu. Câteva lăcaşuri sfinte va ridica şi **Ioanichie** (1747-69). Deşi a cârmuit (abuziv) doar câteva luni, în 1786, eparhia Romanului, grecul simoniac **Iacob** a fost o pacoste asupra diecezei. **Veniamin Costachi** (1796-1803) l-a susţinut pe arhimandritul Vartolomei Putneanul de la mănăstirea „Precista Mare" din Roman, ca să construiască un spital. Atât spitalul cât şi farmacia alăturată aveau personal remunerat de Biserică.

De la Huşi, relevăm chipul lui **Inochentie** (1752-82) care a rezidit radical catedrala-ctitoria lui Ştefan cel Mare, l-a stimulat pe Constantin Racoviţă Cehan să întemeieze spitalul Sf. Spiridon din Iaşi (1756) şi a condus solia moldoveană la St. Petersburg în 1769-1770.

La Rădăuţi, titularul episcopiei, **Varlaam** (1735-45), va scoate – de sub teascurile tipografiei – trei cărţi de slujbă. Cel mai renumit chiriarh eparhiot rămâne însă **Dosoftei Herescu** (1750-89), bun român, care a ctitorit şi el câteva sfinte lăcaşuri şi a apărat drepturile

şi obiceiurile strămoşeşti într-o parte a pământului românesc, căzut sub stăpânire străină. După ce în 1775 Bucovina devenise proprietate austriacă, scaunul episcopal al Rădăuţiului va fi mutat în 1781 la Cernăuţi iar la 1783 Episcopia Bucovinei (noul nume al eparhiei) va fi supusă spiritual Karloviţului; din 1786, şi administrativ. În acel an (1786) apare „planul" sau regulamentul de organizare, ce stipula *inter alia*: preoţii şi protoiereii sunt numiţi (de acum încolo) de guvernatorul Bucovinei, la recomandarea ierarhului; acesta, desemnat direct de către împărat. Din 20 de aşezăminte monastice româneşti, rămân în fiinţă ca mănăstiri doar patru: Putna, Sucevița, Dragomirna și „Sf. Ioan cel Nou" de la Suceava. Încă la 1775 Paisie Velicikovski a plecat de la Dragomirna şi s-a aşezat la Secu, laolaltă cu 350 de monahi. Potrivit aceluiaşi regulament, patrimoniul diecezan şi al mănăstirilor formau acel „Fond religionar" bisericesc, gospodărit de statul austriac.

După decesul vrednicului episcop Dosoftei Herescu, Iosif II numeşte în fruntea eparhiei bucovinene, în apr. 1789, pe sârbul Daniil Vlahovici (+ 1822; probabil, cu ascendenţă vlahă) care din nefericire a favorizat elementul rutean şi limba slavonă, în dauna celei româneşti. Mai mult, în 1815 şcolile primare din Bucovina au fost declarate şcoli catolice!

Bibliografie

Istoria învăţământului în România (cit.), p. 249 şi urm.; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei* (ed. St. Neagoe), Bucureşti 1991, passim; Hannes Hofbauer, Viorel Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova* (trad. rom.), Bucureşti 1995, p. 13 și urm.; M. Păcurariu, *IBOR*, II-III, passim; Idem, *IBOR* (2007), pp. 259-263; Al. Elian, *Bizanţul*, pp. 36-65 şi 128-138; *Enciclopedia*, sub voce (cu bibliografia fundamentală).

Lecturi

A Treia Romă

Alternativa nord-estică a fost aleasă de către principele şi învăţatul moldav Dimitrie Cantemir. El a încălcat contractul de suzeranitate cu otomanii, care a fost valabil în Moldova timp de mai bine de două sute de ani, punând în 1711 ţara sub „protecţia" ţarului ruso-ortodox Petru cel Mare. *Enciclopedia sovietică* ne reaminteşte: „Cantemir a adus Moldova sub stăpânire rusească". Când turcii s-au simţit trădaţi de principele Cantemir, i-au detronat pe ambii principi români – atât din Moldova cât şi din Ţara Românească – şi au arendat-o celor care ofereau mai mult dintre dragomanii greci din Fanar, unde îşi avea rezidenţa şi patriarhul. În cei o sută de ani a domniei fanariote, care s-a sfârşit abia în 1821, procesul de grecizare – preluarea influenţelor greceşti în limbă şi cultură – s-a desfăşurat în continuare în viaţa politică şi religioasă. Acest val a cuprins Ţara Românească mai mult decât Moldova, unde apropierea de Rusia ţinea vii tradiţiile slavone bisericeşti.

O alianţă politică şi religioasă cu Moscova era preferată şi de boierii moldoveni, ceea ce a contribuit la reorientarea puterii spre Răsărit, de la a doua spre a treia Romă. O asemenea schimbare devine evidentă după înfrângerea turcilor la Viena şi mai ales după reformele lui Petru cel Mare, care a subordonat ortodoxia rusă statului.(...)

Calculul politic moldav de a găsi în Moscova sprijin împotriva Vienei şi Constantinopolului era justificat. Pentru că primul mare pericol, după arendarea tronului românesc fanarioţilor, s-a dovedit a fi, pentru Moldova, pătrunderea austriacă spre răsărit şi, prin urmare, ocuparea Moldovei de nord cunoscută sub numele de Bucovina. (Hannes Hofbauer, Viorel Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova* (trad. rom.), Bucureşti 1995, p. 13-14).

Vânzarea Bucovinei

La anul 1774 au intrat oştile austriece, cu dispreţul oricărui drept al ginţilor, în pace fiind cu Poarta şi cu Moldova, în partea cea mai veche şi mai frumoasă a ţării noastre; la 1777 această răpire fără de samăn s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigore Ghica voevod. Fărădelege nemaipomenită, uneltire mişelească, afacere dintre o muiere desfrânată şi între paşii din Bizanţ, vânzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăţia vecină, deapururea o durere pentru noi. Dar nu vom lăsa să se închidă această rană. Cu a noastre mâni o vom deschide deapururea, cu a noastre mâni vom zugrăvi icoana Moldovei de pe acea vreme şi şirurile vechi, câte ne-au rămas, le vom împrospăta în aducere aminte, pentru ca sufletele noastre să nu uite Ierusalimul. Că acolo e sfânta cetate a Sucevei, scaunul domniei vechi cu ruinele măririi noastre, acolo scaunul firesc al unui mitropolit care în rang şi neatârnare era egal cu patriarhii, acolo sunt moaştele celor mai mari dintre domnii

români, acolo doarme Dragoş, îmblânzitorul de zimbri, acolo Alexandru întemeietorul de legi, acolo Ştefan, zidul de apărare al creştinătăţii. (...)

Şi ce a devenit astăzi obârşia Moldovei? Făgăduit-a fost Austria s-o ţie în vechile ei legi şi obiceiuri, bunurile mănăstireşti să le întrebuinţeze spre ridicarea poporului moldovenesc, răzăşii să rămâie întru ale lor, târgoveţii întru ale lor şi multe alte lucruri au făgăduit.

Şi ce a făcut în ţară? Mlaştina de scurgere a tuturor elementelor sale corupte, loc de adunătură a celor ce nu mai puteau trăi într-alte părţi, Vavilonul babilonicei împărăţii. Deşi după dreptul vechi jidanii n-aveau voie nici sinagogi de piatră să aibă, astăzi ei au drept în mijlocul capitalei havra lor, iar asupra ţării ei s-au zvârlit ca un pâlc negru de corbi, expropriind palmă cu palmă pe ţăranul încărcat de dări, sărăcit prin împrumuturi spre a-şi plăti dările, nimicit prin dobânzile de ludă ce trebuie să le plătească negrei jidovimi. Şi asta, în jargonul gazetelor vieneze, se numeşte a duce *civilizaţia în Orient*. Oameni a căror unică ştiinţă stă în vânzarea cu cumpănă strâmbă şi înşelăciune au fost chemaţi să civilizeze cea mai frumoasă parte a Moldovei.

Poporul cel mai liber şi mai îngăduitor şi-a plecat capul sub jugul celei mai mizerabile şi mai slugarnice rase omeneşti. Pământul cel mai înflorit începe palmă cu palmă în mâinile cele mai murdare, raiul Moldovii se împle de neamul cel mai abject. Şi fiindcă la toate aceste procese de expropriare agenţii de împlinire au tantiemele lor, de aceea jidovimea şi judecătorii merg mână în mână sub pajura creştină cu două capete.

Fără a vărsa o picătură de sânge, fără muncă, fără inteligenţă, fără inimă o rasă care, în înjosirea ei, nu are asemănare pune astăzi mâna pe un pământ sfânt, a cărui apărare ne-a costat pe noi râuri de sânge, veacuri de muncă, toată inteligenţa noastră trecută, toate mişcările cele mai sfinte ale inimei noastre.

Şi e plină de străini,
Ca iarba de mărăcini;
Şi e plină de duşmani
Ca râul de bolovani.
Iar mila străinului
E ca umbra spinului:
Când vrei ca să te umbreşti,
Mai tare te dogoreşti.

De aceea când ştim pentru ce a căzut voevodul moldovenesc nu trebuie să-l plângem. „Ce mă plângeţi pe mine, că nu sunt de plâns. Mie s-a hotărât bucuria drepţilor, cari n-au făcut lucruri vrednice de lacrămi". De plâns e ţara, care prin moartea lui n-a fost scutită de cea mai aspră trunchiare.

La Putna un călugăr bătrân mi-a arătat locul înlăuntrul bisericii în care stătea odată aninat portretul original al lui Ştefan Vodă. După original el a fost mic de stat, dar cu umere largi, cu faţa mare şi lungăreaţă, cu fruntea lată, cu ochii mari plecaţi în jos. Smad şi îngălbenit la faţă, părul capului lung şi negru acoperea umerii şi cădea pe spate. Căutătura era tristă şi adâncă ca şi când ar fi fost cuprins de o stranie gândire... Coroana lui avea deasupra, în mijloc, crucea toată de aur,

împodobită cu cinci pietre nestimate. Sub crucea coroanei urmau Duhul Sfânt, apoi Dumnezeu Tatăl, cu dreapta binecuvântând, cu stânga ţiind globul pământului, pe cercul de margine al coroanei un rând de pietre scumpe de jur împrejur. Îmbrăcat era Vodă într-un strai mohorât cu guler de aur, iar de gât îi atârna un engolpion din pietre şi mărgăritare. Câmpul portretului era albastru, în dreapta şi în stânga chipului perdele roşii.

Am întrebat ce s-a făcut cu originalul?

Călugărul a răspuns ce însuşi auzise.

Într-una din zilele anului 1777, la miezul nopţii, *Buga*, clopotul cel mare, a-nceput să sune de la sine, întâi încet, apoi tot mai tare şi mai tare.

Călugării treziţi din somn se uitară în ograda mănăstirei. În fioroasa tăcere, în sunetul clopotului ce creştea treptat, biserica se lumina de sine înăuntru de o lumină stranie şi nemaivăzută. Călugării coborâră într-un şir treptele chiliilor, unul deschise uşa bisericii...în acea clipă clopotul tăcu şi în biserică era întuneric des. Candelele de pe mormântul lui Vodă se stinseseră de la sine, deşi avuse untdelemn destul.

A doua zi portretul voevodului Moldovei era atât de mohorât şi de stins, încât pentru păstrarea memoriei lui un călugăr ce nu ştia zugrăvia, a făcut copia ce există astăzi.

Aprinde-se-vor candele pe mormânt? Lumina-se-va vechiul portret?

(Mihai Eminescu, *Publicistică. Referiri istorice şi istoriografice*, Chişinău 1990, pp. 74-77. E vorba de un material din 30 sept. 1877. A nu se reţine accentele antisemite, ci numai faptele diacronice).

„Districtul Cernăuţi" din Galiţia

În timp ce împăratul Iosif al II-lea se afla la Lemberg, în iunie 1786, a fost luată o hotărâre politică ce punea capăt administrării pro-româneşti a generalilor săi din Bucovina. Bucovina a fost integrată Galiţiei (până în 1850, n.n.), unei provincii care era de zece ori mai mare. Această hotărâre de a desfiinţa Bucovina *de facto*, prin anexarea ei Galiţiei, a fost luată şi din cauza jalnicei eşuări a politicii austriece în Transilvania. (...)

Marele iluminist român Ion Budai Deleanu, consilier guvernamental al administraţiei din Galiţia, scria plin de amar în 1801: „Toţi incapabilii, imoralii şi egoiştii din monarhie par să ajungă în Bucovina la conducere".

La sosirea austriecilor în Bucovina boierii români „reuneau în ei mândria otomană, şiretenia grecească şi lăcomia evreiască...", după cum scria Budai Deleanu, astfel că „depăşeau toate aceste trei neamuri". A fost necesară doar o generaţie pentru ca la Viena să fie preluaţi în administraţie boieri învăţaţi ca Ion Budai Deleanu, Basilius Balş şi alţii. Ei trebuiau să activeze în interesul românilor în spiritul occidentalizării provinciei şi împotriva intrigilor ierarhiei bisericeşti

ortodoxe. Un pas important în această direcţie a fost traducerea *Codului de legi* valabil în imperiu, în limba română.

Următoarea generaţie a continuat această tradiţie. Cei cinci fii ai lui Doxachi Hurmuzachi, una dintre cele mai cunoscute familii boiereşti din Bucovina, au studiat după absolvirea gimnaziului din Cernăuţi ştiinţele juridice la Viena şi s-au întors acasă între 1834 şi 1845 cu convingerea că românii ar trebui să tindă spre o viaţă autonomă în interiorul Imperiului Habsburgic. (...)

Cultura germană s-a răspândit rapid în toate domeniile. Ea a constituit liantul dominant al societăţii multiculturale din jurul metropolei Europei centrale, Viena. Germanii din Bucovina au fost de obicei soldaţi, funcţionari sau dascăli. Erau totuşi printre ei şi agricultori înstăriţi, meseriaşi, iniţiatori de ateliere industriale şi mine. Aceştia se considerau cu mândrie „purtători de cultură" pentru populaţia românească şi ruteană.

Purtătorii acestei culturi germane au fost însă în majoritate evreii, care reprezentau şi majoritatea relativă a populaţiei capitalei, Cernăuţi. În 1869 statistica imperială număra 45000 de „israeliţi" în ţară. Evreii lucrau cu succes ca meseriaşi, comercianţi, medici, farmacişti, avocaţi etc. Câte unul mai ajungea şi în conducerea primăriei din Cernăuţi, chiar primar. Mari scriitori germani ca Paul Celan şi teoreticieni evrei ai religiei cadiste proveneau din Bucovina. (H. Hofbauer, V. Roman, *Bucovina*..., cit., pp. 23-29).

Ortodocșii şi greco-catolicii din Ardeal

Unirea cu Roma papală – pentru Curtea vieneză – a vrut să însemneze desfiinţarea Bisericii ortodoxe ardelene. În ce priveşte pe ortodocşii transilvăneni, neînduplecarea lor (îndeosebi la nivelul satelor), altfel zis ataşamentul lor faţă de legea străbună, va dejuca *in extremis* orice tentativă de a face unirea deplină. Însăşi istoria uniţilor în primele trei decade ale veacului XVIII nu a fost paşnică. În absenţa unui lider influent, noua instituţie „s-a înnămolit – cum remarcă Keith Hitchins – şi nu a reuşit să câştige recunoaşterea ca entitate independentă în Transilvania, unde dieta era dominată de protestanţi. O maturizare a mişcării uniate se observă pe vremea episcopului **Inochentie Micu** (1729-68) care, deşi nu era un propagator sincer al unirii, avea ca obiectiv esenţial ridicarea românilor din Ardeal la un statut de egalitate cu cele trei „naţiuni" privilegiate.

Deziluzia, ce i-a adus Viena prin nesprijinirea sa contra Stărilor Transilvaniei, l-a făcut pe Inochentie să se îndoiască public de valoarea uniaţiei. La o adunare întrunită la Blaj în iulie 1744, la care au participat şi ortodocşi, episcopul unit a ameninţat cu dezunirea dacă dezideratele neamului său nu erau împlinite. Cum era de aşteptat, mai toate eforturile sale s-au dovedit zadarnice, căci peste câtva timp este poftit la Viena şi pus în faţa a 82 de învinuiri. Temându-se de constrângeri, Clain s-a refugiat pentru siguranţă la Roma, unde totuşi a fost obligat să demisioneze în 1751; decedează în anul 1768 după o perioadă îndelungă de exil.

Contemporan cu Inochentie, mitropolitul Karlowitzului **Vichentie Jovanović**, în 1730, s-a oferit să protejeze pe ortodocşii braşoveni şi pe cei din alte locaţii ale Ardealului. De reţinut că mitropolia carlovițeană s-a bucurat de concursul rusesc pentru a consolida poziţia statutului eclesial al „rascienilor" în sensul unei autonomii politico-religioase faţă de coroana maghiară. Ajutor pentru ortodocşii ardeleni venea şi din Ţara Românească şi Moldova unde se depuneau eforturi spre a-i înzestra cu clerici şi cărţi bisericeşti. Cu adevărat, ierarhii din ambele Principate sfinţeau un număr mare de clerici pentru Transilvania. Unul dintre centrele însemnate de difuzare a cărţilor de cult (întâi de toate) a fost la Râmnicul oltean, de unde generaţii succesive de episcopi îndreptau înspre nord cantităţi importante de tipărituri, atât din imprimeriile lor proprii, cât şi din altele. Astfel, cărţi de cult şi de învăţătură erau trecute în saci, peste Carpaţi, de către teologi şi clerici mai tineri care izbuteau să ocolească controlul vamal; ei au înfiinţat depozite în numeroase sate şi oraşe din zona Sibiului până în Maramureş şi de la Braşov până în Banat.

În martie 1744 **Visarion Sarai**, monah sârb sau vlah – după opiniile din urmă –, născut în Bosnia, cu acordul mitropoliei de la Karloviţ a intrat în Ardeal prin Banat şi s-a călăuzit prin valea Mureşului către Deva şi Sibiu, binevestind şi întărind Ortodoxia; oamenii de rând îl socoteau un „profet", un „sfânt". În mai puţin de şase săptămâni, Visarion – cum constatase guvernatorul Transilvaniei (Johann Haller) – „dezorganizase întreg sistemul unirii" în sudul Ardealului. Neliniştea pricinuită de zelosul misionar şi-a aflat descărcarea prin acte de agresivitate şi, concomitent, de înduioşătoare cucernicie. În multe regiuni, sate întregi au ocupat lăcaşurile uniţilor, înlăturându-i pe clericii lor şi înlocuindu-i cu ortodocşi. Apoi, botezul şi cununia adeseori se repetau prin oficierea lor, acum, de clerici ortodocşi. Frământarea s-a domolit prin 1745, însă rezistenţa la unire era de nezdruncinat.

Să exemplificăm prin lupta neînfricată a ţăranului **Miclăuş Oprea** din Sălişte şi a preotului **Moise Măcinic** din Sibiel. Având aceeaşi dreaptă credinţă şi aceleaşi idealuri, mitropolitul Pavle

Nenadović al Carloviţului i-a încurajat, pe Oprea şi pe alţi petiţionari care l-au contactat, să formuleze un program pozitiv privind chestiunile religioase. În chip special i-a îndrumat să intre sub protecţia privilegiilor acordate de Leopold I sârbilor şi în acest scop a tipărit la Râmnic, în 1751, o broşură numită „Scoatere sau izvodul puncturilor din privilegii cinstitului cler al legii greceşti şi a tot lăudatului neam sârbesc". Le-a sugerat la fel românilor să solicite împărătesei un ierarh al lor propriu, de preferinţă însă din...Karlowitz. Pentru temperarea spiritelor, în 1756 Curtea vieneză a transmis circulare prin tot Ardealul, interzicând ortodocşilor români să ceară sprijinul mitropolitului Carloviţului. Atât Visarion Sarai, cât şi Miclăuş Oprea, Moise Măcinic (au fost şi alţi combatanţi precum preotul **Ioan din Galeş**, mort în închisoare) şi-au sfârşit viaţa în temniţa Kufstein din Tirolul austriac.

Profitând de faptul că trupele imperiale participau la războiul cu Prusia, ortodocşii ardeleni au pornit o răscoală al cărei suflet era călugărul **Sofronie de la schitul Cioara** (azi Sălişte, jud. Alba), răzmeriţă ce se petrece în anii 1759-61. În febr. 1761 s-a ţinut „sinodul" de la Alba-Iulia, care a cerut încetarea prigoanelor antiortodoxe, eliberarea celor încarceraţi pentru credinţă, în fine refacerea şi restructurarea Bisericii ortodoxe române din Transilvania; monahul Sofronie s-a retras în Ţara Românească.

„Pacificarea" s-a făcut „manu militari". În primăvara lui 1761, Maria Tereza a trimis în Ardeal pe generalul Nicolaus Adolf von **Buccow**, pentru a consolida uniaţia şi a reprima orice atitudine contrară. Cu ajutorul tunurilor şi al incendierii, au fost nimicite sute de sfinte aşezăminte (mănăstiri şi schituri), focare ale rezistenţei ortodoxe, pentru care cauză istoricul Silviu Dragomir l-a supranumit pe Buccow „adevăratul întemeietor al Bisericii unite din Ardeal". Deodată cu restabilirea ordinii, s-a recenzat populaţia. În pofida subiectivităţii, ortodocşii au ieşit majoritari: 128635 familii, 1365 preoţi şi 1362 biserici, în timp ce greco-catolicii numărau 25223 familii, însă cu 2250 preoţi şi 515 lăcaşuri de cult (acestea au aparţinut ortodocşilor).

Datorită insistenţelor românilor ortodocşi fie la Viena, fie pe lângă ţarina rusă Elisabeta, din anul 1761 Ardealul ortodox va avea episcop pe Dionisie Novacović, ierarhul sârbesc al Budei, care va demisiona în oct. 1767. Numeroasele restricţii ce i s-au impus ţinteau ca ierarhul nou-numit să nu obstrucţioneze lăţirea uniaţiei.

Iniţial şi constituirea unor miliţii de graniţă urmăreau acelaşi scop: întărirea şi extinderea unirii cu Roma. Pentru protejarea dreptei credinţe, în 1763 grănicerii năsăudeni s-au răzvrătit în frunte cu venerabilul – viitor mucenic – şi Tănase Todoran. Răzvrătirea a fost înăbuşită, iar capii ei ucişi în mod barbar. Prin grănicerizare – notează Păr. prof. Mircea Păcurariu – au ajuns unite toate satele din zona Năsăudului, câteva din Ţara Făgăraşului ş.a.m.d.

Să amintim, în continuare, şi alţi ierarhi sârbi – sufragani ai Carloviţului – care s-au aflat la conducerea Bisericii ortodoxe transilvane. Începem cu Sofronie Kirilović (1770-74); este urmat de o lungă sedisvacanţă. În urma Patentei de toleranţă a lui **Iosif al II-lea**, cel ce a recunoscut faptul că românii sunt „cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei", asistăm la acea „Disunion" sau dezunire, adică la părăsirea în masă a greco-catolicismului, conform relatării prelatului unit Grigorie Maior din aprilie 1782. În 1784 episcopul ortodox Ghedeon Nikitić (1784-88) va juca rolul de mediator între răsculaţii lui Horea şi autorităţile imperiale. Peste doi ani, în 1786, cu concursul lui Dimitrie Eustatievici, va deschide la Sibiu cursuri pedagogice şi teologice.

Episcopul **Gherasim Adamovici** (1789-1796) – care participase la congresul „ilir" timişorean din 1790 – ca filoromân sincer, s-a integrat în mişcarea „suplicantă"; dânsul şi episcopul unit Ioan Bob vor înainta la Viena al doilea Supplex, ca purtători de cuvânt ai clericilor, dascălilor, ofiţerilor etc., reprezentând deci la Curte (şi în Dietă) interesele naţionale ale tuturor românilor ardeleni.

Datorită unor vremi potrivnice, abia în 1810 va accede pe scaunul episcopal transilvan un aromân, **Vasile Moga** (+ 1845) care se va îngriji de învăţământul neamului său, de starea socială şi materială a preoţimii, de întărirea religiozităţii şi moralei, tipărind lucrări de publicitate religioasă. Cu concursul lui **Gheorghe Lazăr** a

iniţiat Seminarul teologic sibian, în anul 1811, trimiţând totodată tineri să studieze la Viena, precum Ioan Popasu – viitorul episcop al Caransebeşului.

În partea de nord a Transilvaniei, în Maramureş, uniaţia s-a extins mai ales pe timpul episcopului Andrei Bacinski (1772-1809), rutean maghiarizat; în 1776 se ştie că Maria Teresia a întemeiat vicariatul greco-catolic al Maramureşului. Pe această linie, unii episcopi odată cu catolicizarea facilitau în acea zonă românească şi procesul maghiarizării enoriaşilor români. Şi în părţile Oradiei, aceeaşi stăpânire străină favoriza greco-catolicismul prin înfiinţarea episcopiei unite de Oradea în anul 1777, subordonată arhiepiscopiei catolice maghiare de la Esztergom. Dar în 1792 şi drept-credincioşii locului reuşesc să-şi creeze Consistoriul ortodox-român al Oradiei, sub ascultarea Eparhiei Aradului; durează până în 1920, când apare Episcopia ortodoxă-română orădeană.

La Arad, între episcopii sârbi ce au păstorit acolo, cel mai important şi mai activ a fost **Sinesie Jivanovici** (1731-68) care, în ciuda adversităţilor de tot felul, a izbutit să consolideze Ortodoxia şi în Bihor şi în ţinutul Hălmagiului; zone pe care le avea în supraveghere canonică. Mai târziu, Pavel Avacumovici (1786-1815) va reuşi să deschidă la Arad o Preparandie, unde vor preda cărturari cunoscuţi precum Constantin Diaconovici-Loga sau Dimitrie Ţichindeal, iar în 1822 un institut teologic. Abia în anul 1829, după îndârjite lupte, va fi instalat aici întâiul episcop român în persoana lui Nestor Ioanovici.

În concluzie, eforturile – pe diferite tărâmuri – aparţinând cârmuitorilor bisericeşti, ca şi băştinaşilor transilvăneni, au echivalat cu o entuziastă sforţare pentru supravieţire confesională şi etnică, pentru salvgardarea credinţei moştenite, care le-a asigurat „trecerea prin veac”.

Bibliografie

Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi activitate politică la românii din Transilvania (1700-1868)* (trad. rom.), Cluj-Napoca 1987, p. 43 şi urm.; Idem, *L'idée de nation chez les roumains de Transylvanie (1691-1849)*, Bucureşti 1987,

p. 43 şi urm.; Jedin, *Handbuch*, V, pp. 246-255; M. Păcurariu, *IBOR*, II, pp. 374-94, 487-99, 510-22; Idem, *IBOR* (2007), pp. 272-83, 285-88; V. Muntean, *Istoria creştină generală*, II, Bucureşti 2008, p. 236 (cu bibliografie esenţială); Enciclopedia, *sub verbo*.

Lecturi

Concepţia unui istoric de peste Ocean (K. Hitchins) despre mentalitatea autohtonilor transilvăneni

Violenţa cu care societatea rurală a întâmpinat unirea cu Roma trebuie aşadar privită drept un act spontan de autoapărare. Unirea amenința cu schimbări drastice; promitea nu numai să pună în pericol salvarea individuală, dar de asemenea să submineze însăşi bazele vieţii sociale a satului. Neputinţa în faţa nenorocirilor provocate de om, sau naturale, impunea un sentiment de perpetuă nesiguranţă şi a intensificat reacţia populară la perspectiva unei schimbări religioase cuprinzătoare. Răscoalele împotriva unirii au apărut nu datorită dezacordurilor de doctrină. Cele 4 puncte nu au afectat masele de ţărani şi, precum am văzut, oricum ţărănimea susţinea că nu ştie nimic despre unire. Mai degrabă, răscoala era împotriva ideii de schimbare în credinţă şi obiceiurile de mult statornicite, promovată de către „străini". Ţăranii s-au ridicat împotriva preoţilor uniţi cu deosebită furie deoarece aceştia, trecând de partea unrii, violaseră acel spirit de comunitate care lega vieţile individuale într-un model social atotcuprinzător şi prin aceasta respingea persoanele şi lucrurile considerate străine lui. Datorită rolului său crucial în viaţa satului ca intermediar între Cel Atotputernic şi turma Sa, deseori drept conducător politic şi de asemenea învăţător, se aştepta de la preot ca el să apere tradiţiile comunităţii. În schimb, preoţii uniţi, în special cei mai bine educaţi dintre ei, erau în realitate angajaţi în a trage o graniţă între credinţa şi ritualurile creştine adevărate pe de o parte, folclor şi superstiţie pe de altă parte. Aceste eforturi de a aduce viaţa religioasă a satului în conformitate cu doctrina încetăţenită, deşi răsăriteană, au creat în mod inevitabil o prăpastie de neînţelegere şi suspiciune între preot şi credincios. În mod categoric ţăranii nu s-au angajat într-o revoluţie socială. Într-adevăr ei se adresau ordinii încetăţenite – Curţii de la Viena – pentru a le satisface plângerile şi susţineau că împotrivindu-se unirii duceau la îndeplinire

dorinţa suveranului, exprimată în numeroase diplome, privind libertatea religioasă. (Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania: 1700-1868*, trad. rom., Cluj-Napoca 1987, p. 55-56).

M. Bernath despre atitudinea lui Iosif al II-lea faţă de românii ardeleni

După aproape un veac de discriminare bisericească şi social-juridică faţă de greco-uniţi, şi ortodocşii români aşteptau de la noul împărat recunoaşterea egalităţii de drept. Confruntarea bisericească, care de generaţii separa pe românii din Transilvania, se apropia, în condiţiile schimbate ale epocii iosefine, de sfârşit.

Heydendorff (Michael Conrad von H. – funcţionar scăunal medieşan, n.n.) relatează cum în faţa unei mase mari de oameni împăratul a împărţit dreptatea protopopilor şi „popilor neuniţi" din scaunul Mediaşului, care s-au înfăţişat pentru a cere „pe de o parte libertatea de a-şi putea construi biserici, pe de altă parte (...) pentru restituirea bisericilor confiscate". Iosif li s-a adresat în limba română, voind să afle, de ce nu frecventează biserica unită. La aceasta, „popii n-au dat nici un răspuns". Întrebat de mărimea protopopiatului, protoiereul a răspuns că are 11000 de credincioşi în păstorire. Mirat de numărul mare de ortodocşi, care nu corespundea nicidecum cu informaţiile statistice-confesionale ale episcopiei unite, monarhul a cerut confirmarea lui Heydendorff, care a indicat pentru scaunul Mediaş o populaţie totală de 20000 de suflete, dintre care vreo 7 000 de români ortodocşi, cărora li se adaugă alţi 4000 de credincioşi din satele învecinate, aparţinătoare de acelaşi protopopiat. Deoarece clerul unit avantajat, cu puţini aderenţi, dispunea de cele mai multe lăcaşuri bisericeşti, refuzând restituirea lor, împăratul l-a pus pe notar să tălmăcească următoarele clericilor ortodocşi: „Spuneţi-le: să meargă împreună cu uniţii în aceeaşi biserică: când unii ies, să intre ceilalţi; vor să facă astfel?". Preoţii şi credincioşii lor s-au arătat în mod firesc „mulţumiţi" de această îmbunătăţire a statutului lor în temeiul actului de împăciuire imperială improvizată şi din recunoştinţă „s-au aplecat până la pământ".

Clerul unit, până atunci obiect al grijii stăpânirii, în opinia lui Iosif însă, trăgând foloasele sistemului detestabil de privilegii, a beneficiat de puţină atenţie din partea coregentului pioasei împărătese. Când o delegaţie a clerului greco-unit i-a înmânat o petiţie, prin care se cerea ca episcopul bisericii unite Grigore Maior să fie numit căpitan suprem al districtului Făgăraş şi în acelaşi timp consilier gubernial, Iosif a refuzat ferm: „Am găsit (...) propoziţia atât de exorbitantă, încât le-am restituit întregul memoriu", şi-a însemnat în jurnalul de călătorie. (Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române*, trad. rom., Cluj 1994, p. 235-236).

Banatul eclesial

La începutul noii stăpâniri (habsburgice), cnezii în general erau mai legaţi de obşte, apărându-i interesele. În 1717, de exemplu, 40 de cneji din ţinuturile Almăjului, Caransebeşului şi Lugojului au protestat împotriva episcopului sârb (turcofil) Moise Stanoievici al Caransebeşului, abuziv de altfel, şi au revendicat numirea unui ierarh român. Cu un an înainte, în 1716 (anul alungării otomanilor din Banat, lucru consfinţit prin tratatul de pace de la Pasaroviţ din 1718) are loc un nou exod sârbesc către Arad, Timişoara şi Vârşeţ iar în 1737 un altul, când imigranţi sârbi în număr însemnat s-au stabilit în Panciova, Becicherec şi Biserica Albă; între aceşti imigranţi se găseau şi numeroşi aromâni. Cum vom vedea, cei mai mulţi chiriarhi din Banat proveneau dintre sârbi, totuşi majoritatea păstoriţilor o constituiau românii. Bunăoară, în anul 1740 în amândouă eparhiile bănăţene (Caransebeş şi Timişoara) vieţuiau 183000 de români şi doar 23000 sârbi. Bisericeşte, ortodocşii din Banatul istoric stăteau sub ascultarea centrelor episcopale deja amintite, de la Timişoara şi Caransebeş (ultimul transferat la Vârşeţ în 1775), cârmuite de titulari ce depindeau de Karlowitz (cu excepţia unei scurte perioade, de care va fi vorba *infra*). **Gheorghe Popovici** (1745-57) pare-se că a fost un vlah din Serbia; la Timişoara va ridica o nouă catedrală şi o nouă reşedinţă. La Caransebeş, după unii cercetători, **Ioan Georgievici** (1749-69) ar fi fost şi el român de neam.

După valuri succesive de colonizări (cu coloniști romano-catolici apuseni), Viena a preconizat și în Banat înființarea unei eparhii uniate; n-a reușit. Pe tot parcursul veacului XVIII au fiinţat doar două parohii unite: una timişoreană, alta la Zăbrani (astăzi, în jud. Arad), cu un număr modic de membri.

De adăugat că în 1721 Moise Petrovici, mitropolitul Belgradului, şi-a mutat sediul la Timişoara. În anii 1720-26 se încadrează acţiunea clericilor, obercnejilor şi cnejilor români din Banat, în colaborare cu episcopul **Damaschin al Râmnicului**, care urmărea îndepărtarea acestui Moise, supranumit de ei drept „tiran”. Acesta în 1726 ajunge titular la Carloviţ, continuând să administreze şi mitropolia bălgrădeană. După 1730 cele două mitropolii fuzionează, având reşedinţa la Beograd, însă în anul 1735 s-a decis mutarea scaunului mitropolitan la Carloviţ.

Pentru pregătirea viitorilor preoţi, exista la Caransebeş, în 1751, o şcoală slavo-sârbă (ce scotea şi dascăli). Cursuri pentru învăţători şi clerici apar şi la Timişoara în 1763, reluate într-un mod mai sistematic în 1777 prin **Teodor Iancovici** şi **Mihail Roşu**. Potrivit unei conscripţii din 1767, în cuprinsul Eparhiei Timişoara activau 605 de deservenţi ai altarului, dintre care 35 erau originari din Ţara Românească şi 53 din Transilvania. În cazul Episcopiei caransebeşene, cu un total de 389 clerici, 80 proveneau din Ţara Românească (din Ardeal, foarte puţini). Este demn de semnalat un episod petrecut în Voivodina. În 1777 se publica un nou Regulament iliric ce restrângea drepturile şi privilegiile acordate anterior „naţiunii ilire”. Locuitorii din Vârşeţ s-au răsculat contra episcopului Vichentie, acuzându-l că le-a „vândut credinţa şi religia stăpânirii”. În acelaşi context trebuie specificată şi decizia Vienei de desfiinţare a unor mănăstiri bănăţene ca Srediştea, Săraca, Partoş şi Vărădia.

Deja misiunea din 1770-71 a preotului **Mihail Popovici**, originar din Sânnicolau-Mare, la Petersburg după ajutoare pentru Biserica ortodoxă ameninţată de „unirea cu Roma”, a fost considerată de istoricul Nicolae Iorga drept prima manifestare naţională a românilor din Banat. Urmărind să salveze unele poziţii câştigate, Congresul ilir întrunit la Timişoara în august 1790 – cu 100 delegaţi din cele 4

„stări” (cler, nobili, militari şi provinciali) – n-a obţinut, din păcate, decât câteva rezolvări favorabile: se dădeau ortodocşilor drepturi cetăţeneşti, dreptul de proprietate, de ocupare a oricărei funcţii, iar episcopilor de acelaşi rit li se asigura loc şi vot în dietă.

De asemenea în 1790, în iunie însă, episcopul Vârşeţului Iosif Ioanovici-Şakabent a fost de acord (prin circulara difuzată) să se introducă limba română în cult, în comunele române, iar în cele mixte să se folosească alternativ româna şi sârba. Dar, cu mult timp înainte, în comunitatea ortodoxă lugojeană slujba se celebra în româneşte, mărturie fiind numeroasele cărţi ce le poseda parohia (nu numai de cult), imprimate la Râmnic, Bucureşti, Alba-Iulia şi Târgovişte.

O nouă fază în lupta pentru emancipare o formează mişcarea pregătită în 1807 de Dimitrie Ţichindeal din Becicherecul Mic, Ştefan Atanasievici (Atanasiu, aromân la obârşie), protopopul Lugojului, Gheorghe Petrovici al Belinţului şi Petru Popovici al Bocşei, pentru un director român al şcolilor naţionale, ca şi acţiunea profesorilor arădeni – la care se alătură şi Moise Nicoară – pentru obţinerea unui episcop român la Arad, între candidaţi figurând şi Ştefan Atanasiu, respins însă la sinodul din 1816 datorită opoziţiei mitropolitului Ştefan Stratimirović. De notat că în 1820 şi aromânii din Timişoara se plâng împotriva ierarhiei străine, iar în 1821 protoprezbiterul timişorean Vasile Georgevici va înainta o petiţie pentru instaurarea ierarhiei române. Şi alte fapte merită a fi subliniate (unele se repetă, cu anumite nuanţe).

Legăturile lui **Tudor Vladimirescu** cu bănăţenii, mai cu seamă cu protopopul **Nicolae Stoica al Mehadiei** sunt cunoscute, de aceea nu mai insistăm. Românii ardeleni – nu numai bănăţeni – aşteptau ziua ca „domnul Tudor” să vină şi la ei să-i elibereze. Asociaţia secretă „Constituţia”, apărută la Lugoj (capitala comitatului Caraş) în 1825 şi lichidată de poliţie în 1830, milita pentru „aşezarea societăţii pe baze constituţionale, prin ridicarea maselor”; avea caracter antifeudal. Conducătorul de fapt al „Constituţiei” era **Dimitrie Petrovici-Stoichescu**, locţiitor de protopop şi profesor la secţia română a Teologiei din Vârşeţ.

În concepţia luptătorilor naţionali, în special problema limbii – ce întrupa însăşi fiinţa neamului – dobândea o importanţă majoră. Despre limbă şi slujitorii români – chiar şi un mitropolit român! – va vorbi şi suplica sau petiţia românilor din ţinutul Timişoarei, datată 20 sept. 1831. Cu mult înainte însă, la 1746, parohul Lazăr Popovici din Caransebeş scria cu caractere latineşti până şi textele slavone. În 1765 protoiereul aceluiaşi oraş se iscăleşte George Ilinescu, nu Ilinevici (cum proceda în actele oficiale).

Şi în ceea ce priveşte situaţia din Banat, se constată – ca şi în alte provincii româneşti – un militantism susţinut pentru câştigarea unor fireşti libertăţi sau drepturi naţionale şi bisericeşti.

Bibliografie

I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara 1977, pp. 126, 133 et passim; V. Muntean, *Monumente istorice-bisericeşti din Lugoj* (colab.), Timişoara 1981, pp. 74-75 şi 109 (cu bibliografie); Idem, *Contribuţii la istoria Banatului*, Timişoara 1990, pp. 215, 217 şi 218; M. Păcurariu, *IBOR*, II, pp. 500-509; Idem, *IBOR* (2007), pp. 283-285; M. Măran, *Românii din Voivodina*, Zrenianin 2009.

Lecturi

Raport din 13 aug. 1744 asupra misiunii antiunioniste a lui Visarion Sarai la hotarele Banatului

Sâmbăta trecută, adică în 11, a fost adusă la Dobra, la Gheorghe Pop, arhidiacon al unităţilor de rit grecesc din Dobra, o scrisoare din Căpâlnaş, loc aşezat la marginea ţinutului Lipovei din părţile bănăţene, iscălită de obercnezul Petcu şi trimisă birăului din Dobra, Ioan Lădaru, în care acel obercnez scria că va veni acolo peste două-trei ceasuri un sihastru, de a cărui găzduire să se îngrijească, iar de altele să n-aibă grijă, ci numai să spuie arhidiaconului ca să tragă clopotele şi să-i iasă întru întâmpinare cu lumânări şi fânare, cu oamenii şi să-l ducă la gazda arătată. Care lucru înţelegând, arhidiaconul din Dobra a arătat în faţa birăului că el nu va face aşa ceva, că nici mai marii lui nu i-au spus nimic, nici el nu ştie cine să fie acela, căruia urmează a-i arăta asemenea deosebită cinstire. De aceea, birăul, plecând de la arhidiacon, a orânduit gazdă unde se cerea; între timp, veniseră doi

călăreţi bănăţeni, pe care arhidiaconul îi socoti ortodocşi din Lipova, care arătară că se apropie sihastrul şi îndemnară să i se iasă în cale cu alaiul de care am mai spus; iar el nevrând să facă aceasta, călăreţii plecară şi, scurtă vreme după aceea, veni şi sihastrul, înconjurat de mare mulţime de oameni, unii călări, alţii pedeştri. Şi venind la gazdă, venea buluc şi poporul, de-i săruta mâinile şi picioarele oaspetelui, cu cinste, care lucru făcându-se, spuse către oameni prin tălmaci, că el zice-se nu ştia decât sârbeşte, că-i pare foarte rău că atâtea suflete, câte vede a fi de faţă, sunt osândite în veci, ci nu atâta pentru ele se tânguie, cât pentru copiii care vor fi crescuţi într- această unire, în care oamenii se osândesc. Şi grăind mai multe lucruri asemenea, povestea despre vedeniile şi destăinuirile Maicii Domnului,, care i se iveşte în fiece zi. Şi mai arătă cum craii şi domnii îl au veşnic întru mare cinste, lucru pe care-l făcu pentru că arhidiaconul nu i-a adus cinstirea dorită, pentru care se rugă lui Dumnezeu să-l afurisească. Iar a doua zi, adică duminică, spuindu-i oamenii că este vremea a intra în biserică, a răspuns că în acea zi Născătoarea de Dumnezeu îi poruncise să nu intre în biserică. După aceea a plecat din Dobra, înconjurat de mare mulţime de bănăţeni şi de dobreni, însoţindu-l spre cinstire şi câţiva din regimentul lui Springer, a venit la Deva şi a tras în gazdă la un ortodox, iar oamenilor ce veneau cu gloata să-i asculte, le grăia iarăşi vorbe de ocară despre unire şi preoţii uniţi, prin tălmaciul său, care era un popă schismatic, în loc de altă predică. Şi locotenentul de la garnizoana de aici a cerut printr-un caporal să i se arate scrisoarea de liberă trecere a căpitanului, care scrisoare unul din călăreţii care-l însoţiseră din Banat făgădui c-o va aduce la locotenent; iar el fiind întrebat de scrisoare, răspunse că o are pe frunte, unde este pecetluit numele Mântuitorului. Şi caporalul ducând răspunsul la locotenent, înşelătorul plecă de aici, după ce semănase neliniştea în sufletele multor oameni, înclinaţi spre crezare oarbă. Plecând din Deva la Orăştie, îi spuseră de aceasta locotenentului unii ce veneau de acolo, care lucru aflând locotenentul, trimise oamenii săi în locurile pe unde socotea că va trece acela, pentru ca să-l oprească acolo, până la noi porunci ale mai marilor săi. Acela umblă îmbrăcat în veşmânt vineţiu, aşa ca monahii vasilieni din Moldova, în cap poartă un potcap, de care atârnă icoanele Mântuitorului şi Născătoarei de Dumnezeu; de stat este mărunt, cu barba scurtă, neagră şi la faţă smead; nu primeşte nimic, fără numai legume, ca să mănânce, dar se spune despre el că are bani. (I.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timişoara 1980, p, 186-187)

Raport despre demersul lui Iosif Iorgovici privind numirea unui episcop român la Arad

Mărite doamne consilier crăiesc, domnul
meu preamilostiv!

Mă grăbesc cu supunere a răspunde scrisorii Măririi Voastre din 20 iunie a.c., cu nr. 152, dată mie de slujbaş, în privinţa domnului Iosif Iorgovici, profesor al şcoalei preparandiei româneşti. Ci acela a plecat înaintea scrisorii Măririi Voastre. Iar şirul faptelor sale acesta este. În cea dintâi zi a venirii sale, s-a dus la Excelenţa Sa, domnul arhiepiscop şi mitropolit, dându-i o petiţie în numele întregului neam românesc, împreună cu alţi doi însoţitori ai săi, unul preot, altul mirean, apoi cu aceia a mers la ceilalţi domni episcopi, vorbind cu pricepere, cuviinţă, seriozitate şi elocvenţă în sârbeşte despre nevoile neamului său, lucru pentru care toţi cei la care au fost îl laudă. Făcând aceasta, a mers la Petrovaradin, la comandantul general, rugând pe Excelenţa Sa, să vie în ajutor românilor. După aceea s-a dus la mănăstirea Beşenova, ca să cunoască pe Nestor Ioanovici, stareţul de acolo, om cinstit, serios şi învăţat, român de neam. Care lucru făcând, în ziua următoare s-a dus la Carloviţ şi iarăşi a mers la domnul arhiepiscop şi ceilalţi domni episcopi şi vorbind despre ale sale, a plecat la Novi Sad, de unde, aşa cum am auzit, după ce a stat acolo o zi s-a dus acasă. Iar candidaţii lor se zice că ar fi cei de care s-a făcut amintire, precum Nestor Ioanovici, egumenul de la Bezdin, directorul Mihuţ şi protopopul din Şiria. Pe lângă aceasta, s-a lăţit zvonul că domnul Iorgovici ar fi venit la Carloviţ din porunca şi cu îndemnul Măririi Voastre şi ca să micşoreze bănuiala, s-ar fi dat numai de tălmaci. Ci acest zvon, după ce s-a dat scrisoarea Măririi Voastre domnului arhiepiscop, pentru aceasta, s-a risipit cu totul. Cu cea mai adâncă plecăciune, făgăduiesc a împlini cu credinţă toate.

Al Măririi Voastre preaplecat slujitor, Grigorie Pešić,
director

Carloviţ, 27 iunie 1816
(I.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente*..., cit., p. 555)

Vieţuirea monastică; clerul de mir

Domniile fanariote au adus cu sine şi unele decizii ce privesc cu precădere latura administrativă, patrimonială, a aşezămintelor mănăstireşti, deoarece în genere monahii noştri, din toate zonele româneşti, se ghidau după regulile vasiliene.

În **Oltenia**, sub austrieci (1718-39), s-au stopat afierosirile sau închinările către Locurile Sfinte, ca şi numirea – în fruntea mănăstirilor – de stareţi străini. Peste câtva timp, în 1741, domnul fanariot al Ţării Româneşti, Constantin Mavrocordat, a impus o inventariere a patrimoniului călugăresc (pământ, veşminte, cărţi), precum şi un control mai riguros al bugetului. Acelaşi domnitor reformator mai oferea exonerare de dajdie mănăstirilor şi clerului, dar instituţia monahală era obligată să-şi împlinească vocaţia caritabilă, conform dispoziţiilor din testamentele ctitoriceşti. Mai târziu, la 1798, Constantin Hangerli solicita o supraveghere mai strictă în cazul mănăstirilor afierosite, cu precizarea de a se trimite la Locurile Sfinte doar ceea ce era stipulat în înscrisuri, iar conducerea mănăstirilor respective să fie deţinută exclusiv de egumenii români, măsură ce va cădea în derizoriu – peste un an – prin decizia altui domnitor fanariot.

În **Bucovina**, cum s-a mai consemnat, căzută sub Habsburgi, în jur de 20 mănăstiri au fost dezafectate, rămânând în fiinţă (cu acest profil) doar câteva.

În **Transilvania**, situaţia a devenit de-a dreptul tragică în anii 1761-62, cum s-a mai spus: sute de schituri şi mănăstiri au fost nimicite de către generalul catolic Buccow; numai câteva au reuşit să penetreze „prin veac”. Altele au fost preluate de uniţi sau transformate în biserici parohiale. În Ardeal, ctitoria brâncovenească *Sâmbăta de Sus* (1700-01, ridicată pe locul alteia mai vechi) a fost salvată în 1761, ceea ce nu s-a întâmplat cu Râmeţul. În Ardealul de Nord, în Maramureş, aşezarea monastică Moisei (datând din jurul anului 1600) păstra legături cu mănăstiri moldoveneşti. Apoi Bârsana, în anii 1735-40, funcţiona şi ca reşedinţă a Episcopiei maramureşene.

În **Banat**, în deceniul opt al sec. XVIII iarăşi au fost desfiinţate de autorităţi unele aşezăminte ascetice ortodoxe, continuându-şi existenţa doar patru: Bezdin, Sângeorge, Mesici şi Hodoş-Bodrog. Abia ultima va putea fi recuperată de români (din posesia Bisericii sârbeşti) în a doua parte a veac. XIX.

În secolul al XVIII-lea, în Principate, s-au ctitorit schituri şi mănăstiri (ca şi biserici de mir) de către ctitori provenind din mai toate categoriile sociale. Dintre ctitoriile domneşti amintim în primul rând mănăstirea *Văcăreşti* din **Ţara Românească** (Bucureşti), ridicată de Nicolae Mavrocordat (1716-22); poseda o renumită bibliotecă, plus o şcoală grecească. „Sf. Pantelimon” (în comuna suburbană Pantelimon–Bucureşti): biserică şi spital, începute sub Grigorie II Ghica (1733-35, 1748-50). Amândouă ctitoriile bucureştene au fost demolate în „epoca de aur”. Sf. Spiridon Nou, din acelaşi Bucureşti, s-a înălţat – ca primă construcţie – de Scarlat Ghica şi s-a terminat sub fiul său Alexandru; a fost rezidită la mijlocul sec. XIX de Barbu Ştirbei. Tot în capitală, Ioanichie, mitropolit „titular” de Stavropolis, a amplificat în 1728 lăcaşul Stavropoleos ctitorit în 1724; l-a închinat unei mănăstiri epirote. La 20 km de Bucureşti, în 1813 *Pasărea* a fost edificată de stareţul Timotei de la Cernica (ca primă biserică); a fost refăcută radical în 1846-47 de Sf. Calinic Cernicanul. Altă mănăstire, *Ţigăneşti* (jud. Ilfov) apare ca şi ctitorie de zid în anii 1799-1812, datorită a doi

dregători mireni şi unui arhimandrit (Dositei). *Frăsinei*, din jud. Vâlcea, e construit din lemn în 1710 de călugării Ilarion şi Ştefan; în 1762-63 se zideşte acolo o biserică.

În **Moldova**, Nicolae Mavrocordat (pomenit şi până acum), după ce ctitorise Precista, la Focşani, o dedică mănăstirii atonite Vatopedi. La Iaşi, Grigorie II Ghica reface „Frumoasa", un edificiu sfinţit din al XVI-lea veac. Mănăstirea Sf. Spiridon (de asemenea ieşeană) se clădeşte în 1807, înlocuind alta mai veche, de la 1752; în 1763 ajunge stavropighie a Patriarhiei ecumenice. Spitalul din vecinătate se întemeiază în anii 1757-59. Monahia Olimpiada fondează, din lemn, *Vărătecul* (în 1785), iar în anii 1808-12 ridică lăcaşul de zid.

Să amintim şi aceea că până la abolirea, în Principate, a „rumâniei" sau „veciniei" (1746/1749), anumite hotărâri reglau numărul zilelor de clacă datorate de ţăranii dependenţi de mănăstiri.

Să menţionăm şi câteva **lăcaşuri mănăstireşti basarabene**: Hârbovăţ–1730 (Călăraşi); Hâncu (Hânceşti) din 1678, refăcut în 1772; Vărzăreşti (Nisporeni) din 1420, renovat în 1770.

Evident, în afară de mănăstirile obişnuite – cu viaţă chinovială – fiinţau şi sihăstrii, locuri de retragere, de reculegere, de nevoinţe, unde (îndeosebi în Moldova şi Ţara Românească) vieţuiau pustniceşte „oameni ai lui Dumnezeu", tânjind după o elevaţie duhovnicească mai aparte. Şi acum câteva cuvinte despre paisianism.

În timp ce, mai ales în Apus, gândirea voltaireană era acceptată de mulţi oameni, în Răsărit – şi în speţă la români – se impune paisianismul, un curent mistic neoisihast. Numele său derivă de la **Paisie Velicikovski** (1722-94). Tatăl lui, cleric ortodox ucrainean, mama de origine iudaică. După o peregrinare (din 1742) „la români" şi în Athos, a revenit în Moldova, unde s-a stabilit succesiv la mănăstirile Dragomirna, Secu şi Neamţ. Obştea sa cuprindea români, ucraineni, ruşi, bulgari, sârbi, greci ş.a. Paisie, cum sesizase mai demult C. Hainsworth, excela în domeniul sintezei. Cu ajutorul ucenicilor şi al colaboratorilor a tradus sau copiat în jur de 300 de manuscrise în greacă, slavă şi română. Filocalia, tălmăcită în slavo-rusă (*Dobrotoljubie*) s-a tipărit în Petersburg în anul 1743. Acelaşi neobosit stareţ s-a ocupat şi de misionarism, trimiţându-şi discipoli în

Rusia etc. Acolo deveni faimoasă comunitatea de la Optina (arhicunoscută prin romanul „Fraţii Karamazov").

Curentul paisian aparţine, precum afirma Lev Tolstoi (în „Părintele Serghei"), şi cum just susţin cercetători contemporani nouă, acelei tradiţii sau moşteniri din ţinuturile „valahe". Deci se recunosc rădăcinile româneşti ale paisianismului. Când Nicodim Aghioritul publica (împreună cu Macarie) Filocalia în două volume la Veneţia, „evenimentul filocalic" deja era de jumătate de veac o realitate palpabilă în Ortodoxia românească. Este de remarcat faptul că mişcarea paisiană a reanimat viaţa duhovnicească şi cărturărească a aşezămintelor în cauză, şi nu numai a acestora, din care s-a desprins chipul luminos al Sfântului Calinic Cernicanul, sau al Sf. stareţ Gheorghe de la Cernica şi Căldăruşani.

De subliniat, la fel, că – în afară de unii mistici (Sf. Serafim de Sarov, + 1833 etc.) de dincolo de Prut ori de la noi sau din alte locuri, **paisianismul** a influenţat puternice personalităţi: Dostoievski, Gogol, Homiakov, Tolstoi (aparţinând veacului al XIX-lea) sau din secolul XX: Nicolae Berdiaev, Serghei Bulgakov, Paul Evdokimov, Vladimir Lossky. A fost şi o încercare ca paisianismul să fie exploatat politic: cu câţiva ani înainte de deces, ruşii l-au făcut arhimandrit pe mult-înduhovnicitul stareţ rutean Paisie, canonizat (întâi) de Sinodul Bisericii Ortodoxe ruse în 1988.

Să notăm şi împrejurarea că din rândurile monahilor s-au ridicat cronicari (ca Vartolomei Măzăreanu în Moldova, sau Naum Râmniceanu în Ţara Românească), tipografi, copişti, dascăli (nu puţine mănăstiri aveau şcoli), militanţi pentru apărarea Ortodoxiei şi a fiinţei etnice; tot aşa se vor dovedi şi unii membri ai clerului de mir, cum vom vedea în cele ce urmează.

*

În pofida funcţionării unor şcoli speciale, de pregătire a viitorilor clerici, şi în acest secol se constată la nu puţini preoţi un nivel redus de cultură şi – nu o dată – o tristă comportare în societate, când cei învinuiţi erau judecaţi de ierarhi (iar de la mijlocul sec. XIX de către

consistorii sau dicasterii bisericeşti). Cu toate acestea, preoţii de mir erau strâns legaţi, prin rudenie şi cumetrie, de comunitatea din care proveneau, în care continuau să trăiască şi cu care împărţeau greutăţile vieţii cotidiene, în unele cazuri chiar iobăgia (în Ardeal, până la desfiinţarea ei în 1785).

Conştiinţa apartenenţei la acelaşi popor şi cultivarea aceleiaşi limbi româneşti peste toate vicisitudinile istoriei au fost promovate între enoriaşi şi formează **marele titlu de mândrie** al acestor slujitori ai Domnului, care adesea au participat la răscoalele celor oprimaţi, luptând împreună cu cei păstoriţi de dânşii, asemenea şi împotriva agresiunii externe. Spre exemplu, în 1717 protopopul Şandru Lupu din Borşa Maramureşului şi-a mobilizat conaţionalii şi i-a biruit pe tătarii care i-au atacat, eliberând şi o mulţime de captivi. Pentru participarea la răzmeriţa bănăţeană din 1738-39, unii preoţi (precum Damaschin Brenca din Comorâşte) au fost omorâţi de Habsburgi; în revoluţia lui Horea din 1784 unii clerici l-au sprijinit, ca preotul Dumitru Certege (jud. Alba) ş.a.m.d.

În Principate, cei mai mulţi domni fanarioţi au aşezat dări asupra preoţilor. Totuşi, în 1777, Alexandru Ipsilanti în Ţara Românească i-a supus la un bir mai uşor pe feciorii de preoţi ce se pregăteau de hirotonire. În mod obişnuit, clericii trebuia să plătească o contribuţie pentru învăţământ, pe urmă către ierarhia proprie („plocoanele" respective). Clericii uniţi din Ardeal aveau o situaţie ceva mai bună, în urma unor avantaje oferite de stăpânirea austriacă (începând cu 1743).

Chiar dacă o bază economică satisfăcătoare nu le era asigurată, unii preoţi – prin talentul şi eforturile lor – s-au impus ca tipografi (precum bucureşteanul Stoica Iacovici cu fiii săi, râmniceanul Constantin Atanasievici), ca zugravi (piteşteanul Simion, caransebeşeanul Radu Lazăr ş.a.), copişti (Vasile Sturze Moldoveanul, cu activitate în vestul României de azi), nu mai puţin ca şi cronicari (braşoveanul Radu Tempea II, protopopul Nicolae Stoica de Haţeg).

Bibliografie

D. Furtună, *Preoţimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii de Munte 1915; Niculae M. Popescu, *Preoţi de mir adormiţi în Domnul*, Bucureşti 1942, p. 68 şi urm.; Pantazopoulos, *Church*, pp. 52, 77, 79 et passim; Al. Elian, Postfaţă la teza lui V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor româneşti în comparaţie cu cele bizantine până la 1600*, Bucureşti 1984, pp. 141-143; M. Păcurariu, *IBOR*, II, pp. 543-585; Idem, *IBOR* (2007), pp. 288-296, 304-307; V. Muntean, *Istoria creştină generală*, II, Bucureşti 2008, pp. 255-256 şi 262 (literatură de specialitate); S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Sibiu 2008, p. 88 şi urm.; D.L. Hognogi, *Lăcaşuri monahale ortodoxe din Transilvania până la începutul secolului al XIX-lea*, Bistriţa 2009, p. 80 şi urm.; Ş. Papacostea, *Studii de istorie românească. Restituiri*, Brăila 2009, p. 249 şi urm.; *Enciclopedia*, sub voce.

Lecturi

Mănăstiri basarabene

Ca şi în restul pământului românesc, în teritoriile dintre Prut şi Nistru a pulsat o intensă viaţă spirituală, s-au ridicat mănăstiri şi schituri, precum şi biserici în fiecare localitate, fie de domnii ţării, fie de mari boieri, de negustori, de preoţi şi călugări, dar mai ales de credincioşi-ţărani (...).

În secolul al XVIII-lea, pe lângă numeroase biserici de mir din târguri (mai ales în Chişinău) şi sate, în teritoriile din stânga Prutului s-au ridicat noi mănăstiri şi schituri, majoritatea în codrii Orheiului. Menţionăm câteva dintre ele: *Hârbovăţ* (sau Gârbovăţ), ctitorită de boierul Constantin Carpuz, în 1730, refăcută prin 1762; *Hârjauca*, de Mihul Bulat; *Rughi* (Rudi) de căpitanul Andronache Rudea şi negustorul Simion Donciu în 1777; *Ţigăneşti*, de Lupu Gheucă stolnicul şi ginerele său Enache şetrarul; *Saharna*, pe malul Nistrului, ctitorită de călugări, în apropierea fostului schit Horodişte; *Condriţa*, de un ieromonah Iosif, în 1783; *Curchi*, de un credincios cu numele Iordache Curchi sau Curcă, înainte de 1775 (o altă biserică din această mănăstire a fost ctitorită de transilvăneanul Toader Sabău, ofiţer în armata rusă, călugărit sub numele de Filaret şi care a înzestrat-o cu sute de deseatine de pământ); *Tabăra*, de boierul Gheorghe Russo sau de Darie Carp; *Răciula*, de preoţii Andrei şi Ioan Roşca, în 1797; *Hirova*, de un protopop Constantin; *Frumoasa*, de răzeşul Efrem Iurco, devenit monahul Eftimie, şi stareţul Serafim, la începutul secolului al XIX-lea. În 1770 a fost restaurată străvechea mănăstire Vărzăreşti, de către preotul Vlasie (în călugărie Varlaam) şi fiul său protopopul Constantin Măcărescu; în 1769 s-a ridicat tot aici o biserică nouă.

Alte mănăstiri şi schituri se găseau în ţinutul Soroca: *Japca*, ctitorită de ieromonahii Iezechiil, Nicodim şi Teodosie, în jurul anului 1770; *Dobruşa*, de un monah Ioasaf de la Probota şi alţii de la Curchi, după 1772; *Coşilauca* (sau Coşula), de o răzeşă, Maria, călugărită cu numele Mitrodora, spre sfârşitul secolului; *Călărăşauca* (sau Călărăşeauca), mai la nord, pe malul Nistrului, ctitoria lui Hagi Marcu Donici din Moghilău, din anii 1780-1782.

În sfârşit, menţionăm schitul *Suruceni*, din ţinutul Lăpuşna, nu departe de Chişinău, ctitorit de un ieromonah Iosif (care a devenit primul egumen), cu ajutorul material al pitarului Casian Suruceanu, prin 1785 (...).

În afară de mănăstiri şi schituri, în teritoriul situat între Prut şi Nistru mai existau – în 1812 – 775 de biserici parohiale, din care abia 40 erau din piatră sau cărămidă, restul fiind din lemn şi acoperite cu şiţă, stuf sau paie. (Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Basarabia*, Iaşi 1993, p. 40-43).

Un ortodox şi un iezuit despre paisianism

Înţelegând bogăţia unui capitol, pe atunci inedit, din istoria spiritualităţii româneşti şi a Ortodoxiei în general, Părintele D. Stăniloae, pe lângă contribuţiile personale la scrierea lui, a dat imboldul iniţial cercetărilor ce aveau să urmeze:

„*Credem că o latură asupra căreia ar trebui să se insiste mai mult, ar fi încadrarea lucrării duhovniceşti şi organizatorice a lui în ambianţa românească în care a trăit, arătându-se, pe lângă ceea ce a dat el monahismului românesc, şi ceea ce a primit el, cu mult mai mult, de la acesta*".

Îndemnul Părintelui a fost urmat. Istoria *Reînnoirii isihaste* în Biserica Ortodoxă Română este mereu mai bine cunoscută (...).

În 1988, Pr. Thomaš Špidlík, cărturarul iezuit care a scris atât de mult despre viaţa duhovnicească a Răsăritului creştin, îndeosebi cea slavă, exprimă următoarele judecăţi despre rolul românilor în curentul paisian şi în *Reînnoirea isihastă* din secolul al XVIII-lea:

„*Începătorul acestei retreziri în monahismul slav a fost anume Paisie Velicikovski* ***şi e folositor să notăm în ce chip un asemenea început a înflorit pe pământul românesc. Evoluţia naţională şi religioasă a acestei naţiuni este una dintre cele mai interesante în istoria Europei moderne*** [sublinierea lui V. Cândea]. *Activitatea principilor sau voievozilor* (...) *Ţării Româneşti şi ai Moldovei între secolele XIV şi XVII a fost ocupată aproape în întregime de războaiele pe care au trebuit să le poarte, fie împotriva ţărilor apusene care ocupau Transilvania, fie împotriva otomanilor. Apărarea ţării lor şi a religiei ortodoxe a dus la trezirea naţională şi la conştiinţa treptată a propriei identităţi. O asemenea situaţie a creat un teren favorabil monahismului, strâns legat de viaţa poporului. Din nefericire* ***istoria lui* [a monahismului românesc**, n. V. C.**]** ***este până acum puţin cunoscută în Apus şi ignorată de mulţi istorici ai Bisericii Orientale****. Când vorbesc despre monahismul ortodox din secolul al XVIII-lea, aceştia ne înfăţişează*

un tablou mai degrabă jalnic. Ei au în faţa ochilor, pe de o parte, teritoriile ocupate de turci şi, pe de altă parte, popoarele slave, fie din Rusia, fie de sub stăpânirea austriacă, în părţile cărora, spre sfârşitul secolului, viaţa religioasă a fost greu lovită de legile de stat inspirate de iluminism. ***În acest cadru al decadenţei generale nu trebuie uitat că între români apare un nou „Athos" plin de vitalitate spirituală. Paisie, născut în Ucraina, a găsit tocmai în Principatele Române ambianţa credincioasă Tradiţiei monastice a Răsăritului***" [sublinierea lui V. Cândea]. (Acad. prof. Virgil Cândea, *Locul spiritualităţii româneşti în reînnoirea isihastă*, în vol. „Românii în reînnoirea isihastă", Iaşi 1997, pp. 21, 26 şi 27).

Din viaţa clerului de mir

În această perioadă izvoarele istorice oferă ştiri interesante despre viaţa preoţilor de mir sub diferite aspecte: pregătire, stare materială, mijloace de trai, moravuri, participări la acţiunile pentru apărarea credinţei ortodoxe şi la lupta poporului pentru dreptate socială etc. Vom urmări doar aspectele esenţiale ale vieţii preoţeşti din veacul al XVIII-lea.

În Ţara Românească şi Moldova, numărul slujitorilor altarului a continuat să fie foarte ridicat, fiecare biserică având mai mulţi preoţi şi diaconi. Ca şi în trecut, ei duceau un trai asemănător cu al credincioşilor pe care-i păstoreau. Cei mai mulţi se îmbrăcau în haine ţărăneşti obişnuite, dar purtau plete şi barbă. Acum însă preoţii de mir încep să poarte rasă, obicei preluat de la greci. Spre sfârşitul secolului, au fost obligaţi să poarte potcap. Preoţii mai în vârstă, care se bucurau de un prestigiu deosebit în faţa celorlalţi slujitori şi a credincioşilor, erau hirotesiţi duhovnici, numai ei având dreptul să spovedească. Preoţii satului judecau şi acum – de regulă duminica, după terminarea slujbei –, diferitele neînţelegeri dintre credincioşii lor, redactau acte juridice. Ei trăiau din veniturile pe care le aducea propria lor gospodărie ţărănească, dar şi din ofrandele credincioşilor (bani, cereale, o zi sau două de muncă pe an). De regulă, proprietarii satului ofereau preoţilor câte un lot de pământ pentru a le asigura traiul (...). (Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu 2007, p. 304)

Scrieri confesionale

Şi în prelegerile precedente s-a accentuat însemnătatea muncii copiştilor, într-o vreme în care tipografiile existente (unele cu durată, altele vremelnice) nu puteau satisface întru totul nevoile de carte bisericească, fie cultuală, fie de învăţătură. Dintre toate tiparniţele româneşti, se crede că tipografia râmniceană a servit cel mai mult interesele culturale pe spaţii geografice largi, imprimând cărţi de slujbă, lucrări didactice şi teologice, manuale, atât pentru necesităţile locale, cât mai ales pentru românii transilvăneni, în egală măsură pentru popoarele sud-dunărene. Specialiştii pe drept cuvânt au scos în relief importanţa circulaţiei manuscriselor şi a tipăriturilor atât pentru progresul limbii române literare, cât şi pentru consolidarea trăirii ortodoxe. Totodată specialiştii din Biserică şi din stat au specificat, în studiile lor, fenomenul aculturaţiei, ca şi procesul traducerii sau transpunerii în limba pământeană a unor opere reprezentative, din greacă, rusă sau alte idiomuri, într-un răstimp când iluminismul a trezit interesul unor români.

Un simpatizant al Luminilor, ca să dăm un exemplu, a fost călugărul moldovean Gherasim care a tâlcuit, între altele, *Taina francmasonilor* (scriere a unui abate francez), *Istoria lui Carol XII al Suediei* (de Voltaire), *Istoria Americii* (1795), după cartea lui André d'Orville. La rândul său, ieromonahul bucureştean Macarie (+ 1810, probabil ardelean de obârşie) era cunoscut ca un înzestrat traducător;

ca dascăl pentru candidaţii la preoţie a publicat o *Gramatică românească* şi o *Bucoavnă* (în 1772 şi 1779).

Protoiereul-cronicar **Radu Tempea II** a redactat *Istoria sfintei biserici a Şcheii Braşovului de la 1484 la 1742*. În 1763, ieromonahul Efrem de la Prislop va întocmi o cronică rimată, intitulată *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvaşului*. Arhimandritul **Vartolomei Măzăreanu** (+ 1790), şi el traducător şi cronicar, concepe inter alia *Domnia lui Ştefan voievod cel viteaz, Condica sfintei mănăstiri Voroneţul*. Ca tălmăcitor, istoriograf (şi caligraf pe deasupra), **Dionisie Eclesiarhul** (+ 1820) alcătuieşte *Hronograful Ţării româneşti de la 1764 la 1815*. Protopopul Mehadiei, **Nicolae Stoica de Haţeg** publică (în colaborare) un catehism, o lucrare de metodică şi compune singur o *Scurtă istorie a Banatului* şi scrierea *Sârbii în Banat*, ambele pierdute; dar *Cronica Banatului*, scrisă în 1826-27 (cu completări ulterioare) ni s-a păstrat. Protosinghelul **Naum Râmniceanu** ne-a lăsat *Istoricul zaverei în Valahia*, referindu-se la răscoala lui Tudor Vladimirescu (pe care nu-l agrea), precum şi *Hronologhia domnilor Ţării Româneşti (1290-1834)* şi altele.

Profesorul universitar (oftalmolog) **Ioan Piuariu-Molnar**, fiu al preotului Ioan–zis „Popa Tunsu" din Sadu (antiunionist convins), şi-a tipărit la Buda în 1798 o preţuită *Retorică*, „împodobită şi întemeiată cu pildele vechilor filosofi, şi dascăli bisericeşti".

La greco-catolici, **Gheorghe Şincai** – pe lângă *Hronicul* său – a întocmit (şi tipărit în 1783 la Blaj) *Catehismul cel mare*. **Samuil Micu** a tâlcuit şi editat Biblia din 1795, ca şi *Teologia moralicească* (în 2 vol.; 1796). De la **Petru Maior**, alături de *Istoria Bisericii românilor*, ne-a parvenit (în manuscris) *Procanonul*, în care combătea primatul papal şi infailibilitatea papei.

Ca o consideraţie finală: deşi condiţiile istorice nu totdeauna au fost favorabile, unele persoane şi personalităţi din cinul monahal şi din cadrul preoţimii de mir s-au afirmat în diferite sectoare ale spiritualităţii şi culturii româneşti, încât numele lor sunt reţinute nu numai de dicţionarele sau lexicoanele Bisericii noastre, ci şi de bibliografia literaturii şi istoriografiei din stat.

Bibliografie

Dicţionarul, sub voce; D. Simonescu, Gh. Buluţă, *Pagini din istoria cărţii româneşti*, Bucureşti 1981, p. 64 şi urm.; G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, II, Bucureşti 1983; M. Păcurariu, *IBOR*, II, pp. 586-602; Idem, *IBOR* (2007), pp. 296-300; *Bibliografia de referinţă a cărţii vechi (manuscrisă şi tipărită)*, elaborată de R. Stoica, Bucureşti 1999; *Enciclopedia*, sub verbo.

Lecturi

Medalion: Vartolomeu Măzăreanu
(1720-1790)

Ca şi înaintaşul său, Iacob Putneanul, el şi-a făcut studiile la Putna, unde a rămas călugăr, iar apoi ieromonah şi egumen al mănăstirii, pe care o conduce până în 1758. În calitate de egumen al mănăstirii Putna, Vartolomeu Măzăreanu s-a ocupat de organizarea şcolii de la această mănăstire, unde a introdus în programă: cunoştinţe despre limbă, geografie, retorică etc., deci elemente luministe specifice epocii. Iar în calitate de îndreptător (inspector) al şcoalelor domneşti vizitează şcolile nou înfiinţate, precum şi pe cele mănăstireşti, a căror activitate mai continua la Sf. Ilie (Suceava), Moldoviţa, Humor, îndrumându-le ca un bun cunoscător în materie. Vizitarea şcolilor de pe lângă mănăstiri, odată cu cele domneşti, atestă continuitatea învăţământului mănăstiresc, care a coexistat cu şcoala domnească. Vartolomeu Măzăreanu se reîntoarce la Putna şi între anii 1779-1789 se dedică numai activităţii Academiei teologice, ca profesor şi director. În ultima calitate el construieşte pe cheltuială proprie două localuri de şcoală (academie şi şcoală primară).

La începutul carierei, Vartolomeu Măzăreanu a elaborat prima bucoavnă moldovenească, care a stat la baza întocmirii unor bucoavne în Transilvania, situându-se astfel printre primele îndreptare în predarea scris-cititului. Fiind un om cu înaltă cultură, el a publicat o serie de lucrări cu caracter istoric, printre care monografiile mănăstirilor Solca, Humor, Voroneţ, precum şi o istorie a mănăstirii Putna. (I. Goraş, în „Istoria învăţământului din România”, I, Bucureşti 1983, p. 373-374).

Despre tipografia râmniceană

Dintre tipografiile episcopale, tipografia de la Râmnic a atins cea mai lungă, rodnică şi continuă activitate editorială, de la 1705 la 1825. Întemeietorul ei a fost Antim Ivireanul, în anul 1705.

Lucrând din plin, tiparniţa se uza şi trebuia reparată. Astfel, tipograful de la Buzău, Damaschin, ajuns episcop, în prima sa carte tipărită, Ceaslovul, 1724, scrie că a cheltuit personal „la facerea tipografiei de nou". În 1736, s-au turnat litere noi de către Mihai Atanasievici, vestit tipograf (1742-1751). El a lucrat aici cu trei fraţi tipografi, doi copii ai lui şi trei nepoţi-tipografi. Familia aceasta, numită Popovici (după primul din familie, Atanasie Popovici), a transmis astfel din tată în fiu pasiunea şi meşteşugul tipografic până la începutul secolului al XIX-lea.

Cărţile tipărite la Râmnic au desăvârşit acţiunea de înlocuire a limbii slave, folosită în biserică de veacuri, cu limba română. Această înlocuire era legată nu numai de textul citit, dar mai ales de textul şi ritualul cântat psaltic. Se cerea o atentă şi justă distribuţie tehno-redacţională a textului în pagină, care nu putea fi realizată decât de clerici experimentaţi. Aşa se explică prezenţa clericilor şi monahilor ca muncitori şi tehnicieni tipografi. Tipografii „râmniceni" – cum îşi ziceau ei înşişi – au fost cei mai buni tehnicieni şi de aceea erau mult solicitaţi în diferite alte centre din Ţara Românească şi Moldova, dar şi în tipografiile Transilvaniei. (Dan Simonescu, Gh. Buluţă, *Pagini din istoria cărţii româneşti*, Bucureşti 1981, p. 65)

Arta religioasă

De regulă, secolul fanariot a fost echivalat de către istoricii de artă cu un răstimp de decadenţă în sfera artistică. Totuşi, aceşti specialişti recunosc faptul că mănăstirea Văcăreşti a fost „un adevărat testament (neconservat, din păcate) al arhitecturii brâncoveneşti". În plan, lăcaşul în cauză nu se prea deosebea de cel de la Horezu. Ceea ce la Văcăreşti puteam vedea numai în interior – coloane sculptate pe toată suprafaţa – la Stavropoleos ne întâmpină chiar de la intrare un decor abundent. Însă, dată fiind conjunctura diacronică specifică, majoritatea mănăstirilor şi bisericilor ctitorite în acest veac sunt clădiri modeste.

În Moldova, după Golia, după Cetăţuia, nu se mai găsesc nici acolo ctitori cu fală şi cu largi resurse materiale de a întemeia lăcaşuri – model pentru istoria arhitecturii. Ceea ce e o trăsătură comună la câteva construcţii ieşene mai importante („Sf. Teodori" şi „Sf. Gheorghe" din 1761) este **eclectismul**. O componentă de seamă o formează ornamentaţia barocă şi tocmai cea aparţinând aşa-numitului rococo constantinopolitan, iar spre finele veacului XVIII şi în întâile decade ale sec. XIX, unele elemente neoclasice, sosite prin intermediu rusesc sau polonez. Din acelaşi veac XVIII, marcate serios de înrâurirea barocului polono-ucrainean, s-au conservat multe biserici şi în Basarabia.

Deşi a suferit şi **influenţe baroce**, arhitectura moldovenească şi munteană nu s-a identificat nicicând cu stilul baroc. Abia în Ardeal şi Banat vom asista la biruinţa acestui tip arhitectonic atât la domul catolic din Timişoara, la catedrala unită blăjeană, cât şi la catedrala ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului" din Lugoj (1759-66); impactul baroc se resimte şi la alte edificii religioase aparţinând religiei strămoşeşti. Dar românii ardeleni caută să nu preia elementele baroce *tale-quale*. Nu o dată, în locul celor două turnuri ale faţadei vestice, ei adoptă unul singur, iar planul fiecărui lăcaş de închinare respectă compartimentarea în pronaos, naos şi altar. Câteva exemple: biserica ortodoxă din Beiuş, catedrala ortodoxă orădeană.

În **Maramureş** precumpănesc interpretările rustice, populare, ca şi tendinţa de elansare a turlei. De notat că bisericile de lemn maramureşene, ardelene şi bănăţene păstrează, ca dispoziţii planimetrice, configuraţia „caselor dacice" (forma dreptunghiulară a navei sf. lăcaş).

În ce priveşte pictura, unii cercetători constată (întrucâtva exagerat) o unitate de viziune, de stil, începând de la zugrăveala bisericilor de lemn maramureşene până la aceea a zidirilor cucernice din preajma Bucureştilor şi de la pictura mănăstirii Hodoş-Bodrog (de pe Mureş) la aceea din biserica basarabeană „Adormirea Precistei" din Căuşani. Avem de-a face cu o artă de tranziţie, în care se observă pe alocuri un declin pronunţat al plasticii neobizantine. Însă, în acelaşi veac, întâlnim şi talentaţi zugravi precum Grigore Ranite care, spre plidă, pictează în 1732 la Tismana în colaborare cu Gheorghe, Tudor şi **Vasile Diaconu** (ultimul va trece în sudul Banatului istoric, înfiinţând o şcoală de pictură). Într-adevăr, în sec. XVIII, un număr de pictori din Ţara Românească se deplasează în Banat şi în Transilvania, unde decorează biserici şi mănăstiri, contribuind la unificarea stilistică a compoziţiilor parietale. Vestitul **Radu Zugravu** sau **Dascălu** (+ 1802), din Târgovişte, a pictat şi la Hălmagiu-Arad.

Un talentat reprezentant al tradiţiei post-brâncoveneşti în Banat s-a vădit **Nedelcu Popovici**. Aromânul **Ştefan Ţeneţchi** va picta nu

numai în Banat şi Ardeal, ci şi la sârbi, ca şi **Teodor Crăciun** (născut în localitatea Boldur, jud. Timiş).

Cu privire la muzică, a se reţine că **Petru Efesiul** (din Efes) a venit în Bucureşti în 1816 şi a deschis o şcoală de muzică bisericească la biserica „Sf. Nicolae" din Şelari; unul dintre elevii lui a fost Macarie Ieromonahul. **Petru Vizantie** (+ 1808), protopsalt al Patriarhiei ecumenice, a fost un timp şi profesor la Seminarul de la Socola (de lângă Iaşi).

Cum s-a anticipat şi ca o apreciere de ansamblu: în această epocă fanariotă – cu unele excepţii notabile – nu putem vorbi decât de o involuţie a artei eclesiale, neobizantinismul în pictura religioasă fiind salvat totuşi de câţiva dotaţi iconari sau pictori bisericeşti.

Bibliografie

Istoria artelor plastice în România (red. V. Vătăşianu et alii), IV, Bucureşti 1970, passim; Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti 1982, p. 439 şi urm.; T. Moisescu, *Prolegomene bizantine*, Bucureşti 1985, p. 84 şi urm.; S. Barbu-Bucur, *Cultura muzicală de tradiţie bizantină pe teritoriul României*, Bucureşti 1989, p. 169 şi urm.; V. Florea, *Istoria artei româneşti*, I, Chişinău 1991, p. 482 şi urm.; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), pp. 301-304; Claudiu Neagoe, *Muzică şi societate în Ţara Românească şi Moldova (1550-1830)*, Brăila 2008; *Enciclopedia*, sub voce.

Lectură

I.D. Ştefănescu despre bisericile de lemn

Bisericile de lemn din Transilvania, mai ales cele din Maramureş şi ţinutul Aradului, alături de exemplele bănăţene, sunt datate potrivit pisaniilor, sculptate în lemn ori pictate, din veacurile XVIII şi prima jumătate a secolului al XIX-lea; unele, numai din veacul al XVII-lea. Durate din lemn, material ruinat de trecerea vremii, ploi, zăpezi şi vânturi puternice, se înfăţişează astăzi asemenea unor amintiri, umbre ale unui trecut evocat de tradiţie. Ne folosim de acest prilej pentru a lămuri că datele pisaniilor şi multe date documentare sunt îndoielnice şi nesigure, dictate de amintiri locale ori de mândria îndreptăţită a ctitorilor care au restaurat monumentul sau numai elemente din acesta, acoperişul, cadrele ferestrelor şi uşilor

de intrare ori decorul pictat. Ele sunt revocabile. Datarea unui monument se face în chip ştiinţific, analizând mai întâi materialul de construcţie şi procedeele folosite.

Al doilea element principal de datare este forma monumentului, înţelegând prin aceasta planul, temeliile, materialul şi modul lor de construcţie, mijloacele de legătură. Studiului temeliei i se adaugă acela al construcţiei pereţilor, prezentarea grinzilor, (cioplite ori numai curăţite de ramuri), înfăţişarea capetelor de grinzi (sculptate cu ornamente sau figuri ori aşa cum au ieşit din barda lemnarului), planul monumentului, uşile, ferestrele, straşina, turnurile şi clopotniţa, orientarea şi elementele interiorului (absidele, pereţii despărţitori între naos şi pronaos, între pronaos şi tindă), forma cerimii (a bolţilor). Nevoia de a ne ajuta de comparaţii cu monumente româneşti, în primul rând, datate, ori cu monumente străine bizantine şi de tradiţie bizantină ori apuseană medievală, impune comparaţii de aceeaşi tehnicitate. Rezultatele sunt surprinzătoare şi de cel mai mare folos, cu deosebire în vechea artă românească şi anume în Maramureş, munţii Apuseni şi Banat. (I.D. Ştefănescu, *Arta veche a Banatului*, Timişoara 1981, p. 22-23).

Vlahii sud-dunăreni

Românii balcanici – în pofida transhumanţei practicate de o parte dintr-înşii îndeosebi în Evul mediu – locuiesc stabil nu numai în Albania şi Epir, ci şi în Macedonia, Tesalia şi unele insule greceşti, la fel în Bulgaria, Serbia, Croaţia ş.a.m.d. Deşi alţii i-au numit în fel şi chip (vlahorihini, vlahi, macedo-români, megleniţi, ţinţari...), majoritatea românilor sud-danubieni îşi zic *armâni*, *rumâni*. Numărul vlahilor din Balcani nu se poate indica exact. Ei înşişi (cei din Peninsula balcanică şi din străinătate) au convingerea că numără laolaltă câteva milioane, pe când statisticile oficiale din statele unde domiciliază sunt foarte restrictive, consemnând – în total – o cifră de până la 600000, aceasta datorită şi intereselor acelor ţări, precum şi procesului de asimilare la care sunt supuşi în sudul Dunării.

Localitatea cea mai renumită a aromânilor a fost **Moscopole** (Voskopojë), aşezare care azi are nivel de comună sau orăşel. Perioada sa de glorie au fost anii 1730-60: din 1744 poseda şi o universitate–„Noua Academie”. Şi înainte, dar mai ales după ruinarea Moscopolei – centrul cultural, negustoresc şi industrial aromânesc, în anul 1788, din pricina vicleanului Ali-paşa din Ianina Epirului – unii locuitori moscopolitani (în special comercianţi) au migrat sau în ţările româneşti nord-dunărene, sau chiar în inima

Europei, nu puţini dintre ei ajungând la o situaţie materială înfloritoare.

Puternicul bancher din Viena, George Sina, a devenit la începutul secolului XIX cel mai mare proprietar de pământ din Banat. Având întinse posibilităţi pecuniare, familia **Sina** a împlinit multe acte de binefacere pentru greci, sârbi, unguri şi români. Faimosul apostol al Refacerii Greciei, **Constantin Rhigas** Velestinlis, aromân de origine (fost secretar al lui Nicolae Brâncoveanu la Bucureşti), a fost ucis – împreună cu tovarăşii săi – la Belgrad în 1798. Şi ei aromâni, **Mocioneştii** au o contribuţie aparte în creşterea păturii intelectuale româneşti din Banat, în lupta pentru biruinţa românismului, lucruri îndeobşte cunoscute de herodoţii noştri. Unii aromâni s-au stabilit la Pesta (unde la 1747, Constantin Mocioni – moscopolitan – era preotul ortodox al comunităţii respective), alţii au ajuns la Cluj, Braşov ori Sibiu; să nu uităm că însuşi Vasile Moga, episcopul ortodox al Ardealului (1810-45) avea ascendenţă aromânească.

Am menţionat mai la început universitatea din Voskopojë. Aici a profesat **Theodor Atanasiu Cavallioti** (1710-89), care în 1770 şi-a publicat la Veneţia *Protopeiria* (Prima învăţătură), cu vocabular trilingv: elin, aromân şi albanez. **Daniil Moscopoleanul** – dascăl, econom, cleric – iarăşi la Veneţia a imprimat în 1794 şi 1802 *Învăţătură introductivă* (*Eisagoghike didaskalia*); cuprinde şi un lexicon în patru limbi: greacă, aromână, bulgară şi albaneză. „Vallachus Voscopolitanus", **Gheorghe Constantin Roza**, încă student la Medicină în 1808, a publicat ale sale *Cercetări asupra românilor sau aşa-numiţilor vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre*. De aceeaşi sorginte cu G.C. Roza, anterior – în 1797 – **Constantin Ucuta**, protopop al aromânilor din Poznan (Polonia), şi-a tipărit lucrarea *Nea paidagoghia* (Noua pedagogie) la Viena, în tipografia fraţilor aromâni Markides Pouliou (Marcu Puiu), devenind autorul primului abecedar aromânesc. De asemenea la Viena, în 1813, **Mihai Boiagi** va scoate la lumină *Gramatike romanike, etoi makedonovlachike*. Să notăm, în încheiere, că din secolul al XVIII-lea s-a păstrat în manuscris un Liturghier aromânesc, iar de la

cumpăna veacurilor XVIII-XIX acel Codex Dimonie (publicat de un specialist german).

Ramura sud-danubiană a acestei importante realităţi etnice – observă acad. Şerban Papacostea – a supravieţuit de-a lungul vremii în cadrul unor autonomii locale şi regionale, fără a izbuti să-şi constituie un stat, însă conservându-şi cu încăpăţânare identitatea, învederată prin grai şi tradiţia obârşiei. Către finele veacului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, învăţaţi aromâni – din cei stabiliţi în Austria şi Ungaria – sub influenţa Şcolii ardelene au îndrumat acţiunea de deşteptare a conştiinţei naţionale la aromâni.

Bibliografie

Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti 1975, p. 216 şi urm.; *Les Aroumains* (culegere de studii semnate de Petre Ş. Năsturel, Matei Cazacu, Neagu Djuvara et alii), Paris 1989; Nicolae Cuşa, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Constanţa 1990, p. 9 şi urm.; V. Muntean, *Contribuţii la istoria Banatului*, Timişoara 1990, pp. 152, 156, 210, 213, 281 (sub voce); Idem, *Epirul şi ţinuturile româneşti*, în vol. „Studia Historica et Theologica", Iaşi 2003, p. 477-479; *Almanah macedo-român* (sub îngrijirea lui Atanasie Nasta), Bucureşti 1992; Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească* (trad. rom.), Bucureşti 1994, p. 11 şi urm.; Al. Elian, *Bizanţul*, pp. 319-327 (despre circulaţia manuscrisă a scrierilor politice ale lui Rigas în Moldova); Anca Tanaşoca, Nicolae Şerban Tanaşoca, *Unitate romanică şi diversitate balcanică. Contribuţii la istoria romanităţii balcanice*, Bucureşti 2004; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), p. 316-318; Claudiu Cotan, *Românii balcanici*, ST, 4/2008, pp. 75-99; *Enciclopedia*, sub verbo.

Lectură

Unele detalii referitoare la aromâni

Aromânii sunt răspândiţi în întreaga Peninsulă Balcanică.

Cei mai mulţi trăiesc însă în Grecia: aşezări străvechi se întâlnesc până în Acarnania şi Etolia; grupe compacte apar în Thesalia şi Epir, de-a lungul muntelui Pind. Centre importante: *Meţovo* (arom. *Aminciu*), *Avdela*, *Samarina*, *Perivole*, *Larisa*. Spre răsărit, grupuri de aromâni trăiesc în regiunea muntelui Olimp, iar mai spre nord în jurul oraşelor Veria şi Salonic. Spre apus, în regiunea muntelui Gramos, se întinde marea ramură a aromânilor grămuşteni.

În Albania trăiesc aşa-numiţii muzăcari (din câmpia Muzakia) şi fărşiroţi (din regiunea Korçei) (...).

În toate oraşele Albaniei (mai ales în jumătatea de sud a ţării: *Berat*, *Durrës*, *Tirana*, *Elbasan*) se întâlnesc numeroşi aromâni.

Până către sfârşitul secolului al XVIII-lea, multe familii aromâne trăiau în Voskopojë (arom. *Muscopule*), centru cultural înfloritor al aromânilor în acea vreme, distrus de Ali-Paşa.

În ex-Iugoslavia, mase compacte de aromâni se întâlnesc la vest şi nord-vest de *Bitola* (arom. *Bitule*); grupuri răzleţe apar însă în toate oraşele de la Belgrad în jos. (...)

Aromânii din Bulgaria nu formează grupuri omogene; în partea de apus a ţării însă, şi înspre sud, ei sunt răspândiţi prin numeroase localităţi.

Mulţi aromâni au emigrat în România şi în alte ţări din Europa, în Statele Unite ale Americii, Canada, America Latină, Australia. De aceea, cunoştinţele noastre despre stadiul actual al aromânilor rămân, totuşi, reduse şi, în consecinţă, imaginea pe care o oferim poate fi, eventual, modificată de date noi.

Ocupaţia principală a aromânilor, mai ales a celor din Thesalia şi Epir, Olimp şi din comuna Livăz, este păstoritul (în descreştere rapidă astăzi) (...)

Agricultura este o îndeletnicire rar întâlnită la aromâni, dat fiind că solul nu o permite decât în puţinele regiuni de câmpie (mai ales în sudul Albaniei, în câmpia *Muzachia*). (...).

Starea culturală la aromâni. Dintre românii sud-dunăreni, numai aromânii au un trecut cultural.

Începuturile scrisului în aromână nu sunt cunoscute. Cele mai vechi texte datate sunt de la începutul secolului al XVIII-lea; este de presupus însă că se va fi scris în aromână înainte de această dată. (Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti 1975, p. 218-219)

Raporturi interortodoxe

În zilele lui Mitrofan, întâistătătorul grec al Ungrovlahiei (1716-19), drepturile stavropighiale au fost încălcate de Marea Biserică, secundată de Scaunul ierusalimitean, în favoarea Patriarhiei alexandrine, al cărei arhipăstor (Samuil) unsese ca domnitor pe Nicolae Mavrocordat. La solicitările de ajutor ale lui Samuil, Ieremia III al Constantinopolului, în aug. 1718, închină Alexandriei mănăstirea Cernica, pe care Timotei II (patriarhul ecumenic) o făcuse stavropighie în 1616. La această **măsură abuzivă**, care schimba Cernica în metoh al Zlătarilor, aşezământ şi el dedicat Alexandriei, se alătură Hrisant al Ierusalimului. Scrisoarea de **protest** a lui Mitrofan către acesta din urmă este o mărturie de justă judecată şi de alese sentimente pentru Ţara Românească ce l-a adoptat ca ierarh. E adevărat că jena financiară în care trăia aproape sistematic Marea Biserică (ca şi celelalte Patriarhii) o determină pe cea dintâi – ajutată şi de prerogativele ei canonice – să apeleze nu doar la milele voievodale şi boiereşti, ci şi la sprijinul pe care-l putea oferi mitropolia sufragană a Munteniei.

Mitropolia Ţării Româneşti ocupă în curând un loc singular în cadrele Marii Biserici. După ipopsifierea făcută la Constantinopol, în 1746 patriarhul Paisie II trimite mitropolitului Neofit un *ekdosis* pentru a se proceda în Bucureşti la instalarea şi învestirea ca patriarh al Alexandriei a lui Matei Psaltul. Se pare că, în mod temporar, s-a

hărăzit aceluiaşi Neofit Cretanul titlul de „**locţiitor** al scaunului Cezareii Capadociei”, distincţie dobândită definitiv (în 1776) de către Grigorie II.

Patriarhul Antiohiei, Silvestru (1724-66) a publicat la Iaşi şi Bucureşti câteva lucrări polemice, anticatolice, precum şi unele cărţi de cult (Liturghier greco-arab şi Psaltirea). Totodată a ridicat lăcaşul de cult „Sf. Spiridon Vechi” din Bucureşti (1746), pe care îl închină Antiohiei sale.

Din Cetatea Sfântă au venit la noi – legat de mănăstirile închinate şi în scopul de a căpăta donaţii băneşti – câţiva patriarhi; dintre aceştia, Efrem II (1766-70) va tipări mai multe cărţi greceşti la Bucureşti. La rândul său, Maria Brâncoveanu, văduva voievodului-martir, va testa o sumă importantă pentru restaurarea bisericii „Naşterii” din Betleem.

Până la secularizarea averilor mănăstireşti din 1863, legăturile noastre cu **Athosul** au fost foarte strânse, neîntrerupte. Din al XIV-lea veac şi până în momentul secularizării peste 100 de mănăstiri şi schituri româneşti au fost închinate Sf. Munte, la care se adaugă ofrandele în bani, veşminte, icoane etc., încât drept a remarcat la vremea sa Porfirie Uspensky, anume că românii – dintre toate neamurile – au dăruit cel mai mult Athosului. Între donatorii către o mănăstire atonită (Xiropotamu), spre pildă, s-au numărat – în sec. XVIII – până şi un grec şi o româncă din Lipova. Printr-un hrisov din 1819, Alexandru Suţu, domnul Ţării Româneşti, întăreşte aceleiaşi mănăstiri Xiropotamu o danie anuală de 500 taleri, acordată încă de Constantin Mavrocordat pentru trimiterea unei părţi din lemnul Sfintei Cruci. Anumite subsidii s-au expediat periodic şi şcolii din Sfetagora, ca şi altor şcoli greceşti din Elada, din insule, din Constantinopol, din Orientul Apropiat (Trapezunt etc.), precum şi unora din Alexandria Egiptului.

Conlucrarea cu teologii, cu învăţaţii elini din Principate, este la fel cunoscută. Nu puţini dintre ei au funcţionat ca dascăli la noi (dar şi în alte părţi); şi-au editat lucrările fie în tipografiile româneşti, fie în cele vieneze, veneţiene sau lipscane. În 1816 **Dimitrie-Daniel Philippide** îşi va tipări la Leipzig, în greceşte, *Istoria României*.

Peste câţiva ani, în 1819, la Viena apărea – tot în greceşte – *Istoria vechii Dacii*, sub semnătura lui **Dionisie Fotino**. Alături de autorii greci se impune şi românul **Iosif Moesiodax** (director al Academiei ieşene), cu câteva scrieri valoroase: *Apologhia* (Viena 1780), *Teoria geografiei* (în calitate de cartograf l-a cunoscut pe Rigas), *Însemnările fizice.*

Domnii fanarioţi (cei cultivaţi) au patronat, cum era şi firesc, tiparul românesc şi cel elin, fără a da însă prioritate acestuia din urmă în imprimeriile noastre. În veacul fanariot, faptic, asistăm la o scădere numerică a cărţii greceşti comparativ cu cea românească. Cartea greacă, deşi puternic legată de moştenirea ortodoxă, de cultura teologică, face loc – progresiv – cărţii laice, cu un cuprins diversificat, cerut de mersul societăţii.

Bulgarilor li s-au transmis cărţi de cult (şi de altă natură) în limba slavonă. Un ucenic al stareţului Paisie de la Neamţ, monahul bulgar **Spiridon**, redactă prin 1790 o *Istorie pe scurt a poporului slav-bulgar*, iar mănăstirea „Sf. Troiţă" din Veliko Tărnovo beneficie de ajutorul lui Alexandru Ipsilanti şi – mai târziu – al lui Alexandru Ghica. Episcopul **Sofronie de Vraţa** (+ 1813), refugiat la noi din pricina turcilor, a slujit cauza conaţionalilor săi, scriind între altele un catehism. Cu unele adaptări, a transpus în bulgară „Sistemul religiei mahomedane", operă cantemiriană.

În privinţa sârbilor, în special tipografia de la Râmnic i-a servit cu diferite lucrări, solicitate pentru nevoile lor spirituale. **Dimitrie Ţichindeal** traduse şi prelucrase fabulele marelui învăţat sârb (născut la Ciacova) Dositei Obradovici. Sârb de origine, sau mai curând aromân, **Zaharia Orfelin** (1726-85) s-a manifestat ca gravor, cartograf, istoric, fizician... În 1777, la Viena, va scoate la lumină primul manual de caligrafie chirilică românească. În linii mari, este de apreciat activitatea ierarhiei sârbeşti pe pământ românesc (în Banat şi Ardeal), pusă în serviciul Ortodoxiei, până la despărţirea ierarhică. Iar în special, trebuie preţuite înfăptuirile mitropolitului Chişinăului, **Gavriil Bănulescu-Bodoni**, menţionat şi în alt capitol.

Pentru salvarea Ortodoxiei (ca şi în alte interese), solii româneşti s-au îndreptat din când în când înspre împărăţia creştină de la

Răsărit. Despre delegaţiile din Principate, din anii 1769-70, am amintit şi în alt loc. Paisianismul de asemenea a creat punţi de comunicare şi de comuniune. În timpul unor ocupaţii militare ruseşti s-au luat măsuri de restructurare nu numai a vieţii politice, ci şi a celei bisericeşti (sub aspect administrativ, mai ales). Teologii noştri, apoi, au tradus şi din teologia rusă. Cât despre protopopul rus de obârşie poloneză, **Mihail Strilbiţki**, trebuie spus că a tipărit la Iaşi câteva cărţi eclesiale şi laice (ulterior a activat ca tipograf în Dubăsari şi Moghilău).

Cum uşor se poate constata din majoritatea datelor de mai sus, a existat – cum era normal – un spirit de solidaritate între ortodocşii români şi cei din alte spaţii, în beneficiul spiritualităţii răsăritene.

Bibliografie

(Colectiv de autori), *Štamparija u Rimniku i obnova štamanja srpskih kniga 1726 – Tipografia din Râmnic şi reluarea tipăririi cărţilor sârbeşti la 1726*, Novi Sad 1976, p. 6 şi urm.; Cornelia Papacostea – Danielopolu, Lidia Demény, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (Secolele XVII-XIX)*, Bucureşti 1985, passim; V. Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie*, I-II, Bucureşti 1991 şi 1998, passim; Al. Elian, *Bizanţul*, pp. 176-180 şi 267-274; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), pp. 308-316; *Enciclopedia*, sub voce.

Lecturi

Câteva date despre Gavriil Bănulescu-Bodoni
(1746-1821)

În dezvoltarea învăţământului românesc de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului următor, un rol deosebit l-a avut mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, personalitate culturală marcantă, de o rară erudiţie, cu studii făcute în Transilvania, la Bistriţa–oraşul său de baştină şi Petrograd (şcoala normală), continuate la Academia din Kiev (între anii 1771-1773) şi în Grecia (la Chios, Patmos, Smirna ş.a.), între anii 1773-1776. Asupra locului de naştere al mitropolitului Gavriil există controverse.

Prin calităţile sale remarcabile a ajuns în ierarhia bisericească la cele mai înalte funcţii: mitropolit al Moldovei (în 1792 şi 1808), al Kersonului şi Crimeii (în 1793), al Kievului (în 1799) şi ierarh al Moldovei şi Ţării Româneşti (în 1808). După 1812 se stabileşte în Rusia, ca mitropolit al Basarabiei, cu reşedinţa la Chişinău (...).

S-a îngrijit, prin toate mijloacele, de păstrarea limbii române în şcoli şi de oficierea slujbei bisericeşti în româneşte, precum şi de tipărirea unui număr cât mai mare de scrieri în limba română, necesare pentru răspândirea culturii în masele populare.

La 25 septembrie 1813 înaintează sinodului cererea de înfiinţare a tipografiei din Chişinău, unde au fost tipărite, sub îngrijirea sa directă, primele manuale didactice din Basarabia: *Bucoavna moldovenească cu traducere în ruseşte,* în 1200 exemplare (în 1814) şi *Gramatica rusească tradusă în moldoveneşte,* în 1500 exemplare (în 1819), cea de-a doua fiind destinată „pentru ucenicii Seminăriei Chişinăului şi alte şcoale din Basarabia (...)".

De la Bănulescu-Bodoni a rămas o vastă corespondenţă care-i pune în lumină talentul organizatoric şi activitatea continuă pentru îmbunătăţirea administraţiei şi păstrarea şcolilor în limba română din Basarabia. (Lăcrămioara Ciuntu, în „Istoria învăţământului din România", cit., p. 376-378).

Ajutor românesc pentru învăţământul din exterior

Un însemnat număr de documente, multe din ele inedite, mai ales cele din secolul al XVIII-lea, atestă sprijinul generos pe care ţările române l-au acordat şcolilor din Peninsula Balcanică şi din Orientul Apropiat. El s-a manifestat îndeosebi sub formă de subvenţii pentru plata dascălilor. Şcolile au fost ajutate însă şi prin trimitere de cărţi, care au servit ca manuale şcolare, prin sume alocate pentru întreţinerea şcolilor şi a elevilor, prin burse acordate tinerilor proveniţi din Peninsula Balcanică, care studiau în ţară, mai ales la academiile din Bucureşti şi din Iaşi. Astfel de ajutoare au fost date şi unor biserici şi mănăstiri din Balcani şi Orientul Apropiat.

Şcolile ajutate erau răspândite pe o arie destul de întinsă: Bulgaria, Albania, Grecia, Turcia, Egipt, Siria etc.

Una din primele ştiri din care aflăm despre sprijinul acordat unor mănăstiri şi şcoli din afara ţării sunt cele privitoare la daniile făcute mănăstirii Cutlumuş de la Muntele Athos de către voievozii români Nicolae Alexandru Basarab (1352-1364) şi Vladislav I sau Vlaicu Vodă (1364-1377). La şcoala de aici, vestit centru al studiilor de teologie ortodoxă, Vlaicu Vodă a trimis tineri români spre a-şi desăvârşi studiile. Desigur că daniile acordate mănăstirii şi şcolii de la Athos s-au continuat şi în timpul domnitorilor următori. O anafora a mitropolitului Gavriil al Moldovei, din 1 iunie 1775, aminteşte de ajutorul dat „până acum" la „şcoala de la

Sfânta Agora", dar de aici înainte socoteşte că ar fi „mai cu cale" să rămână dania „pentru şcoala ţării decât pentru şcoalele din alte părţi străine".

Danii s-au făcut şi altor mănăstiri de la Muntele Athos, ca cea de la Xenofont, prin hrisovul din 29 iulie 1789, sau Ivir, prin hrisovul din anul 1813 etc.

Unele din şcolile sprijinite de voievozii români erau grupate în jurul vestitului centru cultural Tărnovo (Arvanitohori, Arnăutchioi, Dragoichioi, Pivatele) (...).

Şcolile din Peninsula Balcanică şi Orientul Apropiat au fost sprijinite şi prin multe tipărituri trimise, folosite ca manuale şcolare. În anul 1726 apare la Râmnic *Întâia învăţătură pentru tineri*, tipărită cu text paralel (slavon şi român). Peste un an s-a tipărit o nouă ediţie, numai în limba slavonă, destinată sârbilor. O altă ediţie, tot numai slavonă, a apărut la 1734. Tot la Râmnic s-a tipărit, în anul 1804, o primă carte în limba bulgară destinată învăţării cititului, intitulată *Învăţături la cazaniile ce se citesc peste tot anul*. Primul abecedar în limba bulgară s-a tipărit la Braşov în 1824, scos de medicul Petăr Beron.

Din anul 1682 Bucureştiul a devenit o adevărată vatră de tipar în limba greacă. Numai Antim Ivireanul tipărise 30 de cărţi greceşti faţă de numai 24 în limba română. În 1768 a apărut *Comentar la gramatica scrisă de Theodor,* iar la 1783 s-a tipărit în Bucureşti *Abecedarul cel mare*, prima bucoavnă pentru grecii de pretutindeni, după cum la Iaşi s-a editat de către eforia de la Trei Ierarhi, în 1817, lucrarea *Învăţătura ştiinţelor comerciale*, destinată, mai ales, şcolilor de comerţ. În 1818 a apărut *Elemente de aritmetică*. Pentru întreaga Biserică a Răsăritului s-a tipărit la Bucureşti, în 1820, cel dintâi manual de psaltichie de către dascălul Petre Manoil Efesiul. Aceste cărţi s-au tipărit numai ca ajutor pentru şcolile greceşti.

*

O altă formă de ajutor a fost primirea la învăţătură şi întreţinerea, în mod gratuit, la şcolile din ţara noastră, a tinerilor din Balcani şi Orientul Apropiat. În multe hrisoave se subliniază că şcolile, mai ales cele din Bucureşti şi din Iaşi, sunt de folos şi „tuturor celor străini care vin pentru dragostea învăţăturii". Ştefan Comita, fost profesor la Bucureşti, afirma că „tot neamul grecesc trebuie să păstreze o recunoştinţă veşnică" ţărilor române pentru sprijinul acordat, aici formându-se figurile reprezentative ale culturii greceşti, Bucureştiul şi Iaşul devenind „refugiul elinismului", adevărate „vetre ale luminilor". (Gh. Pârnuţă, în „Istoria învăţământului din România", cit., pp. 400, 401, 404, 405).

EPOCA MODERNĂ
(1821-1918)

Mitropolia moldovenească

Ajuns la cârma Bisericii moldovene în anul 1803, **Veniamin Costachi**, prin iniţiativele şi realizările sale, s-a impus în cronica bisericească a românilor ca o personalitate de prim rang. Cu excepţia câtorva ani (1808-12 şi 1812-23), când – presat de împrejurări – a trebuit să se retragă din scaunul mitropolitan, marele ierarh a ştiut, animat de un luminat patriotism şi având concepţii avansate, să fie util atât instituţiei pe care o reprezenta, cât şi învăţământului, încât într-un volum dedicat şcolii româneşti este apreciată pe drept cuvânt lupta sa pentru progres şi în acest sector, dar şi pe alte planuri.

Întâi de toate, întâistătătorul Mitropoliei moldave a tradus el însuşi, însă a stimulat şi activitatea altora în privinţa traducerilor. Peste 130 de lucrări au fost tipărite (e vorba de munca lui şi a colaboratorilor), pentru uzul clericilor din subordine, şi nu numai: cărţi de ritual (*Liturghier*, *Mineie* etc.), de interpretare (*Cazaniile* lui N. Theotokis, *Adoleshia filotheos* a lui E. Vulgaris, *Istoria bisericească* a arhiepiscopului atenian Meletie, *Piatra scandelei* de Ilie Miniat *Pidalionul* de la Neamţ, *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir ş.a.m.d. Bunăoară, în prefaţa Liturghierului din 1834, Veniamin a vorbit cu temei despre înlocuirea unor slavonisme (din textele liturgice) cu termeni de provenienţă latină. În 1803 deja întemeiase Seminarul de la Socola (pentru fiii de preoţi, de dascăli şi

săteni). S-a îngrijit totodată de organizarea şi amplificarea reţelei de şcoli dintre cele mai variate: şi de meserii, şi pentru tinere (fete şi călugăriţe) etc. În egală măsură a acţionat pentru românizarea corpului profesoral. L-a sprijinit pe Gheorghe Asachi să deschidă cursuri de inginerie, punând astfel bazele învăţământului politehnic de la noi. Nu cu puţin a ajutat şi la reorganizarea Academiei , numită acum „Mihăileană"; aici va preda filosofia (câţiva ani) bănăţeanul Eftimie Murgu. Unii tineri meritoşi sunt trimişi să studieze peste hotare.

De asemenea unele aşezăminte spitaliceşti (din Roman sau Iaşi) s-au bucurat de sprijinul aceluiaşi *mecenat*, cum îl numea Gh. Asachi pe Veniamin Costachi. Pe vremea sa se aplică Regulamentul organic (din 1832), în care s-au introdus unele articole privitoare la Biserică şi monahism. Se constată aici impactul legiuirilor eclesiale din Rusia, legiuiri ce îngăduiau ingerinţa autorităţii civile centrale în chestiuni bisericeşti, fapt intensificat de Mihail Sturza şi care a dus la retragerea definitivă a mitropolitului (în 1842) la mănăstirea Slatina, dânsul nefiind de acord cu viziunea domnitorului.

Demnul chiriarh Veniamin a ctitorit şi restaurant unele lăcaşuri sfinte. Lucrările de zidire a actualei catedrale mitropolitane din Iaşi s-au demarat în 1833, dar s-au sistat odată cu plecarea ctitorului la mănăstire, trecând la cele veşnice în 1846; lucrările de construcţie s-au reluat în 1880, măreaţa biserică fiind târnosită în 1887.

În febr. 1844 urcă pe tronul mitropolitan episcopul Romanului, Meletie Lefter (funcţionează până în 1848, când moare de holeră). Un alt mitropolit (din 1851), **Sofronie Miclescu**, a militat pentru unirea Principatelor; n-a corespuns însă pe deplin înaltului post ce-l deţinea, fiind suspendat în 1860. Un nepot al acestuia, **Calinic Miclescu**, în 1863 ajunge locţiitor de mitropolit al Moldovei, în mai 1865 e numit mitropolit plin (prin decret cuzist), iar în 1875 este ales mitropolit-primat al României, decedând în 1886.

Îi urmează, în fruntea Mitropoliei moldovene, basarabeanul **Iosif Naniescu** (1875-1902), fost episcop al Argeşului. Între altele, a subvenţionat „Revista Teologică" (1883-87). Între bursierii mitropolitului s-a numărat şi viitorul patriarh Nicodim Munteanu. Ca

recunoscut filantrop, a sprijinit şi Războiul de Independenţă din 1877. Peste un deceniu, în 1887, a sfinţit catedrala mitropolitană ieşeană (începută, cum ziceam, pe timpul lui Veniamin Costachi). Înzestrata sa bibliotecă a dăruit-o Academiei Române. Şi-a adus contribuţia şi la publicarea operei lui Gavriil Protul, *Viaţa Sf. Nifon*.

Alt mitropolit, **Pimen Georgescu** (1909-1934), cu prilejul Primului Război Mondial, a orânduit în mănăstiri spitale pentru cei răniţi, a organizat colecte în sprijinul soldaţilor etc.

Dintre titularii episcopiilor sufragane, ne reţine atenţia reputatul episcop al Romanului, **Melchisedec Ştefănescu** (1879-92); fusese episcop – din 1865 – al Dunării de Jos (cu un an înainte, doar „locotenent de episcop").

A conceput numeroase manuale, prelucrate sau traduse din limba rusă. A fost un unionist convins (în preajma lui 1859), a sprijinit actul secularizării averilor mănăstireşti, precum şi alte reforme ale lui Al. I. Cuza, a călătorit la Petersburg în misiune diplomatică, a ajutat cauza românească pe timpul Războiului de Independenţă, a testat toată avuţia sa în scopuri caritabile.

A depus o activitate istorică remarcabilă, elaborând: *Cronica Huşilor şi a Episcopiei*, *Cronica Romanului şi a Episcopiei de Roman*, *Papismul şi starea actuală a Bisericii Ortodoxe din Regatul României*, *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul* et alia. A devenit membru titular al Academiei Române, căreia i-a donat colecţia numismatică şi bogata sa bibliotecă.

Conchidem – deodată cu Nicolae Iorga – cu privire la acest învăţat slujitor al instituţiei sacre: „o adevărată podoabă a Bisericii".

Bibliografie

L. Ţopa, în „Istoria învăţământului din România", I, Bucureşti 1983, p. 391-392; Al. Ioniţă, *Episcopul Melchisedec Ştefănescu al Romanului. Viaţa şi activitatea (1822-1892)*, Bucureşti 1992; M. Păcurariu, *IBOR*, III, p. 7-24 et passim; Idem, *IBOR* (2007), p. 321 şi urm.; Dorina Rusu, *Membrii Academiei Române (1866-1996). Mic dicţionar*, Iaşi 1996, sub voce; Jedin, *Handbuch*, VI/2, p. 190 şi urm.; Moraru, *Biserica*, III/1, p. 13 şi urm.; *Enciclopedia*, sub verbo.

Lecturi

Nicolae Iorga despre Veniamin Costachi

Însă dacă ai fi întrebat acum şaizeci-şaptezeci de ani, în Iaşii lui Mihai Sturza Voevod, în care trăiau însă, pe lângă mulţi tembeli şi svăpăiaţi, şi atâţia oameni cu frumos caracter şi cu multă râvnă pentru cele bune, atâţia bătrâni cuminţi şi atâţia tineri gata de multe jertfe, dacă ai fi întrebat pe boierul de modă veche ca şi pe studentul din Paris, pe creştinul dreptcredincios, ca şi pe evreu chiar, cine e omul cel mai bun din Moldova, ei ar fi răspuns într-un glas: „părintele Veniamin". Dacă ai fi cercetat pe lângă aceiaşi oameni care e omul cel mai harnic din ţară, acel care nu lasă nici o clipă fără o întrebuinţare folositoare altora, ţi s-ar fi arătat în căsuţa săracă a vechii Mitropolii dărăpănate un bătrân călugăr de aproape optzeci de ani, care-şi aprindea candela vegherilor pentru a câştiga şi a împărtăşi învăţătura Scripturilor, care i se părea lui călăuza cea mai sigură pe grelele drumuri ale vieţii. Dacă ai fi vrut să ştii care e cel mai sărac, cel mai lipsit, cel mai vândut de dator dintre făcătorii binelui care se vede şi ai multului bine pe care nu-l ştie nimeni, ţi s-ar fi şoptit acelaşi nume venerat al octogenarului mitropolit. Într-atâta lume amestecată şi împărţită în ceea ce priveşte judecăţile, era înţelegere deplină în această singură privinţă.

Pentru că avea o altă părere – sau poate tocmai pentru că împărtăşea părerea tuturora – deşteptul, dar egoistul şi lacomul voievod goni pe arhipăstorul Moldovei din scaunul său şi, într-o aspră zi de iarnă, în ianuar 1842, ieşenii vedeau pe atât de bătrânul mitropolit luând drumul munţilor, unde, la Slatina, în vechea mănăstire a lui Alexandru Lăpuşneanu, îl aştepta chilia simplă în care sufletul său putea porni în linişte către „veşnicele lăcaşuri" la care râvnea el de mult. Şi, adunând şi cerând aici cu mintea toate câte le făcuse şi le îndurase, el scria cu o mână tremurătoare, voinţa sa de pe urmă, această mărturisire, smulsă din cea mai deplină şi curată conştiinţă a vieţii sale: „Totul ce mi-a stat prin putinţă am făcut, şi cu sfatul şi cu fapta, ca să sporesc şi sufleteşte şi materialiceşte, înflorirea sfintei Biserici şi a Patriei". Acolo a şi murit, în 1846, şi oasele sale obosite s-au aşezat după datina smerită a celor mai mari înaintaşi ai săi, afară din biserica unde se rugase în cei de la sfârşit ani ai vieţii sale, la dreapta, lângă zid, unde se vede şi acum simpla piatră cu iniţialele numelui şi dregătoriei sale bisericeşti. (N. Iorga, *Oameni care au fost*, Bucureşti 1934, pp. 73-78).

Ion Bianu: raport privind biblioteca episcopului Melchisedec Ştefănescu (fragment)

Numărul volumelor primite după inventare este următorul:
– româneşti: 1210 tipărite şi 44 manuscris
– ruseşti: 629 tipărite
– slavone: 43 tipărite şi 26 manuscris
– franceze: 201 tipărite
– latine: 39 tipărite
– greceşti: 92 tipărite şi 12 manuscrise
– ebraice: 8 tipărite
– germane: 289 tipărite
Total 2511 tipărite şi 82 manuscrise.

Afară de manuscrisele semnate în inventare mi s-a dat un mic volum scris pe hârtie în limba greacă, cuprinzând rugăciuni şi mici icoane color. Am primit, de asemenea, 114 monede de argint, aur şi aramă, greceşti, bizantine, romane şi de-ale diferitelor state moderne. Românești se află una de la Ioan Armeanul (1573) şi mai multe din monedele bătute de ruşi pentru Principate la Sadagura în anii 1772-1773. Toate monedele sunt consemnate în inventarul nr. 4. (…).

Aşadar, reţinem că biblioteca episcopului academician Melchisedec Ştefănescu al Romanului se compunea din 2511 volume tipărite şi 82 manuscrise, afară de cărţi de cult, publicaţii cotidiene, săptămânale, lunare şi altele, de conţinut variat şi editate în mai multe limbi.

Dintre biografii episcopului Melchisedec destul de mulţi ca număr, foarte puţini s-au referit la biblioteca sa şi aceştia foarte superficial. Cel mai reuşit şi complet studiu pe această temă ni se pare cel realizat de N. Georgescu-Ţistu, *Preocupările de carte ale Episcopului Melchisedec şi biblioteca sa*, publicat în „B.O.R.”, LXXXI (1963), nr. 11-12, p. 1146-1203.
(după Al. Ioniţă, *Episcopul Melchisedec Ştefănescu al Romanului*, Bucureşti 1992, p. 166)

Biserica din Bucovina

Biserica din Bucovina, provincie aflată din 1775 sub guvernare habsburgică, avea în fruntea sa (din 1825 până în 1834) pe **Isaia Baloşescu** care a întemeiat la Cernăuţi, în 1827, un institut teologic cu 3 ani de studiu. Totodată s-a preocupat de remunerarea preoţimii din „fondul religionar" (aşa-numita *congrua*); preoţii mai posedau şi câte o sesie parohială de 44 iugăre.

Pe vremea lui **Eugenie Hacman** (1836-73) s-au consolidat elementul rutean, utilizarea limbii germane, şcolile româneşti trecând (în 1869) sub jurisdicţia statului. În anii 1844-64 s-a ridicat catedrala mitropolitană din Cernăuţi. Ceva mai târziu, la 1873, potrivit principiului „divide et impera", Viena a fost de acord cu înfiinţarea Mitropoliei Bucovinei, având în subordine două eparhii sârbeşti (dalmatine: Zara şi Cattaro). Hacman însă a decedat chiar înainte de învestirea sa ca mitropolit. Ar fi fost firesc ca episcopia Bucovinei să se fi încadrat în Mitropolia Ardealului.

Să nu trecem cu vederea faptul că deja în 20 mai 1848 Adunarea populară naţională – alcătuită din exponenţi ai clerului, boierilor, ţăranilor români şi dascălilor germani – a prezentat 12 solicitări: despărţirea Bucovinei de Galiţia, administrare autonomă, separarea Bisericii Ortodoxe române de Carloviţ, fondarea de şcoli româneşti, egalitatea tuturor religiilor din Bucovina, desfiinţarea iobăgiei etc. Aceste cereri – în majoritate – au constituit pentru multă vreme programul politic al românilor bucovineni.

Un urmaş al lui Hacman, mitropolitul **Teoctist Blajevici** (1877-79) a întocmit mai multe lucrări de călăuzire spirituală (*Istoria vieţii*

lui Iisus, *Istoria biblică* ş.a.), ca şi manuale didactice (spre exemplu, o gramatică românească în germană). În anul 1875 deja, pe timpul predecesorului, pe nume Teofil – în locul vechiului institut teologic – apăruse la Cernăuţi o Facultate de Teologie în cadrul Universităţii austriece.

Cel mai însemnat lider bisericesc bucovinean rămâne **Silvestru Morariu-Andrievici** (1880-95) care a luptat cu însufleţire pentru întărirea românismului. A compus lucrări de doctrină, de instruire (*Liturgica*, *Învăţătură ortodoxă din religiunea creştinească*, spre pildă), redactând nu puţini ani *Calendarul românesc*. În zilele sale s-a terminat (în 1882) palatul mitropolitan, astăzi sediu al Universităţii ucrainene. În acelaşi an, dascălii de la Teologie au înfiinţat revista „Candela".

Sub alt cârmuitor, **Arcadie Ciupercovici** (1896-1902) s-a fortificat din nou elementul slav, iar guvernatorul Bucovinei îşi permitea să facă imixtiuni în treburile Mitropoliei.

Totuşi, conştient de misiunea sa, **Vladimir Repta** (1902-24) a militat împotriva rutenizării, pentru ca românii înşişi să chiverniseacă viaţa eclesială bucovineană. La stăruinţa sa, s-au refăcut unele ctitorii vechi şi valoroase, precum mănăstirea Putna şi biserica suceveană Mirăuţi. Însăşi Facultatea teologică s-a îmbogăţit cu noi profesori de marcă. În plus, prin conlucrarea mai multora, s-a reuşit ca în 1909 să se înfiinţeze o catedră de istorie românească la Universitatea cernăuţeană; ajutorul a sosit şi din partea României, prin „Liga Culturală". Lui Nicolae Iorga – fapt semnificativ – i s-a interzis de autorităţi intrarea în Bucovina.

După unirea Bucovinei cu patria-mamă (nov. 1918), decisă prin Congresul General al Bucovinei tocmai în palatul mitropolitan, Mitropolia „Bucovinei şi Dalmaţiei" a devenit, normal, numai „Mitropolie a Bucovinei".

Bibliografie

M. Păcurariu, *IBOR*, III, pp. 179-192; Idem, *IBOR* (2007), pp. 345-347; H. Hofbauer – V. Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova* (trad. rom.), Bucureşti 1995, pp. 29, 39 et passim; *Enciclopedia*, sub voce.

Lectură

Românism şi anti-românism

La Curtea de la Viena se dorea o diminuare a pretenţiilor ungureşti faţă de Dalmaţia, şi astfel a fost înfiinţată prin decret imperial Mitropolia Ortodoxă a Bucovinei şi Dalmaţiei. Primul mitropolit a fost deja cunoscutul şi fostul conducător religios al ţării, Eugenie Hacman. El a respins protestele bisericeşti din Moldova şi de la Carlowitz împotriva nou-createi mitropolii bucovinene, însă doar până la moartea sa în acelaşi an la Viena. Lui i-a urmat mitropolitul Teofil Bendella, autorul broşurii *Bucovina în regatul Galiţiei*. Până la revoluţia de la 1848 interesele naţionale ale românilor au fost aproape în exclusivitate reprezentate de oamenii Bisericii. De atunci s-au angajat tot mai mult şi politicienii, însă influenţa Bisericii române şi importanţa proprietăţilor Bisericii pentru monarhia dunăreană au rămas neatinse.

Starea de dezvoltare culturală a românilor a rămas precară. Pe lângă gimnaziul latin din Cernăuţi, fondat în anul 1808, la care au studiat toţi intelectualii români, în Bucovina au existat la mijlocul secolului al XIX-lea doar 34 de şcoli normale pentru români. În 1865 numărul lor s-a ridicat însă la 104. Aici au predat 107 dascăli la 3195 de elevi – nici măcar 10 % din cei 50000 de copii români de vârstă şcolară din Bucovina (...).

În 1861, cu ajutorul unor donatori bogaţi, a fost creată prima bibliotecă populară, care 14 ani mai târziu, s-a transformat în bibliotecă universitară. În 1863 s-a deschis Muzeul Ţării Bucovinei şi în 1865 şi 1869 a apărut la Cernăuţi „Foaia pentru cultură şi literatură a societăţii româneşti din Bucovina". (...). Pe lângă marile valuri de emigranţi, şi nu în ultimul rând din cauza micii densităţi a populaţiei, după Compensaţie, românii din Bucovina au fost confruntaţi în special cu agresiva propagandă naţională rusă şi ruteană. Tinerii ruteni au înfiinţat la Lemberg în 1868 asociaţia „Prosvita" („Deşteaptă-te") –, cu intenţia de a iniţia un iluminism popular cu ajutorul tipăriturilor. Broşurile au fost prezentate de guvern în 1877 profesorului Vasile Repta, mitropolitul bucovinean de mai târziu, pentru

apreciere. Guvernul aştepta o lămurire asupra activităţii naţionale rutene din punctul de vedere al opozanţilor.

Din acest raport al lui Repta reiese că prima jumătate din broşurile rutene au fost tipărite în Rusia (Sankt Petersburg şi Kiev) sau în Austria (Viena, Lemberg, Kolomea şi Cernăuţi). Ele erau fără excepţie – independent de conţinutul lor religios, politic sau literar – pătrunse de ideologia panslavistă. (H. Hofbauer, V. Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova*, trad. rom., Bucureşti 1995, p. 33-34).

Biserica basarabeană

Ab initio, o schiţă istorică. În urma păcii de la Bucureşti din 1812, Poarta otomană a cedat Basarabia – care număra aproximativ 500000 de locuitori, majoritatea români – Rusiei. Ulterior, Basarabia a fost transformată în gubernie ţaristă şi supusă unui brutal proces de rusificare, accentuat în anii 1878-1905, când nenumăraţi români basarabeni şi-au găsit adăpost în Vechiul Regat. În 1856, după Războiul Crimeii, judeţele Cahul, Ismail şi Bolgrad s-au restituit Moldovei, dar în 1878 au fost reanexate Imperiului rus. În 1905 Basarabia a fost răscolită de puternice convulsii sociale, care au dobândit şi o coloratură naţională. În 27. III. 1918, Sfatul Ţării a proclamat – cu o majoritate covârşitoare de voturi – unirea Basarabiei cu patria-mamă.

Deja din anii confruntării ruso-turceşti (1806-12), în zona sudică a Basarabiei – cu îngăduinţa autorităţii ruseşti – s-au stabilit unii bulgari şi găgăuţi. Ultimii evocă pe acei turci selciukizi care în jurul anului 1261 au fost colonizaţi din Anatolia în Dobrogea istorică; profesau religia creştină. Un recensământ din 1816-17 ne înfăţişează structura etnică a populaţiei basarabene: găgăuzi (0,2 %), bulgari (0,2 %), armeni (0,6 %), greci (0,7 %), lipoveni (1,5 %), evrei (4,2 %), ruteni (o ramură a ucrainenilor, 6,5 %) şi români (86 %).

În nov. 1813, Gavriil Bănulescu-Bodoni (amintit şi în alte secţiuni) solicită Sinodului rusesc înfiinţarea unei noi eparhii în regiunea încorporată Rusiei. Astfel, ultima aprobare pentru **înfiinţarea Arhiepiscopiei Chişinăului şi Hotinului**, iscălită de ţarul Alexandru I, poartă data de 21 aug. 1813; arhiepiscopia

administra bisericeşte şi ţinuturi din stânga Nistrului. O altă însemnată realizare, dacă socotim rezultatele pe termen lung, a fost întemeierea la Chişinău a Seminarului teologic cu limbile de predare: română, latină, rusă şi elină. O altă mare înfăptuire a mitropolitului Gavriil a fost crearea tipografiei eparhiale. În 1815 apare prima carte din seria tipăriturilor româneşti: *Liturghierul*.

Prin activitatea sa, Gavriil Bănulescu-Bodoni a pus temelia culturii româneşti în Basarabia şi, – mai mult decât atât – în momentele dificile, s-a aşezat în fruntea boierilor care militau pentru respectarea autonomiei Basarabiei în cadrul Imperiului ţarist.

Deşi ucrainean de neam, noul arhipăstor **Dimitrie Sulima** (1821-44) a continuat tradiţia de păstorire a mitropolitului Gavriil, care i-a fost dascăl de seminar în Rusia. În acest sens, a sprijinit învăţământul, a imprimat cărţi în limba română, a compus un dicţionar rus-român şi a tradus numeroase lucrări bisericeşti din slavonă în româneşte. În anii 1830-35 a ctitorit catedrala arhiepiscopală numită „Soborul”.

În cele trei judeţe din sudul Basarabiei, aflate temporar (1856-78) sub administraţie românească, s-au înregistrat anumite progrese în viaţa eclesiastică. Oraşul Ismail a devenit în 1864 reşedinţa eparhiei Dunării de Jos şi tot aici s-a înfiinţat un seminar teologic.

Începută în anii ’60, politica de deznaţionalizare a românilor basarabeni s-a manifestat intens deodată cu accederea la arhiepiscopat a lui **Pavel Lebedev** (1871-82). În acest răstimp, el a lucrat cu zel la înlăturarea limbii române din cult. A impus, apoi, ca toate înregistrările de acte să se facă în ruseşte. A închis peste 300 de lăcaşuri sfinte, expulzând din Basarabia o seamă de preoţi români. Mai mult, a dat ordin să se adune cărţile de ritual româneşti şi să se ardă.

Încă în 1883, Serghie (alt arhiepiscop al Chişinăului, 1882-91) a închis tiparniţa diecezană. În cadrul Congreselor preoţeşti din Basarabia, din anii 1905-1906, s-a cerut stăruitor, pe lângă reintroducerea românei la seminarul teologic, şi redeschiderea tipografiei arhiepiscopale. Această acţiune a fost secundată şi de arhiepiscopul **Vladimir** (1904-1908) şi astfel s-a reînfiinţat tipografia

bisericească; totodată, nu s-a reuşit decât reintroducerea – la seminar – a limbii române doar ca obiect de studiu facultativ. Acest arhipăstor a mai sprijinit scoaterea (din ian. 1908) a publicaţiei „Luminătorul" şi – în ideea de a-şi apropia şi mai mult populaţia românească majoritară – predica în catedrala din Chişinău în româneşte, lucru ce a iritat autorităţile ruseşti care s-au grăbit să-l înlocuiască.

Mişcarea de redeşteptare naţională, susţinută de clericii Constantin Popovici (profesor), Alexei Mateevici (poet), Gurie Grosu (arhimandrit şi viitor mitropolit al Basarabiei) *et alii*, ca şi de mulţi intelectuali mireni (precum Vasile Stroescu, Ion Inculeţ, Ion Pelivan, Pantelimon Halippa), a condus în cele din urmă – având şi conjunctura politică internaţională favorabilă – la revenirea acestui spaţiu românesc înstrăinat, la sânul patriei. De notat că renumita poezie a lui **A. Mateevici** *Limba noastră*, actualmente constituie imnul de stat al Republicii Moldova.

Bibliografie

M. Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii şi a Neamului românesc*, Iaşi 1993, p. 53 şi urm.; Idem, *IBOR*, III, pp. 193-214; Idem, *IBOR* (2007), pp. 347-350; Ioan Scurtu et alii, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, Bucureşti 1994, pp. 53, 54, 56, 71, 91 şi urm.; Al. Moraru, *Biserica*, III/1, p. 33 şi urm.; *Enciclopedia*, sub voce.

Lectură

Oameni de cultură basarabeni

În încheierea acestui prim capitol din istoria Basarabiei cotropite, trebuie să reţinem şi numele unor cărturari români de aici, care prin activitatea lor au contribuit la promovarea culturii româneşti, la menţinerea conştiinţei naţionale româneşti. Notăm în primul rând câţiva cărturari care au activat în Basarabia. Iacob Hâncu, al cărui nume l-am mai pomenit, era fiu de protopop din Ovidiopol, de

dincolo de Nistru (n. 1800), cu studii la Seminariile din Ecaterinoslav şi Chişinău, apoi la Petersburg (studii de Pedagogie), profesor la Seminarul din Chişinău, apoi la Universitatea din Petersburg, unde a predat Limba română. Acolo a tipărit, în 1840, două cărţi, în ruseşte, în tipografia Academiei imperiale de ştiinţe. Prima era o crestomaţie, intitulată *Adunare de scrieri şi traduceri în proză şi versuri pentru exerciţii în limba valaho-moldovenească*, cu reproduceri din Descrierea Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, lucrările istorice ale lui Aaron Florian, din versurile unor poeţi români de atunci. A doua se intitula *Schiţa regulelor gramaticii valaho-moldovene*, cu peste 600 de pagini, în prefaţa căreia sublinia originea latină a limbii noastre, precum şi unitatea de neam a românilor de pretutindeni, pe care îi numeşte „fiii dacilor". O *Gramatică valaho-moldoveană prescurtată* va tipări în 1847.

Constantin Stamati (1786-1869), deşi a trăit la Chişinău, a publicat volume de versuri la Iaşi şi a colaborat la periodicele de aici. Fiul său, *Constantin Stamati-Ciurea* (1828-1898), după ce a lucrat în diplomaţia rusă, a trăit la moşia sa din Caracuşeni-Hotin, a scris poezii, povestiri, romane, comedii, drame, majoritatea publicate în tipografia eparhială din Cernăuţi, cu sprijinul mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici.

Alexandru Hâjdeu (1811-1874), tatăl lui Bogdan Petriceicu Haşdeu, a scris poezii, povestiri, lucrări istorice, majoritatea în ruseşte, dar cu conştiinţa apartenenţei la cultura românească. În 1866 a fost ales – împreună cu Constantin Stamati – membru al Societăţii Literare Române (viitoarea Academie Română), dar amândoi au fost împiedicaţi de autorităţile ruseşti să plece la Bucureşti.

Reţinem şi numele tânărului cărturar *Ion Sârbu* (1830-1868), originar din Ignăţei-Orhei, ctitorul bisericii din Măşcăuţi, în care este înmormântat; a tipărit, la Chişinău, un volum de *Fabule în limba moldovenească* (1852), majoritatea traduse după Krâlov şi un altul intitulat *Alcătuiri* (1852), cu traduceri şi lucrări originale.

Alţi oameni de cultură din Basarabia au fost nevoiţi să se refugieze în dreapta Prutului: *Alexandru Donici* (1806-1865) din Bezin, azi Donici-Orhei, *Alecu Russo* (1819-1859), născut în Străşeni-Lăpuşna, istoricul, filosoful, ziaristul *Bogdan Petriceicu Haşdeu* (1838-1907), născut în Cristineşti-Hotin, care a ajuns profesor la Universitatea din Bucureşti, director al Arhivelor Statului şi membru al Academiei Române.

Cunoscutul protopsalt şi compozitor, arhimandritul *Ghelasie Basarabeanul* (c. 1790-1851), se pare că şi-a părăsit locurile natale îndată după 1812; a fost profesor de Psaltichie la Seminarul din Curtea de Argeş.

Tot basarabean era şi ieromonahul *Anania Melega*, autor de lucrări originale şi traduceri din limba rusă, profesor la Seminariile din Râmnicu Vâlcea şi Curtea de Argeş, preot în Bucureşti şi confesor militar.

Mitropolitul *Iosif Naniescu* al Moldovei (1820-1902), era fiu de preot din Răzălăi-Soroca. Rămas orfan de mic, a trecut Prutul, cu un unchi, ieromonahul Teofilact, a fost călugărit şi hirotonit de tânăr la Buzău, unde a urmat cursurile Seminarului, continuând la Colegiul Sfântul Sava din Bucureşti. A fost egumen la

mănăstirile Morunglavu-Vâlcea, Găiseni-Dâmboviţa şi Sărindar din Bucureşti, profesor de Religie în Bucureşti, arhiereu (1872), episcop la Argeş (1873-1875) şi mitropolit al Moldovei (1875-1902). (M. Păcurariu, *Basarabia*, Iaşi 1993, pp. 69-71).

Mitropolia Ungrovlahiei

Ucenic al lui Paisie Velicicovschi, cel ce este cunoscut în Istoria Bisericii noastre sub numele de **Grigorie Dascălul** (1823-34), şi înainte de a fi ridicat la treapta de mitropolit şi după, a publicat ceea ce a tradus el însuşi sau amicul său Gherontie, anume: *Carte folositoare de suflet, Cazaniile* lui N. Theotokis, *Întrebări şi răspunsuri* ale Sf. Atanasie cel Mare, *Tâlcuire la cele patru Evanghelii* a arhiepiscopului ohridan Teofilact, *Dogmatica* Sf. Ioan Damaschinul, *Şase cuvinte pentru preoţie* ale Sf. Ioan Hrisostom, *Cuvânt pentru preoţie* al Sf. Grigorie Teologul, *Convorbirile cu sine* ale Fer. Augustin, o *Apologie*, *Vieţile Sfinţilor* (2 vol.), *Patericul* etc. Cu cheltuiala sa s-a imprimat în 1828 şi un Nou Testament în bulgăreşte. A manifestat interes şi pentru învăţământ. A insistat şi a izbutit ca în 1823 să fie instituiţi la cârma mănăstirilor (în locul grecilor) egumeni români, dar în 1827 Poarta otomană a favorizat din nou pe greci în cazul mănăstirilor închinate. Din 1829 până în 1833 a fost îndepărtat din funcţie la porunca ţarului rus şi surghiunit la Chişinău.

Îi urmează Neofit (1840-48), episcopul Râmnicului. În vremea lui s-au pus în practică cele mai multe dispoziţii din Regulamentul organic, referitoare la Biserică şi mănăstiri. El s-a îngrijit şi de pregătirea dascălilor pentru nou-înfiinţatele seminarii teologice (în număr de 4).

Îi succede **Nifon** (1850-75), din 1865 „mitropolit primat al României" (titulatură utilizată întâi de catolici). În tipografia înfiinţată de el a imprimat aproape toate cărţile de cult, a renovat câteva edificii religioase, a favorizat actul unirii Principatelor, a

înfiinţat în 1872 seminarul bucureştean ce i-a purtat numele, însă n-a luat atitudine în privinţa reformelor bisericeşti ale lui Cuza Vodă.

Naţionalizarea averilor mănăstireşti a fost o măsură revoluţionară. Cum se ştie, de-a lungul secolelor, îndeosebi „din mila" domnitorilor şi a boierilor, proprietăţile mănăstirilor s-au mărit mereu. Un număr important de aşezăminte – 29 din 122 mănăstiri moldovene şi 35 din cele 69 ale Ungrovlahiei – au fost afierosite Locurilor Sfinte, încât se petrecea o însemnată scurgere de venituri în exteriorul ţării. La început s-a luat în calcul doar secularizarea averilor mănăstirilor închinate, însă prin legea din decembrie 1863 s-au etatizat toate averile mănăstireşti şi, aşa, ¼ din teritoriul ţării a revenit statului care în curând va purcede la împroprietărirea ţăranilor (prin reforma agrară din 1864).

Prin Legea comunală din acelaşi an 1864 actele de stare civilă trec în sarcina primăriilor, iar prin Codul civil divorţurile au fost transferate pe seama tribunalelor nebisericeşti. Către finele anului s-au emis alte legi. În noiembrie s-a aprobat Legea călugăriei (ce statua să fie călugăriţi doar cei cu studii teologice, iar din restul enoriaşilor să fie primiţi în mănăstire bărbaţii de la 60 de ani, femeile de la 50). Decretul organic pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale, din dec. 1864, proclama – unilateral – autocefalia Bisericii Ortodoxe româneşti şi crearea unui „Sinod general" (ce s-a întrunit doar în 3 sesiuni, fiind contestat de unii membri sinodali).

În luna mai a anului următor (1865) a fost sancţionată Legea pentru numirea de mitropoliţi şi episcopi eparhioţi, conform căreia numirile se făceau de domn, la propunerea Consiliului de Miniştri şi a Ministerului Cultelor, iar judecarea ierarhilor cădea de-acum în competenţa Curţii de Casaţie, dispoziţii paracanonice ce declanşează o reacţie, o adevărată „luptă pentru canonicitate". Abia în 1872 va fi aprobată o nouă Lege sinodală de către Carol I (după ce a fost avizată de Patriarhia ecumenică), lege prin care s-au pus bazele Sf. Sinod al BOR. Legea preciza că alegerea chiriarhilor se face de către un Colegiu electoral, format din membrii Sf. Sinod şi din toţi senatorii şi deputaţii ortodocşi în funcţie (în acest colegiu n-a intrat niciun

exponent al preoţimii sau călugărimii). Ulterior, au apărut alte reglementări ce priveau felurite compartimente ale vieţii eclesiale.

După Nifon este ales **Calinic Miclescu** (1875-86), pe timpul căruia s-a proclamat independenţa statală, România a devenit regat (în 1881) iar în 25 aprilie 1885 s-a recunoscut autocefalia Bisericii pământene, prin tomosul conciliantului şi înţeleptului patriarh constantinopolitan Ioachim IV. Pentru însemnătatea lui, vom reproduce un pasaj din acest document patriarhal:

„Şi aşa, Biserica Ortodoxă a regatului României fiind tare întemeiată pe Piatra din capul unghiului a credinţei noastre şi pe învăţătura cea sănătoasă, pe care ne-au transmis-o Părinţii, neatinsă şi fără inovaţii, o recunoaştem prin acest sacru, patriarhicesc şi sinodal Tom ca autocefală şi de sine chivernisită întru toate, şi proclamăm pe sfântul ei Sinod frate preaiubit în Hristos, bucurându-se de toate prerogativele şi de toate drepturile chiriarhiceşti inerente unei Biserici autocefale, încât cu toată cinstea bisericească, rânduiala şi în toate celelalte iconomii bisericeşti să se administreze şi să se conducă de sine, neîmpiedicată şi în toată libertatea, potrivit tradiţiei continue, neîntrerupte, a Bisericii universale ortodoxe şi tot astfel să fie recunoscută de către celelalte Biserici ortodoxe...".

Cu câţiva ani înainte, în 1881, s-a întemeiat Facultatea teologică din Capitală, iar peste un an a început să funcţioneze Tipografia cărţilor bisericeşti, tot în Bucureşti.

Alţi mitropoliţi primaţi: Iosif Gheorghian (1886-93; 1896-1909), Ghenadie Petrescu (1893-96), Athanasie Mironescu (1909-11) şi Conon Avrămescu-Donici (1912-18). Încă în 1893 senatorii şi deputaţii au votat Legea clerului mirean şi a seminariilor, o nouă mărturie a imixtiunii statului în treburile Bisericii. În 1909 se promulgă o nouă lege (provoacă şi ea destule tribulaţii), cu care ocazie se înfiinţează Consistoriul superior bisericesc. Între înalţii-ierarhi menţionaţi *supra*, s-a distins prin cultura sa **Athanasie Mironescu**; între altele a publicat un *Manual de Teologie morală*, *Etica evoluţionistă şi etica creştină*, *Istoria bisericească universală* a lui Eusebiu Popovici (traducere).

Cu privire la eparhiile sufragane, selectiv vom prezenta chipurile unor ierarhi care s-au afirmat pe diferite tărâmuri. Începem cu titularul Episcopiei Râmnicului, iubitor de sfinţenie, preţuit de însuşi domnitorul Alexandru Ioan Cuza, Sf. **Calinic Cernicanul** (1850-68). Dânsul a ctitorit catedrala episcopală din Râmnic, schitul Frăsinei şi alte lăcaşuri cucernice, a refăcut reşedinţa eparhială, bolniţa, seminarul etc. A scos de sub teascurile tipografiei: *Evanghelia*, *Mineiele*, *Tipicul*, *Manual de pravilă bisericească*, *Pravoslavnica Mărturisire* a lui Petru Movilă, *Carte foarte folositoare de suflet* (a lui Nicodim Aghioritul) şi altele.

Ghenadie Enăceanu, iarăşi episcop de Râmnic (1886-98), s-a remarcat ca istoric redactând: *Creştinismul în Dacii şi încreştinarea românilor*, *Condica sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei*, *Iconografia*, *Două manuscrise româneşti din secolul XVII* et alia.

La Buzău semnalăm prezenţa binefăcătoare a lui **Chesarie** (1825-46), episcop ce a publicat cca 60 de cărţi bisericeşti şi laice (Cazaniile lui N. Theotokis etc.) şi a refăcut şi pictat zeci de sfinte lăcaşuri. De asemenea la Buzău a ieşit în evidenţă **Dionisie Romano** (1862-73), tipărind peste 10 cărţi bisericeşti: *Principii de retorică şi elocvenţa amvonului*, *Prescurtare de geografie sfântă*, *Prescurtare de ermineutică sacră*..., precum şi traduceri: *Geniul creştinismului* de Chateaubriand, *Confesiunile* augustiniene.

S-a ilustrat ca un predicator deosebit de talentat, şi colaborator apropiat al lui Tudor Vladimirescu, episcopul Argeşului **Ilarion Gheorghiadis** (1820-21); 1829-45). În 1836 a înfiinţat un seminar. Tot la Argeş s-a impus şi **Gherasim Timuş** (1893-1911), cu traduceri sau cu lucrări proprii: *Note şi meditaţiuni asupra Psalmilor*, *Dicţionar aghiografic*.

Bibliografie

M. Păcurariu, *IBOR*, III, pp. 36-47 et passim; Idem, *IBOR* (2007), pp. 327-331, 334-342; Fl. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti 1997, p. 233-234; Al. Elian, *Bizanţul*, pp. 338-342; Al. Moraru, *Biserica*, III/1, p. 37 şi urm.; *Domnitorii şi ierarhii Ţării Româneşti. Ctitoriile şi mormintele lor* (red. resp. R. Mişu), Bucureşti 2009, passim; *Enciclopedia*, sub voce.

Lectură

Mesajul regelui României din 1 mai 1885

Prea Sfinţiţi Părinţi!

Sfântul Sinod al Bisericii autocefale ortodoxe române are de a înregistra astă dată un fapt de mare însemnătate.

Sunt fericit a anunţa Prea Sfinţiilor Voastre că autocefalia seculară a Bisericii ortodoxe române a căpătat binecuvântarea Sanctităţii sale patriarhului ecumenic, şi că astfel poziţiunea Bisericii române – egal îndreptăţită cu celelalte Biserici ortodoxe autocefale, surorile ei de aceeaşi credinţă şi de acelaşi rit – se află bine definită.

Acest bun rezultat l-am obţinut prin stăruinţele guvernului meu, cu concursul luminat şi patriotic al Prea Sfinţiţilor mitropoliţi şi episcopi ai Bisericii române şi graţie înaltelor simţăminte de adevărată frăţie creştinească, ce însufleţesc pe Sanctitatea Sa Ioachim IV şi pe sfântul său Sinod.

Faptul acesta, care întăreşte şi mai mult poziţiunea Bisericii în înălţimea şi demnitatea ce i se cuvine, trebuie să umple de bucurie inimile noastre, a(le) tuturora.

Biserica, din a cărei apărare în secolii trecuţi românii-şi fac gloria lor, a fost totdeauna nedezlipită de destinele ţării. Pătruns de acest adevăr istoric şi cunoscând credinţa nestrămutată a poporului în religiunea lui strămoşească, din cea (d)intâi zi şi în tot timpul Domniei mele am avut dinaintea ochilor mei un ţel constant: mărirea şi întărirea Bisericii române, pentru ca ea să rămână acea mare instituţiune naţională de Stat, pe care poporul român să se poată totdeauna sprijini.

Nu mă îndoiesc (că) Biserica ortodoxă română, stând astfel în poziţiunea ei firească, se va întări şi se va dezvolta înlăuntru prin strânsa unire a membrilor acestui sfânt Sinod şi prin dragostea creştinească a tuturor servitorilor altarului, a căror ridicare trebuie să fie o preocupare continuă a sfântului Sinod şi a guvernului meu.

Ţara întreagă-şi are ochii aţintiţi asupra acestei sfinte adunări. Cunosc simţămintele religioase şi patriotice, de care este însufleţit sfântul Sinod, şi de aceea guvernul meu îl va sprijini în toate măsurile ce (le) va lua în înţelegere cu dânsul, şi care duc la împlinirea scopului ce urmărim cu toţii: întărirea şi mărirea Bisericii şi a Patriei.

Eu declar deschisă sesiunea de primăvară a sfântului Sinod al Bisericii ortodoxe române.

Dat în castelul Peleş, la 1 Mai 1885, CAROL.

(*Luminătorul*, nr. 54, 10/22 mai 1885, p. 3-4; *Biserica şi Şcoala*, nr. 19, 12/24 mai 1885, p. 146)

Bănăţenii şi transilvănenii ortodocşi şi uniaţi

După suferinţa-i din urmă şi decesul lui V. Moga, va accede la cârma Bisericii ortodoxe ardelene un alt aromân; câteva date biografice sunt necesare în acest caz.

În 1823, la etatea de 14 ani, Şaguna a părăsit Miskolc-ul din Ungaria de nord-est (unde s-a născut) şi s-a mutat la Pesta spre a locui la familia Grabovschi, unchiul său. Grija Anastasiei, mama sa, pentru educaţia religioasă a fiului ei era împărtăşită de majoritatea aromânilor ce credeau că ortodoxia şi naţionalitatea erau legate în chip nezdruncinat. După ce a absolvit Filosofia şi Dreptul, la îndemnul lui Maxim Manuilovici (Mănuilă), episcop al Vârşeţului şi rudenie mai îndepărtată a familiei Grabovschi, tânărul Şaguna frecventează Institutul clerical vârşeţean. După ce s-a călugărit şi a trecut prin diferite posturi, graţie şi recomandării călduroase a mitropolitului (viitor patriarh) Iosif Rajačić, în anul 1848 Andrei Şaguna este numit episcop al Bisericii ortodoxe române din Ardeal (fiind hirotonit la Carloviţ). Şaguna s-a străduit dintru început pentru trezirea poporului său din „somnul cel adânc" la conştiinţa de sine.

A avut un rol deosebit în anii paşoptişti (1848-1849) şi în cei următori, înaintând fie personal, fie în grup, memorii autorităţilor vieneze sau pestane, în vederea soluţionării dezideratelor naţionale şi bisericeşti. Şaguna a socotit restabilirea Mitopoliei ortodoxe şi legislaţia ulterioară care să garanteze administrarea autonomă a treburilor ei de către cler şi mireni în colaborare, ca înfăptuirile de frunte ale episcopatului său. Cu adevărat, după demersuri insistente,

în dec. 1864 împăratul de la Viena (Francisc-Iosif) îl recunoaşte ca arhiepiscop şi mitropolit. Noua Mitropolie transilvană avea Aradul şi Caransebeşul (ultima ca eparhie reînfiinţată) drept episcopii sufragane; A. Şaguna – cum notează Nicolae Iorga – voise să aibă şi la Cluj şi la Timişoara.

În ce priveşte Statutul organic, sancţionat de stăpânire în 1869, acesta avea la temelie principiul sinodalităţii, al participării laicilor (2/3) la viaţa Bisericii. Statutul în cauză, democratic în fond, a stat la baza statutelor BOR din 1925 şi 1948. În concepţia şaguniană, Biserica şi şcolile ei erau principalele bastioane ale naţionalităţii, de aici interesul mitropolitului Andrei pentru dezvoltarea învăţământului confesional, inclusiv teologic-pedagogic. Înainte de obştescul sfârşit, doar în Arhiepiscopia Sibiului funcţionau peste 800 de şcoli primare confesionale, dintre care mai mult de jumătate întemeiate de Şaguna. Dânsul, cu multă greutate, a reuşit să mai înfiinţeze un liceu la Braşov (în 1851) şi un gimnaziu la Brad (în 1868); aproape 20 de manuale şcolare s-au întocmit la sugestia zelosului chiriarh. Deja la 1850, a creat un institut teologic-pedagogic, cursurile de teologie ajungând în 1861 la 3 ani. Pentru a avea un corp profesoral select, a trimis tineri la specializare peste hotare.

Din opera şaguniană amintim următoarele scrieri: *Istoria Bisericii ortodoxe răsăritene universale, Elementele dreptului canonic*; *Compendiu de drept canonic, Enchiridion de canoane, Teologia pastorală*, *Grammatica valachica* (aceasta, rămasă în manuscris) ş. a. Între anii 1856 şi 1858 se tipăreşte Biblia ilustrată, superioară (ca text) celei traduse parţial – într-un idiom artificial – de Ion Heliade Rădulescu la Paris. În 1853 făcu să se difuzeze „Telegraful Român” (cu apariţie neîntreruptă până azi). Mai mult, este unul dintre artizanii Astrei (1861), al cărei preşedinte a fost.

Concomitent, mitropolitul Şaguna a fost şi un luptător pentru revendicările politice ale neamului său din Ardeal. Colaborarea cu episcopii uniţi, începând cu Ioan Lemeni în 1848, la Blaj, a continuat în scopul rezolvării problemelor naţionale şi cu Alexandru Sterca Şuluţiu. De exemplu, aceeaşi solidaritate s-a manifestat şi cu ocazia

conferinţei de la Alba-Iulia din febr. 1861, când cei doi – care conduceau delegaţia românească, formată din 8 inşi – au putut glăsui cu autoritate ca lideri recunoscuţi ai naţiei lor. Mai târziu însă, după 1867, când compromisul (*Ausgleich*) dintre Curtea vieneză şi unguri a devenit realitate, Şaguna a fost criticat sever de către intelectuali (Gh. Bariţiu et alii) pentru graba cu care a acceptat termenii austrieci. După acel an (1867), totuşi, Şaguna s-a pus în fruntea activiştilor; pasiviştii – pe plan politic – aveau conducător pe Şuluţiu. Constatarea lui K. Hitchins este că ambele comunităţi religioase au luat parte la apărarea naţionalităţii române, dar niciunul dintre cârmuitorii lor – ortodocşi sau uniţi – nu se vor mai bucura vreodată de poziţia proeminentă ce o ocupa A. Şaguna în chestiunile naţionale în perioada 1848-65. Apoi, pe când Şaguna se pregătea în 1872 să-şi reia activitatea politică pe o scară largă, unitul Ioan Vancea a afişat o deosebită reticenţă.

A. Şaguna a decedat în iunie 1873, testând întreaga lui avere (cca 600000 de coroane austriece) Bisericii, sub forma unei fundaţii cultural-filantropice. Toate realizările sale esenţiale au fost ghidate înspre împlinirea simfoniei între spiritualitatea intimă a Ortodoxiei (care schimbă fiinţa umană dinăuntru) şi formele exterioare ale structurii sociale, care au scopul de a satisface aspiraţiile unei naţiuni către progres politic şi economic.

Să nu uităm că Andrei Şaguna a menţinut relaţii strânse cu unele personalităţi şi din celelalte „ţări româneşti", inclusiv din Basarabia şi Banat.

Încă unele fapte trebuie semnalate. În 1853 s-au înfiinţat două dieceze unite, Gherla şi Lugojul (alături de cea a Oradiei), ca sufragane mitropoliei – acum – a Blajului. În 1912 s-a constituit, în ciuda protestelor prelaţilor uniţi, episcopia unită de Hajdudorog (pentru fidelii români şi ruteni greco-catolici), eparhie ce urmărea înstrăinarea în primul rând a credincioşilor români aflaţi în comuniune cu Roma, situaţie ingrată ce durează până la Unirea cea Mare.

Pe scaunul mitropolitan al lui Şaguna a stat foarte puţin românul **Procopie Ivaşcovici** (Ivaşcu, 1873-74), urmat de **Miron Romanul**

(1874-98). Şi el a militat pentru menţinerea autonomiei bisericeşti, a şcolilor confesionale, protestând împotriva Legii Trefort ce obliga învăţarea limbii maghiare în şcolile Bisericii Ortodoxe. În acelaşi timp, a oferit burse tinerilor ortodocşi din fundaţiile eparhiale ori din Fundaţia Gojdu, gestionată la fel de Mitropolie. Să indicăm şi temerara circulară a mitropolitului Miron privitoare la „mileniul" unguresc, în care arăta că românii nu pot lua parte la serbarea respectivă datorită împilării la care sunt supuşi.

Sub noul mitropolit, **Ioan Meţianu** (1898-1916), s-au înălţat edificiile pentru Teologia din Sibiu şi Arad, de asemenea s-a ctitorit măreaţa catedrală sibiană (terminată în 1906, cu contribuţii băneşti şi din partea bănăţenilor). Neîndoielnic, prin Legea Apponyi din 1907 s-au înmulţit orele de deprindere a limbii maghiare şi s-a ţintit desfiinţarea şcolilor confesionale.

Vasile Mangra (1916-18) s-a dovedit un preţuit istoric, scriind: *Ierarhia şi Mitropolia Bisericii române din Transilvania şi Ungaria*, *Mitropolitul Sava II Brancovici* et alia. Pentru patriotism, a fost îndepărtat de la catedră (pe când era profesor) prin decizia guvernului budapestan, în 1892 făcând parte din delegaţia ce a dus la Viena *Memorandum*-ul. Ulterior, a trecut de partea prim-ministrului Tisza care l-a ajutat să devină mitropolit.

Referitor la diecezele subordonate Arhiepiscopiei Ardealului, vom reţine – de la Arad – numele lui Procopie Ivaşcovici (cum spuneam, român: 1853-73) care a ctitorit catedrala eparhială, fiind întâiul preşedinte al Astrei arădene, precum şi cel al lui **Ioan Papp** (1903-25), îndrumător şi protector al învăţământului românesc, copreşedinte al Marii Adunări Naţionale de la Alba-Iulia (1 dec. 1918).

Primul titular al diecezei caransebeşene a fost **Ioan Popasu** (1865-89), ex-colaborator al lui Şaguna. A transferat la Caransebeş secţia românească a Institutului (seminarului) de la Vârşeţ, a întemeiat numeroase şcoli (organizând în 1866 prima conferinţă a învăţătorilor ortodocşi), a înfiinţat tipografia şi librăria episcopală, ca şi „Foaia Diecezană".

Fost discipol apropiat al lui A. Şaguna, **Nicolae Popea** (1889-1908) s-a străduit să protejeze învăţământul confesional „în împrejurări vitrege” (după propria-i expresie), publicând: *Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea şi restaurarea ei*; *Arhiepiscopul şi mitropolitul Andrei baron de Şaguna*; *Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei baron de Şaguna sau Luptele naţional-politice ale românilor, 1846-1873*. În 1906, un gest anti-dualist îndrăzneţ: la Caransebeş, în prezenţa arhiducelui Rainer, se dezvelea statuia imperatorului Franz-Iosif I; episcopul Popea deliberat n-a participat! La moarte, a lăsat moştenire o fundaţie de 300000 coroane, pentru sprijinirea tinerilor studioşi.

După ce trece în veşnicie N. Popea, cu mari dificultăţi va fi recunoscut ca episcop al Caransebeşului **Miron Cristea** (1910-19), viitorul patriarh. A participat la Alba-Iulia, alături de Iuliu Hossu şi alţii, ducând la Bucureşti actul Unirii. Între timp, publicase (în limba maghiară) teza sa de doctorat, intitulată *Viaţa şi opera lui Mihai Eminescu*, apoi *Proverbe, maxime, asemănări şi idiotisme, colectate din graiul românilor din Transilvania şi Ungaria*; *Iconografia* ş.a.

Bibliografie

I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara 1977, pp. 129, 179, 181, 182 et passim; *Dicţionarul*, sub verbo; K. Hitchins, *L'idée de nation chez les roumains de Transylvanie (1691-1849)*, Bucureşti 1987, p. 190 şi urm.; Idem, *Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania, 1846-1873* (trad. rom.), Bucureşti 1995, passim; N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria* (ed. G. Penelea), Bucureşti 1989, p. 401 şi urm; Jedin, *Handbuch*, VI/2, pp. 188-189 şi 364-365; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), pp. 350-362; Idem, *Studii*, II, pp. 62-69, 410 ş.u.; Gh. Naghi, *Episcopul Nicolae Popea şi viaţa politică*, în vol. „În memoria lui Alexandru Elian” (tom îngrijit de V. Muntean), Timişoara 2008, pp. 391-402; Miron Cristea, *Viaţa şi opera lui Mihai Eminescu* (trad. rom.), Bucureşti 2010; *Enciclopedia*, sub voce.

Lecturi

Personalitatea lui Andrei Şaguna

Ca să se întâmple actul acela hotărâtor de manifestare politică nouă a naţiunii în 1848, când alte naţiuni cu glas tare cereau pretutindeni drepturi corespunzătoare aspiraţiilor lor seculare, pentru aceasta trebuia un om care să întrunească anume calităţi: calitatea de român, conducător al organizaţiei eclesiastice celei mai largi a românilor din Ardeal; al doilea, să aibă acele cunoştinţe superioare pe care le putea căpăta cineva din alte şcoli decât din şcolile noastre de teologie, cunoştinţe înalte de drept, şi în sfârşit, acest om trebuia să fie un om de capitală, de oraş mare, deprins a se prezenta în saloane, a vorbi cu reprezintanţii de căpetenie ai lumii austriace, totdeauna roabă a formelor.

Şi norocul cel mare al nostru a fost că ele s-au putut găsi întrunite în personalitatea superioară a lui Şaguna. Dacă toată inteligenţa lui organizatoare n-ar fi servit la nimic dacă n-ar fi avut în acelaşi timp aceste trei calităţi. Şi dacă ar fi avut şi a patra calitate, pe care nici n-a putut-o câştiga, dacă ar fi prins rădăcini în viaţa ţeranului român, dacă ar fi ajuns la formula „prin noi înşine", dacă ar fi crezut în ridicarea neamului prin forţele lui proprii, pactând cu cine vrea el pentru singura zi în care e nevoie de acest pact, misiunea lui ar fi fost mult mai glorioasă şi mai fecundă. A fost însă eroul forţelor sale proprii, aşa de mari, fără ca Ţărâna-Mamă să-i adauge acele uriaşe energii elementare care făceau nebiruit, în fabulă, pe Anteu.

Părintele Ioan Lupaş, în lucrarea-i comemorativă despre Şaguna, a arătat timpurile de tinereţă ale viitorului mitropolit, în care el însuşi şi fratele şi sora lui au fost ameninţaţi de primejdia – din punctul de vedere ortodox – a catolicismului. Familia fiind săracă şi având nevoie de sprijin din partea autorităţii bisericeşti, şi cea mai apropiată autoritate bisericească, din Mişcolţ, nefiind cea ortodoxă, copiii au trecut la confesiunea romană. Mama nu s-a învoit la această schimbare şi stăruinţele ei au învins.

Fără a face nici un fel de sentimentalism, e evident că dacă Şaguna ar fi rămas catolic, ar fi fost o mare pierdere pentru naţiunea noastră. Pe atâtea căi era îndreptat către străinate, lucru de care trebuie să se ţie samă. Era îndreptat către străinătate prin toate legăturile familiei sale, care la începutul veacului al XIX-lea era mai mult sau mai puţin amestecată cu viaţă străină din capitalele sau centrele celor mari de negoţ ale Ungariei. Educaţia primită de la început nu era desigur o educaţie românească. Tânărul Anastasie, călugărul Andrei s-a reromânizat şi s-a reromânizat, n-aş zice numaidecât din voinţă – nu trebuie să exagerăm –, ci prin împrejurările vieţii sale. N-a făcut-o din interes – ar fi o insultă s-o spunem –, dar nici dintr-o conştiinţă românească superioară, ceia ce ar fi iarăşi o exagerare, oricât de folositoare ar putea fi în starea actuală de lucruri. A revenit prin Biserică şi prin anumite accidente întâmplătoare în cariera lui bisericească, accidente care, ca oricare altele, s-au întâmplat, dar puteau foarte bine să nu se întâmple. Pe lângă

aceasta un om de calitatea lui nu era cerut de naţiunea românească, trebuie s-o recunoaştem. Sunt cazuri în care o naţiune este rău servită, prea rău servită de cineva dintre fiii săi şi atunci îl înlătură pentru nevrednicie; dar sunt cazuri în care o naţiune ar putea fi prea bine servită de către unul din fiii săi şi atunci îl înlătură, cu şi mai multă înverşunare, pentru vrednicie (...).

Poate dacă cerea mai puţin şi cerea altfel, ar fi mers lucrurile mai bine. Însă el a cerut aşa de înalt şi aşa de complet, încât a descurajat pe mulţi oameni, cari n-au mai făcut nimic. Cum era Şaguna şi cât timp a păstorit Şaguna şi cât de bine a fost servit Şaguna, şi de natură şi de împrejurări, căci nu-i lipsea nimic omului ca om, şi nici în ce priveşte elementele care-i stăteau la îndemână dincolo de margenile poporului său! Niciodată n-a fost român ca să poruncească mai mult. Acesta n-a cerut, a pretins, şi de aceea a căpătat. El a ştiut cine sunt nemţii din Viena şi ungurii din Pesta. Nu se întră la ei ştergându-ţi o sută de ori tălpile pe covoarele de la uşă şi îndoindu-ţi mijlocul în faţa tuturor lacheilor cari ies în cale. Trebuie să intri cu conştiinţa că reprezinţi un popor, indiferent de cum te-ar chema. Conştiinţa aceasta a avut-o el. (N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, ed. G. Penelea, Bucureşti 1989, pp. 404, 405 şi 407).

O altă estimare a activităţii lui Şaguna

O evaluare a locului lui Şaguna în dezvoltarea istorică a românilor din Transilvania trebuie făcută în cele două zone principale în care el a activat: Biserica şi politica. Mulţi dintre contemporanii săi, în special intelectualii laici, au înclinat să-l vadă în primul rând ca fiinţă politică, un strateg maestru al cărui ţel principal a fost să domine mişcarea naţională. Această părere pare să fi fost preponderentă în rândul oficialităţilor austriece, atât de la Viena cât şi din Transilvania. O astfel de apreciere, însă, descoperă că ei înşişi erau captivaţi de politică şi că le lipsea perspectiva.

Şaguna nu era, de fapt, interesat de politică, pe care n-o considera carieră, sau să realizeze ţeluri pur politice. Şi trebuie spus că el nu era un conducător politic deosebit de creator. Cu toate că era, desigur, personalitatea principală a vieţii politice româneşti din vremea sa, el a condus treburile naţiunii în conformitate cu căile tradiţionale ale predecesorilor săi ortodocşi şi uniţi. El, de pildă, n-a încercat să organizeze un partid politic regulat şi se pare că a evitat practicarea politicii ca fiind producătoare de diviziuni şi ineficace – un punct de vedere determinat, poate, de credinţa sa că românii nu pot deveni o forţă politică efectivă şi independentă prin propriile lor eforturi. El a preferat să gândească în termenii valorilor spirituale şi morale decât în cei ai partidelor şi ideologiilor politice. Există dovezi numeroase pentru a sugera că el nu a apreciat natura atotcuprinzătoare a ideii de naţionalitate sau a statului modern. Într-un fel, el era opus ambelor pentru că a continuat să gândească în termenii unor categorii separate cum sunt Biserica şi statul şi naţiunea, fiecare cu drepturi şi o menire proprii, prin care se distinge de celelalte.

Nu este de mirare, deci, că subordonarea Bisericii faţă de naţiune l-a surprins ca fiind nefirească.

Succesele principale ale lui Şaguna şi contribuţiile sale cele mai de durată la dezvoltarea istorică românească se găsesc în activităţile sale ecleziastice. El a făcut din Biserica Ortodoxă o forţă socială mai activă decât fusese vreodată, înzestrând-o cu instituţii puternice şi reglementând participarea laicilor în treburile ei la toate nivelurile şi făcând-o în felul acesta mai răspunzătoare la nevoile şi dorinţele masei credincioşilor. El a bazat aceste realizări pe ceea ce a văzut a fi modelul fundamental al dezvoltării umane, or aşa cum s-a exprimat el, sursele eterne ale vitalităţii şi progresului uman, şi anume tradiţia spirituală creştină şi primatul legii. Pe acestea s-a străduit să le adapteze la nevoile şi aspiraţiile specifice ale poporului său în vremea lor. Procedând astfel el a contrazis vechiul clişeu despre Ortodoxie ca fiind detaşată de cele pământeşti. (...) (K. Hitchins, *Ortodoxie şi naţionalitate*, trad. rom., Bucureşti 1995, p. 322-323).

Starea mănăstirilor şi a tagmei preoţeşti

Un „îndreptar" al traiului monahal, de la Paisie Velicicovschi, a dispărut prin foc cu prilejul mişcării eteriste (în 1821). Un alt „aşezământ" monastic, în 1842, a dat marele mitropolit Veniamin Costachi, după ce în 1839 publicase *cuvântul* Sf. Ioan Hrisostom „Despre a nu locui canonicele (monahiile) împreună cu bărbaţii". Însăşi autoritatea de stat va lua unele măsuri, legate de viaţa exterioară a mănăstirilor; e vorba de Mihail Sturdza al Moldovei, care în 1844 reuşi dezrobirea ţiganilor mănăstireşti (în Ţara Românească, aceasta se va împlini în 1847), însă alte decizii au întâmpinat greutăţi: oprirea tăierii abuzive a pădurilor şi încasarea unor subsidii de la mănăstiri, pe seama statului. La rândul său, Gheorghe Bibescu din Ţara Românească a căutat să rezolve complexa chestiune a mănăstirilor închinate: în 9 ani ele trebuia să fie reparate, cu obligaţia pentru Locurile sfinte de a vărsa anual câte 20000 de galbeni caselor de binefacere. Într-un raport din 1858 (întocmit de nişte oficiali străini) se arăta ritos că mănăstirile afierosite se sustrăgeau sistematic obligaţiei de a-şi reface bisericile şi de a întreţine şcoli sau spitale.

În fine, Al. I. Cuza a stopat o epocă de abuzuri şi de umilinţe naţionale, în anul 1863, prin secularizarea averilor tuturor mănăstirilor (închinate şi neînchinate). Atunci un sfert din pământul ţării a reintrat în proprietatea statului, însă măsura respectivă a dus şi la o scădere numerică (şi întrucâtva de calitate) a aşezămintelor călugăreşti, prin transformarea unora în biserici parohiale; de

exemplu (din Ţara Românească): Brebu, Cotmeana, Gura Motrului, Jiteanu, Stelea, Strehaia ş.a. La Snagov, după Revoluţia din 1848 vor fi întemniţaţi 54 de paşoptişti. La Ostrov-Călimăneşti în anii 1834-64 va fi o închisoare pentru femei. La fel în sec. XIX, la Brâncoveni (jud. Olt) va funcţiona un ospiciu. În general, mănăstirile româneşti trăiau după rânduiala chinovitică, cu unele excepţii. Astfel, în 1882 mănăstirea Pasărea (jud. Ilfov) va adopta idioritmia.

În acelaşi veac XIX, mai mult asistăm la refacerea de mănăstiri decât la zidiri noi. Bunăoară, Gheorghe Bibescu restaurează Mănăstirea Dealu în anii 1844-54. Mendic (jud. Buzău, azi dispărută) este reclădită de episcopul Chesarie în 1846. Mai timpuriu, în anii 1827-31, un preot şi soţia sa ridică Bâldana (jud. Dâmboviţa). În Moldova, biserica de la Neamţ, cu hramul „Sf. Gheorghe", se construieşte în 1826, iar paraclisul „Buna-Vestire" mai devreme, în 1821. Agapia (jud. Neamţ) este reedificată la 1831 de monahia Sevastia Munteanca. Mănăstirea Secu (aproape de Tg. Neamţ) este amplificată către anul 1850. Biserica actuală din Gurău (de la poalele Ceahlăului) a fost ctitorită în 1835 de monahul Ghervasie şi trei neguţători. În Dobrogea, de pildă, Celic-Dere apare în 1841-44, iar în 1900-16 biserica ce se vede astăzi; mănăstirea Cocoş este înălţată în 1853 cu sprijinul lui Nicolae Hagi Ghişe din Poiana Sibiului, care se călugăreşte şi-i donează 15000 de galbeni, 500 de oi şi 15 cai (biserica actuală e din 1910-13).

Complexul monastic Căpriana (r. Străşeni-Basarabia) cuprinde mănăstirea cea reînnoită la 1820, biserica de iarnă–1840 şi cel de-al treilea lăcaş din 1903-05. Noul Neamţ (Chiţcani) îşi datorează existenţa – din 1867 – unor călugări: ardeleanul Teofan Cristea şi Andronic Popovici. La 1918 fiinţau 20 de mănăstiri şi 5 schituri basarabene , cu majoritatea covârşitoare a vieţuitorilor–români. Mai ales din a doua jumătate a sec. XIX mai toate aşezările mănăstireşti din stânga Prutului promovau asistenţa socială, ca de altfel şi unele mănăstiri moldoveneşti şi muntene, cele care posedau bolniţe, spitale, xenodohii, orfelinate.

Cât despre Ardeal, aici viaţa călugărească aproape era inexistentă, datorită acţiunilor barbare ale generalului Buccow din

1761-62 (când sute de mănăstiri şi schituri ortodoxe au fost nimicite). În Banat, cele patru mănăstiri (Bezdin, Hodoş-Bodrog, Mesici şi Sângeorge) au ajuns sârbeşti. Abia după despărţirea ierarhică, doar Hodoş-Bodrogul redevine românească.

Între aşezămintele de călugări, numai Neamţul avea un număr semnificativ de vieţuitori: 360, în anul 1873. Sute de călugăriţe şi surori trăiau, în 1850, şi la Văratec (cifra de 800, lansată de un vizitator străin, o socotim exagerată). Pe vremea mişcării lui Tudor Vladimirescu (1821), ca şi alte mănăstiri, Cozia a jucat un rol însemnat. Dragostea de ţară şi-au manifestat-o monahii şi monahiile în Războiul de independenţă, înscriindu-se voluntari (peste 200) în serviciile sanitare ale oastei române, gest repetat şi în răstimpul Primului Război Mondial.

Prin conservarea unei ortodoxii neştirbite, prin exersarea unei vieţuiri conform canoanelor şi în spiritul ajutorării „fraţilor mai mici ai lui Hristos" (nevoiaşii) din lume, precum şi prin alte îndeletniciri compatibile cu vocaţia lor şi utile progresului duhovnicesc, autoritatea mănăstirilor existente a crescut în rândul poporenilor. Unii nevoitori dintr-însele, ducând o viaţă de înfrânare şi de continuă rugăciune, au atins un înalt nivel de perfecţiune precum Sf. Calinic de la Cernica, contemporan al lui Cuza Vodă, în timpul căruia – cum spuneam – s-a redus populaţia monastică din România. Alt exemplu de sfinţenie: Antipa Luchian (+ 1882, originar din ţinutul băcăuan) s-a nevoit mult timp la schitul românesc Lacu de la Athos, fiind canonizat în 1906. Dintre monahiile cu trai duhovnicesc îmbunătăţit, amintim pe mătuşile Poetului naţional (de la mănăstirea Agafton, jud. Botoşani), pe verişoara primară a lui Eminescu, Xenia, precum şi pe o altă Xenie–mătuşa lui George Enescu.

*

Ca o consecinţă a unei mai bune pregătiri şcolare (prin înmulţirea seminarelor şi, în cele din urmă, prin înfiinţarea facultăţilor teologice), nivelul cultural al preoţimii s-a ridicat, dar starea lor materială nu era suficientă. În această direcţie, Legea

comunală din 1864 i-a sprijinit, ca şi Legea clerului de mir din 1893 care prevedea salarizarea aceloraşi clerici din bugetul de stat ori al comunelor. Un regim diferit avea clerul din Transilvania şi Banat, care – în pofida stăpânirii străine – s-a străduit să-şi îndeplinească misiunea şi în ce priveşte slujba la Sf. Altar, şi în lupta politică (în special, fruntaşii lor), ba chiar şi în sectorul economic, meşteşugăresc şi cel agricol, prin îndrumări adecvate sau crearea de instituţii care să susţină interesele conaţionalilor.

Participarea clerului de toate gradele la marea Răscoală a lui Tudor (1821) a fost mai puţin importantă de cât ne-am fi aşteptat, poate. Dimpotrivă, în 1848, mai cu seamă în Ţara Românească numeroşi preoţi şi monahi, ale căror nume le cunoaştem (pr. Radu Şapcă din Celei, arhim. Iosafat Snagoveanu *et alii*), s-au alăturat – cu curaj şi dăruire de sine – păturilor de jos şi au luptat, sub cârmuirea unei intelectualităţi luminate. Între revoluţionarii ardeleni, numim pe Ioan Popasu din Braşov, Timotei Cipariu de la Blaj etc. Numai în Banatul istoric au fost depuşi din treaptă şi deferiţi Curţii de război aproximativ 170 de preoţi ortodocşi români, acuzaţi de infidelitate faţă de habsburgi; la aceştia trebuie adăugaţi şi cei ce s-au retras la timp în străinătate. Episcopul sârb, printr-o circulară, obligă pe toţi clericii care şi-au reluat porecla românească în anii Revoluţiei să revină la numele sârbizat, „dăruit" la hirotonie. Să notăm numele câtorva preoţi revoluţionari din Banat: Dimitrie Petrovici-Stoichescu, Ignatie Vuia, Dimitrie Teodori, Ioan Marcu.

Se cunoaşte, apoi, aportul esenţial adus de clerul înalt şi de rând, în scopul unirii Principatelor. O contribuţie la fel de importantă a dovedit preoţimea şi când s-a desfăşurat Războiul de neatârnare, prin organizarea de colecte nu doar în Principatele unite, ci şi în Ardeal şi Banat, precum şi prin ale mijloace; am vorbit deja de cei peste 200 de voluntari din mănăstiri. Şi în acţiunea memorandistă (1892) au fost prezenţi unii profesori de Teologie şi preoţi din Transilvania. În plus, în anii întâiului Război Mondial (1916-18) peste 250 de preoţi din vechea Românie au participat ca şi duhovnici militari. Nu puţini dintre ei şi-au pierdut viaţa. Peste 200 de clerici din ţinuturile româneşti, cuprinse în Austro-Ungaria, au fost deportaţi la Sopron

(Ungaria), alţii – mai puţini – în alte locuri. În sfârşit, preoţimea din „ţările româneşti" din proximitatea Principatelor, a militat cu mult zel pentru înfăptuirea Unirii celei Mari (în 1918). Lucrările de specialitate detaliază toate aspectele, prezentând şi numele şi faptele acestor români exemplari.

Într-un cuvânt, cinul preoţesc şi monahal şi-a îndeplinit misiunea, până şi în condiţii istorice nefavorabile, altfel zis a slujit şi pe Dumnezeu şi poporul nostru, pornit pe calea emancipării şi dezvoltării.

Bibliografie

Arhiepiscop Pimen, *Rânduieli şi întocmiri monahale în sec. XVII-XIX în Moldova*, în vol. „Hristos în Moldova", Iaşi 2001, pp. 278-282; Pavel Bălan, *Mănăstiri şi schituri basarabene*, Chişinău 2002; Al. Elian, *Bizanţul*, p. 342-343; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), pp. 386-397; Veaceslav Ciorbă, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor din stânga Prutului din 1940 până astăzi*, Sibiu 2007 (text computerizat), pp. 30-47; *Domnitorii şi ierarhii Ţării Româneşti* (cit.), passim; *Enciclopedia*, sub voce.

Lecturi

Cuvântarea, din 25 oct. 1918, a episcopului caransebeşean Miron Cristea prin care îi îndeamnă pe români să-şi ia soarta în mâini

Iubită naţie românească!

Lanţurile tiraniei maghiare au căzut de pe trupurile noastre. Le-au rupt sângele jertfit de fraţii noştri din regatul liber, le-au rupt surorile noastre latine: Franţa şi Italia; le-a rupt puternica Anglie; le-a rupt înţeleptul Wilson.

Începând de la regele Bela III şi până azi, poporul român din Transilvania şi Ungaria a suferit cele mai mari nedreptăţi şi împilări, cele mai grozave prigoniri şi chinuri trupeşti şi sufleteşti.

Sufletul nostru românesc ne-a fost încătuşat de veacuri, căci pietrii grele ca de moară apăsau pieptul nostru. Preste tot nu există în lume popor, care să fi suferit mai mult, ca noi. Sate şi ţinuturi întregi sunt istovite de foame şi sărăcie, pe când

toate lichelele şi veniturile, ca nişte lipitori flămânde, ne-au supt sângele şi-au adunat de pe spatele noastre averi de sute de mii şi chiar de milioane, sub ocrotirea şi sprijinul sistemului de guvernare, care le-a trimis şi octroat pe capul nostru.

Chiar şi jertfele enorme, ce le-a adus poporul român în cursul acestui război pentru „tron şi patrie", ni le-au răsplătit cu temniţe, cu răpirea ilegală a şcoalelor primare din Ardeal, cu oprirea de-a ne mai cumpăra un petec de pământ; iar tronul – ca suprem comandant al armatei – ni-a poruncit nu numai să luptăm împotriva vestitorilor libertăţii popoarelor, ci ne-au silit ca să comitem barbaria de-a puşca şi în fraţii noştri de sânge.

Ba şi pe mine m-a ameninţat vechiul guvern feudal cu pedeapsa regelui*; iar într-un alt laborator diavolesc nişte renegaţi au făurit nu de mult, chiar deţinerea şi destituirea mea. Şi acestea pentru ce? Pentru că şi în cele mai grele momente mi-am apărat, cum am ştiut mai bine, cu demnitate şi hotărâre neamul şi aşezămintele lui.*

Dară Duhul dumnezeiesc din puternicele principii de libertate, propoveduite de Wilson şi de Ententă, a prăbuşit guvernul mizerabil, ca şi pe toţi „eroii" sistemului vechi în întunericul reacţiunii, din care s-au născut; şi la lumina zilei s-au ridicat şi la putere au ajuns elementele cinstite şi democratice ale neamului maghiar, cari promit dreptate şi deplina libertate şi pentru celelalte naţiuni din ţară.

Ca oameni şi creştini ne bucurăm din tot sufletul de succesul naţiunii maghiare şi îi dorim tot binele în viitor; dar noi – românii *– vrem să ne conducem înşine şi să fim stăpâni pre noi şi toate ale noastre.*

Iubiţi fii!

Cu toate că se mai află „viteji" răsleţi cari – ca la Borlova *– sub pretext de a restabili ordinea, dar de fapt din ură faţă de noi, mai varsă sânge românesc de copil nevinovat, totuşi în curând vor şti şi aceştia că robia noastră s-a sfârşit pentru totdeauna.*

Naţiunea română îşi va croi însăşi soarta şi viitorul său cu ajutorul fraţilor români de pretutindenea şi cu ajutorul factorilor mondiali şi internaţionali, care ne sunt binevoitori:

Un ţăran din mulţime: „TRĂIASCĂ ROMÂNIA MARE!"

Vom fi mulţumitori şi acelor maghiari, cari ne vor sprijini în această direcţiune.

Şi până atunci vă îndemn pe voi şi pe toţi românii, că, precum veacuri de-a rândul nu ne-am pierut bunul cumpăt, aşa nici mai ales acum *să nu ne pierdem răbdarea, ci să păstreze toţi ordinea, buna linişte şi să cruţe vieaţa şi avutul de-aproapelui, chiar şi a acelor străini, cari ne-au fost rău voitori, căci numai ca* element de ordine *vom da dovezi la lume, că suntem vrednici de* deplina libertate*, de acea libertate, ce se cuvine naţiunilor celor mai civilizate...Poporul român să*

remâie cum a fost totdeauna, nobil; deci să nu ne compromitem nobleţea sufletului prin nesocotinţă şi uşurătate; şi mai ales frumoasele zori ale libertăţii–ar fi păcat să le întunecăm, cu porniri de vandalism copiat. Din contră să iertăm tuturor–toate, şi celor ce ne-au asuprit, pentru bucuria reînvierii neamului.

Iarăşi – ca să putem ajunge acest scop măreţ – vă sfătuiesc, ca tot natul – cu mic cu mare, de la vlădică până la opincă – să fie supus neclintit şi neînfrânt al Partidului Naţional Român.

Toţi ridică mâinile strigând: „Jurăm credinţă!”.

Porunca Consiliului central sau a Marelui Sfat Naţional Român *trebuie să fie sfântă tuturor, şi atunci cu ajutorul lui Dumnezeu în curând vom ajunge acea* mare şi cu soare, *acea* mare sărbătoare, *în care cu toţii vom înălţa rugăciuni fierbinţi de mulţumită către Cel de sus, carele ocârmueşte lumea şi popoarele ei; apoi cu lacrimi de bucurie vom încinge hora mare-mare a unirii tuturor românilor din hotare în hotare...*

Trăiască Marele Sfat Naţional Român!

Trăiască redeşteptarea neamului întreg!

Binecuvântarea noastră arhierească asupra lucrărilor lui şi a conducătorilor lui.

Doamne fii în veci cu noi, şi cu toţi cari împlinesc voia Ta!

(I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, II, Timişoara 1980, pp. 1001-1003).

Din vremea Primului Război Mondial

Intrarea României în război, la 14/27 august 1916, a determinat autorităţile ungare să pornească o puternică acţiune de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania. Atenţia lor s-a îndreptat mai ales asupra intelectualilor români, între care se numărau şi preoţii-parohi şi învăţătorii şcolilor poporale ale Bisericii. Aproape 150 de preoţi, fie ortodocşi, fie uniţi, au fost aruncaţi în închisorile din Cluj, Târgu Mureş, Odorhei, Oradea, Timişoara, Caransebeş, Seghedin etc. Unii dintre ei au fost condamnaţi la moarte sau la ani grei de închisoare, acuzaţi de «trădare de patrie» sau «spionaj în favoarea României». Între aceştia se numărau: Coman Baca din Poplaca–Sibiu şi Ioan Coman din Sita Buzăului–Covasna, condamnaţi la moarte prin spânzurătoare (pedeapsa n-a fost executată), Teofil Păcurariu din Nandru Vale–Hunedoara (12 ani temniţă grea, redusă la 5 ani), Mihail Ganea din Veneţia de Jos–Făgăraş (8 ani şi jumătate), toţi decedaţi la scurt timp după eliberare, Nicolae Munteanu şi Iosif Caţavei din Lisa–Făgăraş (condamnaţi la 4 ani, amândoi morţi în închisoare), Nicolae Vlad din Şelimbăr–Sibiu (10 ani), Ioan Capătă din Şona–Braşov (5 ani) şi mulţi alţii. Toţi au executat o parte din pedeapsă – mai ales în închisoarea de la Cluj – până spre sfârşitul anului 1918. Despre soarta câtorva preoţi nu s-a mai aflat

nimic, semn că au fost uciși. Opt preoți au fost împușcați de soldați din armata comunistă ungară (după ce fuseseră schingiuiți) la începutul anului 1919. Câțiva au fost condamnați tot atunci la moarte, dar salvați de trupele române sau de credincioși.

Alți peste 200 de preoți și vreo 15 preotese (unele cu copii mici) au fost deportați în județul Sopron, regiunea cea mai îndepărtată din Ungaria de vest. Acolo au trăit în cea mai neagră mizerie, având domiciliu forțat fie în orașul Sopron, fie în satele județului. Mai puțini au fost deportați în Zombor și Becicherecul Mare, în Serbia de azi. Câțiva preoți și-au pierdut viața în acest exil; aproape 20 de preoți au murit la câteva luni după eliberarea din închisoare sau deportare. (M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* Sibiu 2007, p. 395-6).

Instrucţia, presa şi literatura de profil

După un început promiţător (Seminarul de la Socola din 1803), în sec. XIX astfel de şcoli se înmulţesc, precum în anii 1836-7 seminariile bucureştean, buzoian, argeşean şi râmnicean. În 1864, printr-o lege specială, s-au stabilit două tipuri de seminare: de gradul I (cu patru clase) şi de gradul II (cu şapte clase), cu ultimul fiind dotate doar Bucureştiul şi Socola–Iaşi. Tot în capitală, în 1872 apare renumitul Seminar „Nifon" (de asemenea cu şapte clase). În 1893, prin altă lege, se fixează iarăşi două feluri de seminarii: inferioare (cu trei clase acum) şi superioare (cu opt clase).

În a doua parte a veacului XIX s-au întemeiat întâile facultăţi teologice, prima dată în 1860, în cadrul universităţii ieşene (a funcţionat numai 4 ani). Facultatea de Teologie bucureşteană s-a ctitorit mai târziu, în 1881 (cu o pauză în 1883). Datorită unui corp profesoral select, această instituţie a fost frecventată şi de tineri ardeleni, aromâni, elini şi bulgari; studenţii silitori primeau burse.

Cu o reputaţie deosebită era şi Teologia de la Cernăuţi (facultatea s-a înfiinţat în 1875, înlocuind vechiul institut din 1827). Acolo activau dascăli de marcă, pe care îi vom menţiona – parţial – mai încolo, cu lucrările lor fundamentale. Era căutată de tineri studioşi şi din Ardeal, Banat, din Serbia etc.

În Transilvania, la 1846, cursurile teologice sibiene (care durau jumătate de an) au fost prelungite la un an, introducându-se şi noi discipline. În 1882 durata şcolarizării era de 2 ani iar, din 1861, de 3 ani. În 1853 se înfiinţase o secţie pedagogică, încât denumirea va fi de „Institut teologic-pedagogic" (până în 1919). Şi aici cadrele didactice au fost la înălţimea chemării lor.

Din 1814 Preparandia arădeană avea cursuri de doi ani, ca din 1876 să fie de trei. Şi această şcoală pedagogică a avut dascăli de renume precum Dimitrie Ţichindeal, Constantin Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici şi alţii. În 1822 s-au deschis şi cursuri teologice, care în 1867 s-au unit cu cele pedagogice. La Teologia de la Arad au predat Roman Ciorogariu, Iosif Goldiş, Vasile Mangra ş.a.

La Vârşeţ a existat, din 1822, un „Institut clerical sârbo-valah" cu doi, apoi cu trei ani de studiu; erau două secţii: română şi sârbă. La secţia românească au profesat A. Şaguna, Ignatie Vuia, Nicolae Tincu-Velia etc. În anul 1865, această secţie s-a mutat la Caransebeş, unde în 1876 s-au pus bazele şi unei secţii pedagogice. Dintre dascălii caransebeşeni menţionăm pe Filaret Musta, Iuliu-Iosif Olariu, Ştefan Velovan, Patriciu Dragalina ş.a.m.d.

La greco-catolici s-a impus seminarul teologic blăjean, care în veacul al XIX-lea avea patru ani de studii. Acolo au activat ca profesori Timotei Cipariu, Ioan Micu Moldovan, Augustin Bunea şi alţii. În 1859 s-a creat la Gherla un liceu teologic. Mai timpuriu, în 1828, Samuil Vulcan al Oradiei înfiinţase la Beiuş un gimnaziu.

Întâiul gimnaziu ortodox s-a fundat la Braşov în anul 1850. Era vestit prin profesorii săi: Gavriil Munteanu, Virgil Oniţiu, Andrei Bârseanu, Valeriu Branişte, Vasile Goldiş, Ciprian Porumbescu ş.a.m.d. Al doilea gimnaziu ortodox ardelean a fost instituit la Brad (jud. Hunedoara) în 1868. La acestea, cum am specificat şi în altă parte, se adaugă miile de şcoli primare confesionale (ortodoxe şi unite). Aflându-se sub tutela Bisericii, ele şi-au adus aportul la menţinerea limbii româneşti, şi la obstrucţionarea – cât a fost posibil – a maghiarizării.

Şi acum, câteva amănunte privind rolul unor fundaţii şi familii în creşterea păturii intelectuale româneşti. În anul şcolar 1860/61 familia Mocioni a oferit 20 de burse în valoare de 2440 florini pentru studenţii români de la Universităţile vieneză şi pestană şi elevii de la gimnaziile din Timişoara, Beiuş şi Lugoj; anul următor ajutorul s-a ridicat la 2600 florini. Subsidiile s-au acordat fără discriminare confesională sau „provincială" (locul de origine nu se considera). Între 1860 şi 1870 familia respectivă a cheltuit o impresionantă

sumă, de care au beneficiat aproape 100 de tineri români. Pentru „creşterea" tinerilor, pentru formarea multor generaţii de intelectuali, se vor folosi şi fondurile unor fundaţii ca: Emanuil Gojdu, Al. Nedelcu, Episcop Nicolae Popea etc.

Indubitabil, presa bisericească – în general, cea română – a contribuit într-o largă măsură la răspândirea informaţiilor sau cunoştinţelor atât în domeniul confesional, cât şi în alte sectoare, nu mai puţin la cultivarea şi promovarea limbii literare. Unele gazete vor avea durată scurtă; altele se menţin până la – şi după – Marea Unire. Le scoatem în relief pe cele mai importante.

Telegraful român sibian s-a editat fără hiaturi – până azi – din anul 1853; *Revista Teologică* (tot sibiană) numai în anii 1907-1916 şi 1921-47. Revista *Biserica Ortodoxă Română,* organul oficial al sinodului, apare din 1874. Foaia arădeană *Biserica şi şcoala* s-a constituit în 1877 (s-a tipărit până în anul 1948). Protopopul timişorean Meletie Drăghici şi Pavel Rotariu vor scoate *Luminătorul* (1880-94). *Candela* cernăuţeană a debutat în 1882; a rezistat până în 1946. Avea un nivel ştiinţific aparte.

Din zona uniată, indicăm două publicaţii: *Unirea* de la Blaj (1891-1944) şi *Cultura creştină* (1911-44), tot blăjeană.

Cu privire la producţia teologică din epoca zisă modernă, din nou vom selecta cele mai însemnate contribuţii aduse de condeierii bisericeşti (o parte din ele deja le-am semnalat în alte pagini). Avem de-a face cu manuale şi alte cărţi, traduceri sau lucrări originale. Începem cu opera unui mirean, **Alexandru Scarlat Sturza** (+ 1854), moldovean de obârşie, însă trăind în Rusia: *Învăţături religioase, morale şi istorice*; *Manualul pravoslavnicului creştin* ş.a.

Eufrosin Poteca (+ 1858) a prelucrat câteva manuale seminariale, cum va face şi Nifon Bălăşescu (+ 1880). Prof. univ. **Iuliu Scriban** (arhimandrit) a publicat – la rându-i – manuale pentru seminariile teologice (*Ermineutica biblică*, *Introducere în Noul Testament* etc.). Eruditului episcop **Melchisedec Ştefănescu** (+ 1892) – pe lângă lucrările sale, consemnate şi în alt loc – îi specificăm acum: *Viaţa şi scrierile lui Grigorie Ţamblac*; *Notiţe istorice şi arheologice, adunate de pe la 48 de mănăstiri şi biserici*

antice (vechi, n.n.) *din Moldova*. Dascălul, şi el universitar, **Constantin Erbiceanu** (+ 1913) a redactat între altele: *Mitropolitul Veniamin Costachi*, *Cronicari greci care au scris despre români*. Profesorul bucureştean **Nicolae Dobrescu** (+ 1914) a elaborat studii fundamentale: *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupaţiunii austriece (1716-1739)*; *Din istoria Bisericii române. Secolul al XV-lea*; *Viaţa şi faptele lui Antim Ivireanul* ş.a. Profesor universitar şi apoi mitropolit al Moldovei, **Ioan-Irineu Mihălcescu** (+ 1948) s-a remarcat prin: *Compendiu de teologie simbolică*, *Thesauros tes Orthodoxias* şi alte scrieri de mare preţ. Preotul sucevean **Simion Florea Marian** (+ 1907), folclorist de seamă, a rămas în conştiinţa posterităţii prin mai multe lucrări de genul: *Datine populare române*, *Naşterea la români*, *Sărbătorile la români* etc.

Din seria dascălilor de elită de la Cernăuţi, reţinem numele lui **Eusebiu Popovici** (*Kirchengeschichte*–prelegeri universitare), **Vasile Găina** (*Budhismul şi creştinismul. Studiu apologetic*; *Universalitatea, fiinţa şi originea religiei* ş.a.), **Vasile Mitrofanovici** (*Omiletica*), **Teodor Tarnavschi** (*Liturgica*) şi mulţi alţii.

La Sibiu s-au afirmat pr. Sava Popovici Barcianu (+ 1879), Zaharia Boiu (+ 1903) care au imprimat manuale pentru şcolile elementare şi medii, iar Ioan Popescu (+ 1892) şi pentru specialităţile Pedagogie şi Psihologie. La rândul său, **Ilarion Puşcariu** (+ 1922) a compus *Isagogia*, *Mitropolia românilor ortodocşi din Transilvania* etc., pe când **Dimitrie Cunţan** (+ 1910) s-a ilustrat în sfera muzicii eclesiale. Din lucrările iniţiale ale reputatului istoric **Silviu Dragomir** (+ 1962) consemnăm *Corespondenţa episcopului Adamovici şi mişcarea de emancipare a clerului şi poporului românesc în anul 1791*; *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii române cu Rusia în veacul al XVII-lea*. Iar din opera altui specialist, **Romulus Cândea** (+ 1973) amintim *Românii şi rutenii în Biserica ortodoxă din Bucovina*, *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*.

La Caransebeş, pe lângă ce a editat episcopul **Nicolae Popea** (*Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei* et alia), **Iosif Olariu** (+ 1920) a publicat studii la mai toate materiile: *Explicarea*

psalmilor, *Scrierile Părinţilor apostolici*, *Manual de teologie dogmatică*, şi altele. Din ceea ce a publicat **Enea Hodoş** (+ 1945) consemnăm următoarele: *Manual de limba română*, *Literatura poporală*, *Poezii poporale din Banat*. Medievistul **Ioan Sârbu** (+ 1922) a lăsat studii de mare clasă: *Mateiu-Vodă Basarabăs auswärtige Beziehungen 1632-1654*; *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, iar contemporanul său, **George Popovici** (+ 1927) a scris: *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică, sub împăratul Leopold I*; *Istoria românilor bănăţeni*.

În Biserica greco-catolică au scos la lumină lucrări deosebite: **Timotei Cipariu** (+ 1887) (*Elemente de limba română*, *Gramatica limbii latine*, *Arhivul pentru filologie şi istorie*), **Vasile Suciu** (*Teologia dogmatică fundamentală şi specială*), **Al. Nicolescu** (+1941) (*Teologia morală*), **Ştefan Pop** (+ 1947) (*Din trecutul Bisericii bihorene*, *Moldovenii de la Sinodul din Constanţa* etc.); ultimul a revenit la Ortodoxie.

Bibliografie

V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania, 1860-1918*, Bucureşti 1966; *Dicţionarul*, sub verbo; V. Muntean, *Contribuţii la istoria Banatului*, Timişoara 1990, p. 186 et passim; M. Păcurariu, *IBOR*, III, p. 247 et passim; Idem, *IBOR* (2007), pp. 362-380; Idem, *Studii*, II, p. 240 şi urm.; V. Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român din Caransebeş (1865-1927)*, Caransebeş 2005; Al. Moraru, *Biserica*, III/1, p. 343 şi urm.; *Enciclopedia*, sub voce.

Lecturi

Însemnătatea „Telegrafului Român”

Gazetă de informaţie socială şi culturală apărută la Sibiu, bisăptămânal, de la 3 ianuarie 1853. Apare şi după 1900. Iniţiativa editării a avut-o mitropolitul Andrei Şaguna, **T. r.** fiind o publicaţie periodică oficioasă a Mitropoliei Ardealului.

Redactor pentru primele opt numere a fost Florian Anton, înlocuit apoi cu Pavel Vasici. Până la 1900 au mai îndeplinit această funcţie Ioan Bădilă, Visarion Roman, Ioan Raţiu, Zaharia Boiu, Nicolae Cristea (între septembrie 1865 şi 6 octombrie 1883), schimbat, la insistenţele autorităţilor, în urma apariţiei în **T. r.** a unui articol de hotărâtă atitudine naţională scris de I. Slavici, apoi Silvestru Moldovan, T.V. Păcăţian, Matei Voileanu, Remus Roşca, Nicolae Ivan, Nicolae Olariu, Gavril Hango şi Ilie Cristea. Între 1 ianuarie 1876 şi 25 decembrie 1877, N. Cristea a editat şi un supliment cultural al gazetei, intitulat „Foişoara Telegrafului român". Tipărit mai întâi cu caractere chirilice, **T. r.** publică între anii 1859-1863 şi articole imprimate cu caractere latine, pentru a adopta apoi alfabetul latin şi o ortografie necontaminată de etimologism. Faptul era remarcat şi de M. Eminescu, într-un articol apărut în „Convorbiri literare" din anul 1877. De altfel, după 1875, prin **T. r.**, sub influenţa Junimii de la Iaşi, curentul latinist şi etimologizant a fost combătut de intelectualii din Sibiu. (I. Slavici, I. Bechnitz, E. Brote, D. Comşa ş.a.).

T. r. nu poate fi socotit o publicaţie periodică de literatură. Totuşi, în paginile gazetei s-a tipărit foarte mult folclor literar, de asemenea a apărut multă literatură aparţinând scriitorilor transilvăneni şi din Principate, precum şi traduceri din literatura altor popoare. Criteriul de selecţie aplicat de redactori, începând cu Florian Aaron şi Pavel Vasici şi continuând, mai ales, cu N. Cristea, corespundea orientării generale a gazetei, adică urmărea o susţinere hotărâtă, dar în limitele impuse de legile imperiale, a drepturilor naţionale ale românilor; totodată, se avea în vedere afirmarea permanentă a elementului naţional pe plan cultural şi artistic şi o ilustrare, cât mai adecvată cerinţelor vieţii sociale din Transilvania, a evoluţiei intelectuale a românilor din afara imperiului. Printre scriitorii republicaţi de **T. r.** sau care au colaborat la revistă între 1853 şi 1900 figurează C. Negruzzi, V. Alecsandri, C. Boliac, D. Bolintineanu, I. Creangă, I. Slavici, Al. Vlahuţă, Al. Macedonski, G. Coşbuc, Il. Chendi, precum şi Al. Antemireanu, Z. Antinescu, Andrei Bârseanu, I. Broju, T. Bocancea, Zaharia Boiu, V. Bumbac, Maria Cioban, Leonida Grigoriţă, N. Ivan, At. M. Marinescu, N. Petra-Petrescu, I. Raţiu, Sebastian Stanca ş.a. Literatură populară au publicat V. Bologa, Il. Chendi (sub pseudonimul Fidelio), Ion Duma, N. Densuşianu, I. Grozescu, Viora Magdu, I. Pop-Reteganul, I. Bota, I. Broju, G. Cătană, G. Coşbuc, S. Fl. Marian, At. M. Marienescu, Iuliu T. Mera. S-a tălmăcit şi din folclorul altor popoare. Se traducea din Horaţiu, Schiller, B. Franklin, H. Von Kleist, W. Hauff, Lamartine, Hugo, Al. Dumas, Tolstoi, Dostoievski, Korolenko, Maupassant, Mark Twain, B. Björnson, Th. de Banville, P. Bourget, Fr. Coppée, P. Féval, H. Malot, G. Verga, Matilde Serao, J. Verne, H. Zschokke. Articole de informaţie culturală, ştiri artistice şi literare, portrete de scriitori, articole comemorative şi necroloage, note bibliografice şi recenzii sumare sunt inserate aproape în fiecare număr.

În **T. r.** au debutat Zaharia Boiu (cu poezia *Salutare la „Telegraful român"*, apărută în 1853), Visarion Roman (cu *Fiul grijei*, poezie din 1853), Al. Macedonski, căruia îi apărea la 8 decembrie 1870 poezia *Dorinţa poetului*, trimisă

de la Viena, şi Ilarie Chendi, acesta publicând la 14 iulie 1892 nuvela *Emi*, semnată X. După apariţia „Tribunei" de la Sibiu şi spre sfârşitul secolului al XIX-lea din ce în ce mai accentuat, **T. r.** se transformă într-o gazetă cu interes pentru toate aspectele vieţii sociale româneşti într-una de ştiri administrative şi de cultură ecleziastică.

(R. Zăstroiu, în „Dicţionarul", p. 843)

Episcopul Caransebeşului M. Cristea combate ordinul lui Apponyi

(fragment)

(...) *În fine observăm că-ntrucât priveşte eparhia Caransebeşului, ordinul acesta ministerial nu s-a făcut cu prealabila înţelegere sau învoire cu autoritatea bisericească superioară.*

În urmare consistoriul eparhiei Caransebeşului,

1. Nu are nimic în contra ca înaltul guvern să introducă la pedagogiile noastre un control cât mai sever, care să se estindă asupra tuturor ramurilor de activitate ale acestor instituţiuni, mijlocind un progres cât mai temeinic şi o cualificare a învăţăturilor cât mai adecuată principiilor fundamentale ale ştiinţei pedagogice şi misiunii ce-o are şcoala primară întru cultivarea păturilor largi ale unui popor.

2. Dar invită pe veneratul Consistoriu mitropolitan ca să intervie la înaltul guvern pentru a abate de la executarea celorlalte intenţiuni indicate în acel ordin.

a) prin o reprezentaţiune bine motivată, cerem revocarea ordinului de oprire a deschiderii pedagogiilor, căci prin nedeschiderea la timp se împiedică în cualificarea lor nu numai elevii cursurilor inferioare mai tineri, ci chiar şi elevii azi în serviciul militar, cari apără ţara.

b) prin esmiterea unei deputaţiuni din arhierei şi alţi bărbaţi ai bisericei noastre, care să intervie în persoană atât la Ministerul de culte cât şi la ministerul preşedinte întru apărarea intereselor bisericei şi a instituţiunilor ei.

3. Întrucât aceste interveniri nu ar duce la scop, să intervină acea deputaţiune la supremul factor al ţării, la însuşi majestatea sa regele.

Pedagogia din Arad a dat-o bisericei la 1821 împăratul şi regele Francisc I pentru vitejia ce au dovedit-o românii în luptele contra lui Napoleon. Din ea s-a desprins ca un ram nou şi Pedagogia de la Caransebeş. Deci nu putem admite să ni se ştirbească dreptul bisericei la aceste instituţiuni, fără a descoperi starea lucrului – la caz de lipsă chiar şi succesorului de azi din tronul habsburgic, maiestăţii sale, carele de curând în 7/20 aug. 1917 a declarat în răspunsul dat reprezentanţilor Bisericei noastre la adresa lor omagială „că...drepturile Bisericei d-voastre doresc să fie totdeauna respectate".

Să cerem dar nu numai respectarea drepturilor atacate, ci sporirea lor mai ales în aceste zile, când jertfele uriaşe ale poporului român pentru tron şi patrie sunt atât de proaspete şi sporesc încă mereu, zi de zi.

Caransebeş, din şedinţa senatului şcolar ţinută la 3/6 august 1917.

Miron, episcop.

(după I. D. Suciu – R. Constantinescu, *Documente*..., II, p. 992-993)

Arta ecleziastică

În procent semnificativ, acest răstimp de până la 1918 este o *epocă de involuţie* pentru arta bisericească, cu orientări stilistice felurite: tradiţionalism (îndeosebi la ţară), neoclasicism, romantism, eclectism. Stilul arhitectonic al mănăstirii Frumoasa din Iaşi – e vorba de biserica nouă din 1836-39 – este, ca să exemplificăm, neoclasic; posedă 4 turle, în timp ce o altă mănăstire – Horaiţa (jud. Neamţ, 1848-67) – e înzestrată cu 8 turle! Stilul său arhitectural e precumpănitor neoromantic.

Sf. lăcaş „Teiul Doamnei" sau Ghica-Tei din Bucureşti e neoclasic (1833). „Sf. Spiridon Nou" (la fel în Bucureşti) în 1852-58 dobândeşte trăsături neogotice şi neoromantice. De asemenea „Domniţa Bălaşa": în 1838-42 stilistic era neogotică, iar în 1881-85 (prin reclădire) deveni neoromantică... Biserica bucureşteană de pe strada Amzei – din 1898 – ca şi construcţie este eclectică.

Comana – restaurată de meşteri germani în anul 1854 – şi-a pierdut aspectul originar. Nu mai vorbim de opera de falsificare, săvârşită de arhitectul francez André Lecomte du Noüy, când a restaurat radical (prin rezidire chiar) importante monumente istorico-religioase vechi.

Din fericire, sfârşitul veacului XIX şi începutul celui următor aduc – în arhitectura ecleziastică – *o renaştere a stilului bizantino-românesc*, graţie arhitecţilor şi altor specialişti grupaţi în jurul fostei Comisii a Monumentelor Istorice, iniţiată în 1913 (N. Iorga, Nicolae Ghica-Budeşti et alii). Sub o supraveghere de specialitate se construiesc acum sau se renovează diverse lăcaşuri de cult, în

formele lor genuine ori cât mai aproape de acestea. O construcţie, o realizare deosebită în stil bizantin (cu excepţia celor 2 turnuri gotice de la faţadă) este măreaţa catedrală sibiană. Interiorul ei imită – la o scară mai redusă – pe cel al „Sfintei Sofii" din Constantinopol.

Deşi unită, şi catedrala de la Gherla (1905-7) este în stil bizantin, pe când cea lugojeană („Pogorârea Sfântului Spirit", 1843-54) cuprinde suficiente elemente neoclasice.

În privinţa picturii, au coexistat două direcţii: *tendinţa neobizantină şi cea realistă* (neorenascentistă, occidentală, academistă). În primul curent se încadrează, de exemplu, Nicolae Polcovnicul (+ 1842) ce a pictat decenii de-a rândul în Bucureşti şi vecinătăţi, apoi Vasile Damian (+ 1915), Octavian Smighelschi (+ 1912), Virgil Simonescu (+ 1941). Ultimii doi au căutat edulcorarea sau temperarea hieratismului bizantin. În cealaltă manieră, renascentistă, au pictat Constantin Lecca, Mişu Popp, Nicolae Grigorescu, Gheorghe Tattarescu sau bucovineanul Epaminonda Bucevschi (+ 1891).

Şi în sectorul muzical sunt de remarcat unele evoluţii. Pe drept cuvânt s-a subliniat faptul că muzica bizantină stă la temelia, deopotrivă, a muzicii psaltice neogreceşti şi a celei româneşti etc. Teoreticianul reformei ce-i poartă numele, mitropolitul Hrisant al Prusei, a publicat în 1832 la Triest (în greacă) „Marea teorie a muzicii". Hrisant a fost elevul lui P. Vizantie (+ 1808), protopsalt al Patriarhiei ecumenice şi profesor la Socola. Realmente, *reforma muzicală hrisantică* s-a aplicat şi la noi. În secolele XVIII-XIX, manuscrise, psaltichii şi cărţi româneşti circulă în Orient şi se cunosc chiar cazuri de retraducere în elină a unor cântări compuse de psalţi sau cantori români. Să amintim câţiva reprezentanţi români ai muzicii psaltice, din perioada ce o avem în considerare.

Dascălul de psaltichie, Macarie Ieromonahul sau Psaltul (+ 1836) a predat după sistemul hrisantic. Protopsaltul şi profesorul Anton Pann (+ 1854) şi-a adus aportul la „românirea" – la noi – a cântării psaltice greceşti; a avut ucenic pe ardeleanul Gheorghe Ucenescu (+ 1896). Ion Popescu – Pasărea (+ 1943) a înfiinţat şi a

condus societăţile muzicale „Macarie Ieromonahul”, „Cucuzel”, ca şi „Asociaţia generală a cântăreţilor bisericeşti din România” etc.

Către mijlocul sec. XIX apare cântarea corală (la Lugoj–1840, precum şi în alte locuri). Din 1865 acest „cânt” se introduce oficial în vechea Românie; din nefericire se fac simţite – uneori exagerat – influenţele ruseşti, germano-italiene ş.a.m.d. Câţiva exponenţi de seamă: basarabeanul Gavriil Musicescu (+ 1903), Dimitrie Cunţan (+ 1910), Ioan Vidu (+ 1931).

Bibliografie

Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti 1982, p. 50 şi urm.; Ene Braniște, *Liturgica generală*, Bucureşti 1988, p. 437-438; M. Păcurariu, *IBOR*, III, pp. 319-345; Idem, *IBOR* (2007), pp. 380-386; *Enciclopedia*, sub voce.

Lectură

Scrisoarea Comitetului parohial lugojean din 3 aug. 1890 către Gavriil Musicescu

„Cu ocasiunea petrecerei D(omniei) voastre în oraşul nostru Lugoş, în zilele din juliu 25, 26, 27 şi 28 a(le) anului curent, când binevoirăți a delecta publicul mare prin produceri de cântări lumeşci la două concerte cu chorul metropolitan care stă sub conducerea D-voastră, tot atunci, şi anume în dumineca din 29 a.l. nu aţi pregetat a onora şi comuna noastră bisericească asistând la slujba sf. liturghii şi executând cu sus-lăudatul chor ceremoniile liturghiei”.

„Luând drept aceea comitetul par.(ohial) local, ca reprezentantele legal al acestei comune bisericeşti, act oficial despre acest fapt lăudabil al D-voastră, în considerarea că credincioşii bisericii noastre prin perfecta şi dulcea harmonie, cu carea s-a executat din partea chorului D-voastră toate cântările bisericeşti la acea ocasiune, s-au edificat în sâmţul lor cel religios şi au aflat o mângăiere satisfăcătoare în iubirea către aşezămintele bisericei noastre strămoşesci”.

„Îndemnaţi de aceste împrejurări, Vă rugăm a primi întru bunăvoinţă din partea noastră, cea mai călduroasă mulţumire şi recunoştinţă; dee bunul

D(umne)zeu ca acest incident să fie un bun augur, pentru D-voastră de încuragiare iar pentru noi de imitare!”

„Domnule! Biserica noastră română dreptmăritoare răsăriteană din aceste părţi, rare zile de bucurie au avut, căci stând ea preste un secol sub conducerea unui neam străin, dabea de două decenii încoaci se află mai liberă în desvoltarea ei naţională; pentru aceia condusă de dorul perfecţionării în tot ce e bun şi frumos, şcie demn aprecia gradul de desvoltare la D-voastră (care) prin sacrificiu şi trudă, aţi redicat cântarea bisericească harmonică. Vă recunoaştem meritul şi pentru aceia vă lăudăm. Să trăieşci, D-le Musicescu, la mulţi ani!”

În răspuns citim: „...Mulţemindu-Vă din adâncul inimii pentru preţiosul act cu care ne-aţi onorat, cred de datoria mea a vă aduce la cunosciinţă cum că adresa D-voastră a fost cetită cu solemnitatea cuvenită atât Excelenţei Sale Î.P.S. Metropolit al Moldovei şi Sucevei (Iosif Naniescu), cât şi întregului personal al corului metropolitan. Î.P.S. Metropolit vă transmite binecuvântări, iar corul sincere mulţemiri şi recunoşcinţă. Cât privesce persoanea mea, vă mărturisesc că voi păstra eternă iubire şi recunoşcinţă românilor de la Lugoş, cari mi-au procurat cele mai frumoase şi plăcute zile ale vieţii mele...”.

Acelaşi comitet şi „sinodul” parohial vor aproba concediul de studii ce da putinţa lui Vidu să se perfecţioneze la Iaşi în cele muzicale (canto, violină şi armonie).

(Originalul scrisorii se află în Colecţia muzeală a Protopopiatului ort. rom. Lugoj)

Aromânii şi ceilalţi români balcanici

La începutul veac. XIX s-au imprimat, la Buda şi Sibiu, şi câteva cărţi de ritual în text paralel: elin şi românesc. Înşişi revoluţionarii paşoptişti români au avut tangenţă cu chestiunea aromânească. Problema aceasta s-a pus mai serios, la Bucureşti în 1860, când s-a înfiinţat primul Comitet macedo-român care – la 1879 – s-a reorganizat ca Societate de cultură macedo-română.

Cea dintâi şcoală românească din Turcia s-a fondat în anul 1864, în comuna Târnova de lângă Manastir, prin Dimitrie Athanasescu. În pofida adversităţilor, a şicanelor din partea grecilor, a rezistat 35 de ani, împlinindu-şi conştiincios datoria. Nu mai puţin însemnate au fost strădaniile arhimandritului atonit **Averchie**, şi el aromân, care a adus la Bucureşti nu puţini tineri aromâni ca să studieze într-un aşezământ dedicat special acelora (1865-70). Cel mai important militant pentru cauza aromânească rămâne însă dascălul **Apostol Margarit** (+ 1903), originar din satul Avdela din Pind, unde a ctitorit o şcoală; aceasta a funcţionat până în 1905, când bande greceşti au atacat aşezarea. Între timp s-au întemeiat o serie de şcoli în diferite localităţi aromâneşti; doar o parte din ele au fost finanţate din bugetul Ministerului Instrucţiunii din capitala României. Războiul ruso-otoman din 1877 a afectat destinul acestor şcoli. La instigaţia grecilor, Poarta a închis şcolile în cauză şi mulţi învăţători au fost arestaţi. Până la urmă, turcii – convingându-se de realitate – au căutat să acorde o oarecare protecţie aromânilor; e vorba de decretul marelui-vizir din sept. 1878.

În 1880 s-au pus bazele gimnaziului din Bitola, condus o vreme de Ioan-Gheorghe Murnu (părintele recunoscutului istoric şi elenist George Murnu). Tot în 1880 funcţiona în Manastir un gimnaziu găzduit de lazarişti. În anul 1889 fiinţau – pentru aromâni – 32 de şcoli elementare, un liceu şi două gimnazii, iar la începutul sec. XX, peste 90 de şcoli primare cu predarea în limba română. Funcţionarea lor, sub tutela guvernului român, a durat neîntrerupt până în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

Cât despre lăcaşurile sfinte, să consemnăm faptul că prima biserică aromână apare în 1888, la Hrupişte. Până în anul 1890 greaca a fost înlăturată aproape complet din serviciul religios în Gopeşi (Gopişte, la N-V de Manastir) şi nu e singurul caz. Dar clericii care împlineau doleanţele enoriaşilor în acest sens, erau supuşi represaliilor din direcţia ierarhiei greceşti, fiind chiar agresaţi fizic şi încarceraţi la mănăstire. În 1892 autoritatea turcească a fost de acord ca aromânii să-şi dobândească două eparhii proprii, la Manastir-Bitola şi la Ianina, dar Patriarhia ecumenică nu şi-a dat consimţământul decât pentru Manastir. Însuşi „mitropolitul" aromân Antim a fost nevoit să renunţe la post, datorită tracasărilor din partea grecească.

În timpul crizei macedoniene (1905), în mănăstirea vlahă „Sf. Arhangheli" din ţinutul Meglenei, slujbele dumnezeieşti se celebrau în româneşte. Consiliată de greci, autoritatea otomană i-a alungat pe călugării respectivi şi a populat-o cu călugări greci, deşi zona nu cuprindea picior de grec! Comparată cu suferinţele aromânilor sub teroarea declanşată de greci, acţiunea armată a românilor balcanici, cu o trăsătură mai mult defensivă, este realmente de mică însemnătate.

În acelaşi an 1905, Istanbulul emite acea *iradea* (constituţie) prin care li se recunoştea aromânilor identitatea etnică şi se legifera situaţia lor privilegiată, dar sub ascultarea Patriarhiei constantinopolitane. După 1913, rezultând o altă configuraţie statală în Balcani, „fraţii noştri de peste Dunăre" vor fi împărţiţi şi cuprinşi în statele respective care le vor restrânge şi – in extremis – anihila drepturile câştigate anterior.

În ceea ce priveşte pe românii timoceni, trebuie spus că din 1833 – după anexarea la Serbia – ei, numeric, au început să se micşoreze dramatic: de la 971215 în anul 1846 până la 14643 în 1876 (potrivit statisticilor sârbeşti), şi de la 73773 în 1905 la 16409 în anul 1934 (conform conscripţiilor bulgare). Cu toate acestea, românii din diferite locaţii din Peninsula balcanică încearcă – cei mai mulţi – să-şi păstreze tradiţiile, datinile, implicit limba (ceea ce este extrem de dificil, în lipsa unor instituţii adecvate).

Ca o concluzie: majoritatea aromânilor au optat pentru elenism, sub a cărui înrâurire spirituală şi culturală vieţuiseră preţ de veacuri. S-a dezvoltat însă între aromâni, din iniţiativa intelectualilor paşoptişti români şi sub patronajul statului român, şi un puternic curent românizant.

Bibliografie

Matilda Caragiu Marioţeanu (et alii), *Dialectologie română*, Bucureşti 1977, p. 100 şi urm.; Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească* (trad. rom.), Bucureşti 1994, p. 29 et passim; Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolele XVIII-XX*, Bucureşti 1999; Anca Tanaşoca, Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Unitate romanică şi diversitate balcanică*, Bucureşti 2004, passim; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), p. 402-404; *Enciclopedia*, p. 553.

Lecturi

Al. Mocioni

Alexandru Mocsonyi (1841-1909) e primul inter pares, un ctitor al unităţii naţionale a statului român. Născut la Foieni, a făcut studii liceale şi juridice la Pesta, iar în 1865 a fost promovat „doctor juris utriusque" al Universităţii din Gratz.

Revenit la studii, candidează pentru un mandat de deputat. Avea 24 de ani. Prima alegere, cea de la Lugoj, a fost anulată. La o a doua, are contracandidat pe ministrul Szente Bela, care este înfrânt. Timp de 9 ani a fost neîntrerupt deputat. În 1874 a renunţat la mandat, ca protest împotriva ingerinţelor guvernului faţă de români.

În prima zi a pătrunderii în dietă a făcut următoarea declaraţie: „Rezervându-mi dreptul de a vorbi aci româneşte, în limba mea natală, folosesc, de data aceasta, limba maghiară, numai din motive de oportunitate".

Ca deputat, a făcut din discutarea legii naţionalităţilor, fie de la tribuna dietei, fie prin presă, principala lui preocupare. Conştient de răspunderea lui cu privire la discutarea acestei legi, pentru a se documenta, a întreprins o lungă călătorie prin ţările cu regim democrat, printre care Anglia, Belgia şi Elveţia. Participând la discutarea acelei legi, a dat guvernului următorul avertisment: „Sau renunţaţi la supremaţia oficială şi vă împrieteniţi cu deplina egală libertate a naţionalităţilor nemaghiare sau renunţaţi la orice libertate şi la orice dezvoltare naţională".

Aderând la pasivism, care a fost proclamat în adunarea naţională de la Miercurea în 1869, Alexandru Mocsonyi a făcut următoarea semnificativă declaraţie: „*Noi zicem aşa: vom gravita spre Viena dacă vedem că punctul de vedere naţional românesc este acolo; vom gravita înspre Pesta dacă vedem că evenimentele se dezvoltă într-acolo, că acolo se apără drepturile noastre politice; dară vom gravita şi vom căuta un al treilea loc, nici la Viena, nici la Budapesta, dacă va fi de trebuinţă*".

Alexandru Mocsonyi a manifestat un viu, permanent interes pentru cultura română. Discuţiile preliminarii din 1874 pentru constituirea unui „Fond de teatru românesc" s-au dus în casa sa de la Budapesta, când a fost ales vicepreşedinte, iar în 1874 preşedinte de onoare pe viaţă. A deţinut un rol însemnat în mişcarea memorandistă şi a fost primul preşedinte al băncii „Albina", căreia i-a pus la dispoziţie un însemnat capital. Lui i se datoreşte, în cea mai mare măsură, suflul de democratism care a fost insuflat Statutului Organic, după care s-a călăuzit Biserica Ortodoxă din Transilvania. În anii 1901, 1904 a fost preşedinte al ASTREI.

Alexandru Mocsonyi a contribuit mai mult ca oricare altul la dezvoltarea literaturii române din Transilvania. A finanţat toate publicaţiile, mai cu seamă *Albina* despre care am mai relatat. Pentru zidirea catedralei din Sibiu a donat cea mai mare sumă, 60000 coroane aur, 20000 pentru gimnaziul din Brad şi 5000 pentru fondul de teatru. La toate acestea mai adăugăm înfiinţarea Fondului Cultural al arhiepiscopiei Transilvaniei, ca şi Fondul Muzeului Naţional din Sibiu.

Subliniem faptul că a fost un bun compozitor şi un pianist desăvârşit. Întrunirile lui muzicale, în casa lui de la Budapesta, erau cele mai renumite. Adeseori printre invitaţi se găsea şi marele pianist Liszt Ferenc.

Compoziţiile lui muzicale au fost tipărite la Viena şi Leipzig. Menţionăm: (1) Panseuri fugitive, 2 serii, în 6 părţi, (2) Marche Funebre, (3) 6 caiete de compoziţii, (4) două sonate pentru pian, (5) două mazurci, (6) File de album şi (7) un caiet de liduri.

A fost şi un talentat mânuitor al condeiului. A colaborat la *Almanahul societăţii „România Junâ"* din Viena, *Almanahul societăţii „Petru Maior"* din Budapesta şi la *Rumanische Revue*.

Un biograf, Traian Biriş, a notat despre el că prin eleganţa sa spirituală şi morală, a acţiunilor şi atitudinilor sale, prin tăria de caracter şi stăpânirea de sine

şi-a spus răspicat cuvântul, privind problema naţională, în toate împrejurările, atât în presa maghiară cât şi în dietă, cât şi în diversele întruniri publice privind probleme româneşti. Păşind cu mândria şi intransigenţa caracterului său macedo-român a ajuns în culme. Tradiţiile româneşti şi ortodoxe ale familiei sale, înrădăcinate în ţărâna românească, nimeni şi nimic nu le-a putut înstrăina şi îndepărta de la pilduitoarea împlinire a înaltelor obligaţiuni morale, moştenite şi impuse lui prin aceste tradiţii.

Cei care preţuiesc istoria, studiindu-i faptele atât de folositoare propăşirii neamului românesc, vor avea cea mai mare satisfacţie, ajungând uşor la concluzia că Mocsoneştii aparţin unei familii armâneşti, elevată cum nu cunoaştem alta.

(Corneliu Albu, în „Almanah macedo-român", Bucureşti 1992, p. 104-105)

C. C. Giurescu despre aromâni

O preocupare constantă a mea au fost românii din Peninsula Balcanică, şi în primul rând cei mai îndepărtaţi dintre ei, aceia din Macedonia, Grecia şi Albania, adică aromânii.

Constituind o minoritate etnică faţă de masa înconjurătoare slavă, greacă şi albaneză, fără continuitate teritorială cu masa etnică românească şi neavând stat propriu, adică putinţă de organizare în forme proprii, aceşti fraţi îndepărtaţi erau supuşi unui proces de asimilare în folosul sud-slavilor – sârbi şi bulgari, al grecilor şi al albanezilor. Elemente remarcabile fuseseră deja asimilate, ca, de pildă, Ioan Celetti, prim ministru al statului grec, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, şi Spiru Lambru, de asemenea prim ministru, sau Avereff, cel care înfrumuseţase Atena cu construcţii remarcabile şi dăduse flotei de război greceşti un cuirasat; de asemenea Ţintar Marcovici şi Nicola Pasici, ambii prim miniştri în Serbia.

Pe vremea lui Cuza Vodă, statul român începuse să se intereseze de soarta aromânilor. Prilejul care trezi acest interes fu manifestarea călugărului Averchie, aromân, trimis de la Muntele Athos să se intereseze de veniturile proprietăţilor mănăstireşti din România. Asistând la o defilare, pe câmpul Cotrocenilor, a armatei noastre, şi entuziasmat de înfăţişarea şi frumuseţea ei, Averchie a strigat, cu glas puternic: „Şi io hiu armân!" adică: „Şi eu sunt român!". Faptul a stârnit senzaţie! Dimitrie Bolintineanu, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice în guvernul istoric al lui Mihail Kogălniceanu, era şi el aromân de origine. În Bucureşti era în vremea aceea o colonie întreagă de aromâni, care se îndeletniceau cu negoţul, unii dintre ei fiind medici şi profesori. Luându-se contact cu Averchie şi aflând de la acesta situaţia din Macedonia, guvernul hotărî să se întemeieze în Bucureşti un institut, în chiliile mănăstirii Sfinţii Apostoli, în care să fie instruiţi un număr de tineri aromâni, spre a deveni profesori la şcolile ce urma a se înfiinţa în Macedonia. Prima serie de tineri fu adusă de Averchie.

Urmăream cu destul interes această colonizare, care scăpa mii de familii de aromâni de primejdia deznaţionalizării; mi-am fixat atunci un punct de program, ca în viitoarea *Istorie a românilor* să consacru capitole întregi acestor fraţi ai noştri de la sud de Dunăre şi să arăt trecutul lor, felul cum au trăit ei sub jugul turcesc, aşezările şi îndeletnicirile lor principale şi chipul cum o parte a lor s-a răspândit nu numai în Peninsula Balcanică, dar şi în Muntenia, Moldova şi Transilvania, apoi în Ungaria şi Austria, ajungând unii din ei la o deosebită însemnătate economică şi socială. Citǎm astfel pe baronul Sina, marele financiar din Viena, care avea proprietăţi în România şi pe care Cuza Vodă îl invita în vara lui 1865 să participe la „Mişcarea afacerilor financiare şi industriale" din ţară, apoi pe Nicolae Dumba (24 iulie 1830 – 23 martie 1900), mare negustor şi industriaş, apoi om politic, senator, consilier intim, cetăţean de onoare al Vienei, unde s-a născut şi unde unei străzi i s-a dat, la 28 martie 1900, numele sau, în sfârşit, pe Mitropolitul Şaguna, cu rol atât de însemnat în viaţa românilor transilvăneni, şi pe marele poet Octavian Goga. („Almanah...", citat supra, p. 109-110)

Relaţii cu diferite centre ortodoxe şi cu unii eterodocşi

Fiind ortodocşi, era lucru firesc ca românii să întreţină legături cu „fraţii întru Hristos" de aceeaşi credinţă. Din decada a patra a veacului XIX, nu puţini tineri din Principate au studiat „la greci". Însă momentul etatizării averilor mănăstireşti (implicit ale celor închinate) a condus la încordarea relaţiilor atât cu Biserica Eladei, cât şi cu Patriarhia de Constantinopol. Nu fără dificultăţi, românii au dobândit recunoaşterea autocefaliei Bisericii lor. Respectiva secularizare a avut consecinţe şi asupra raporturilor româno-aghiorite. Atunci monahii români atoniţi s-au grupat – cei mai mulţi – la schitul „Prodromul", rezidit în 1851; Lacu existase de la finele veac. XVII, fiind reînfiinţat în 1760.

În 1861 se târnosea o biserică pe Tabor, în Ţara Sfântă, ctitorită de doi monahi români. Alt român, Anania Vlahul, a construit pe cheltuiala sa nartexul bisericii „Sf. Nicolae" (Mar Sabbas), în anul 1893.

Către jumătatea sec. XIX, tineri români erau trimişi să înveţe şi în aşezămintele teologice de dincolo de Prut (Chişinău, Kiev, Petersburg, Moscova). În 1817 şi 1819 Societatea biblică rusă a imprimat la Sankt Petersburg, în română, Noul Testament şi Biblia întreagă. Apoi, din ruseşte s-au tălmăcit anumite lucrări, însă şi din română în rusă: *Compendiul de drept canonic* al lui Şaguna, cartea despre papism a lui Melchisedec Ştefănescu. Episcopul Porfirie Uspenski cunoştea suficiente date din istoria noastră bisericească.

Nu mai puţin, legăturile cu bulgarii au avut semnificaţia lor. În 1824 apare la Braşov întâiul „Bukvar bălgarski" şi tot în bulgară se publică la Bucureşti, în 1828, Tetraevanghelul. În deceniul şase al

veacului s-au editat, iarăşi la Bucureşti, Noul Testament în tălmăcirea monahului Neofit de Rila. În 1845 se înfiinţează prima şcoală naţională la Gabrovo, de către acelaşi Neofit pomenit mai sus (având studii în Bucureşti). În 1869 se creează la Brăila o Societate ştiinţifică bulgară (viitoarea Academie de Ştiinţe din 1911) ş.a.m.d.

Relaţiile cu sârbii au fost şi mai strânse, dacă ne gândim că până în 1864 ortodocşii români ardeleni şi bănăţeni au stat sub oblăduirea Carloviţului. Mulţi români au studiat în şcolile bisericeşti din Carloviţ sau Vârşeţ. Deşi mai greu, unii români sau aromâni au accedat în scaune eparhiale sârbeşti; *Procopie Ivaşcovici (Ivaşcu)* a ajuns chiar patriarh de Carloviţ (1874-80). S-a ajuns la o stare mai tensionată abia cu ocazia despărţirii ierarhice.

În ce priveşte pe albanezi, prin variate modalităţi statul român i-a sprijinit, îndeosebi pe cei domiciliaţi la noi. În 1909 s-a instituit „Comunitatea ortodoxă albaneză" din Bucureşti. La 1911 li s-a cedat albanezilor bucureşteni lăcaşul „Dintr-o zi", ctitorit de soţia lui Constantin Brâncoveanu. Peste un an soseşte în capitală preotul albanez Fan Stylian Noli, viitor mitropolit (şi preşedinte al Albaniei în 1924); este anul (1912) în care se proclamă independenţa ţării sale.

În răstimpul ce-l avem în calcul, se inventariază şi unele contacte cu eterodocşii. Ne referim la împrejurarea că tineri ortodocşi, din toate provinciile româneşti, se deplasează pentru studii în diferite centre de peste hotare, mai cu seamă protestante. Parte din ei vor deveni dascăli la Cernăuţi şi în alte oraşe româneşti şi vor utiliza (cu precauţia necesară) unele manuale neortodoxe. Şi încă un fapt de semnalat: în 1875, Melchisedec Ştefănescu şi Ghenadie Ţeposu au fost reprezentanţii sinodului BOR la întrunirea vetero-catolicilor de la Bonn.

Să mai remarcăm, în încheiere, şi aceea că s-au clădit – sau amenajat – mai multe lăcaşuri ortodoxe pentru românii imigranţi, care s-au stabilit cu vremea în felurite metropole europene.

Bibliografie

M. Păcurariu, *IBOR*, III, pp. 388-404; Idem, *IBOR* (2007), pp. 397-402; *Enciclopedia*, p. 549.

Lecturi

Petiţie a preoţimii bănăţene către împărat, pentru înlăturarea abuzurilor ierarhiei şi acordarea de drepturi egale clerului român

(1838/9; fragment)

2. Măcar că dieţeza Ardealului prin înaltă milă a fericit răposatului împărat Francisc I spre mare a poporului de acolo mângăiere cu episcop de naţie rumânească au fost dăruită, totuşi tocmai în timpul acela în dieţeza Vârşeţului, unde doară a 9-a parte a impopulaţiei din sârbi să cuprinde, spre mare a poporului rumânesc scârbire şi supărare, fu rânduit Iosif Raiacici de episcop, carele nici câtă ştiinţă a limbii rumâneşti nu are, nici e în stare la vreo osăbită întâmplare pre fiii săi cei duhovniceşti cu vreo învăţătură a mângâia. Deci prea umilită rugăciune a neamului rumânesc iaste, că în dieţezile Banatului, în care partea cea mai mare a lăcuitorilor din rumâni să cuprinde, la ocazia naşterii vreunei vacanţii, rumân episcop să să rânduiască, carele nu numai din porunca Maiestăţei tale, ci şi prin cea din lăuntru iubire a neamului său îndemnat, către cultivarea şi luminarea neamului rumânesc să să străduiască.

3-lea. Iar ca harnici pentru scaonile episcopeşti bărbaţi dintră rumâni să se poată înainte găsi, a Voastră Maiestate cu milostivire să vă înduraţi de a rândui: ca mănăstirea Sf. Gheorghie în dieţeza Timişorii, a Mesiciului în dieţeza Vârşeţului şi a Bodrogului în dieţeza Aradului, care mănăstiri în mijlocul rumânilor sunt aşezate, româneşti mănăstiri să se anumească; şi precum ceilalţi fraţi, aşa şi prepozitul singur, rumâni să fie. Căci numai cu acest chip să va putea rumânilor deschide calea în clerul cel mai înalt păşire a face, şi aşa de gonirea hierarhiei sârbeşti a se mântui.

4-lea. Şi fiindcă parohii cultivaţi mai degrab pot zmulge pre poporeanii săi din sălbăticie, şi către cel bun şi patriei folositoriu moral îl pot povăţui, prea dorit lucru iastă, ca starea parohiilor cea acum foarte ticăloasă şi săracă, să să rădice şi să se îmbunătăţească. Iară aceasta fără de îngreoierea contribuentului popor, numai prin acel mod poate să să ajungă, ca adecă regulaţia parohiilor, carea prin răposatul

mitropolit Ştefan Stratimirovici s-au împedecat, acum negreşit a se face să se pornească. Căci când subzistenţia parohilor mai bună va fi, fără îndoială tineri cultivaţi în preoţie vor intra, şi exacţiile care acum preoţii din pricina sărăciei a face siliţi sunt, cu totul vor înceta.

(după I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente*..., cit., p. 657-658)

Din predica rostită de Procopie Ivaşcovici la instalarea sa ca episcop al părţilor anexate din Banat – fragment (sept. 1865, Arad)

...Şi iară astăzi în Biserica aceasta nouă a diecezei arădene se întâmplă cea dintâi dar deodată şi cea mai solemnă funcţiune: publicarea diplomei prea înalte în privinţa anexării părţilor septentrionale ale Banatului către eparhia Aradului; un act, o sărbătoare de mare însemnătate, cea mai festivă şi însufleţitoare. Pentru aceea vă chem iubiţilor! Să cântăm cu bucurie şi cu îndestulare sufletească: „Luminează-te noule Ierusalime, că mărirea Domnului preste tine a strălucit; saltă acum şi te bucură Sioane..."

Naţiunea română de Biserica greco-orientală prin înfiinţarea unei Mitropolii naţionale a dorit să ajungă la o stare normală, prosperatoare pentru trebile bisericeşti, şcolare şi fundaţionale, a dorit să devină la egală îndreptăţire cu coreligionarii săi în privinţa ierarhică şi bisericească administrativă. În înţelesul acesta strâns canonic s-a făcut petiţiunea arhiereilor şi reprezentanţilor naţionali subşternută maiestăţii sale, în urmarea căreia s-a îndurat maiestatea sa a aplacida propunerea sântului Sinod pentru reînfiinţarea mitropoliei noastre naţionale.

Cu această dorinţă cea de mulţi ani a fiilor naţiunei şi Bisericii noastre, astăzi domnilor o vedem împlinită; astăzi ostănelile cele multe ale bărbaţilor noştri renumiţi din prezent şi ale celor de pie aducere aminte le vedem cu cel mai frumos succes încoronate.

Pentru aceia nainte de toate să aducem mulţămită, laudă şi închinăciune Domnului şi Dumnezeului nostru, celui în Sfânta Treime mărit: Tatălui şi Fiului şi Sfântului Duh, că a căutat spre smerenia noastră şi ne-a făcut mărire Cel Puternic: că a scos din închisoare sufletele noastre, ca acum în mângâiere să se mărturisească numele Lui. Primeşte Doamne mulţămita noastră ca tămâia înaintea Ta! Ridicarea mâinilor noastre, ca jertfa cea mai plăcută...Cinstită preoţime şi întru Hristos diaconie! Pronia dumnezeiască a binevoit a mă rândui vouă de arhiereu şi a mă însărcina cu conducerea trebilor noastre bisericeşti şi în unele părţi din Banat, anume în protopopiatele: Hasiaşului, Lipovei, Timişoarei, Cenadului, Chichindei şi al Becicherecului Mare. Cu inima curată, cu inima adevărat părintească, mă apropiu către voi, apropiaţi-vă şi voi către mine cu încredere şi iubire (...). (*Ibidem*, pp. 871-872).

PERIOADA CONTEMPORANĂ
(1918-2010)

Reorganizarea şi evoluţia Bisericii româneşti

Noua conjunctură socio-politică reclama şi o structură ecleziastică adecvată, omogenă.

În acest sens, în decembrie 1919 s-au adunat în şedinţă comună toţi ierarhii din România întregită, fiind ales ca mitropolit-primat Miron Cristea, episcopul Caransebeşului. O comisie specială va lucra la **elaborarea Legii şi Statutului** de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, care se aprobă de către autoritatea de stat în mai 1925. Potrivit noilor legiuiri, **Patriarhia Română – recunoscută** de Patriarhia ecumenică în iulie **1925** – sub aspect canonic-administrativ avea în alcătuirea ei următoarele mitropolii: a Ungrovlahiei, Moldovei şi Sucevei, Ardealului, Bucovinei (a Sucevei, după 1944) şi Mitropolia Basarabiei (1927-44). În urma înfiinţării unor noi eparhii: a Oradiei (în 1920), Vadului, Feleacului şi Clujului (1921), cea a Armatei (1921), a Tomisului (Constanţa), Cetăţii Albe-Ismail, Hotinului-Bălţi (în 1923, tustrele), aceea misionară din America (1934), a Maramureşului (1937) şi a Timişoarei (1940), în anul 1940 patriarhatul român cuprindea 22 de eparhii.

Conform noii structuri, BOR avea ca for superior – în special în problemele spirituale şi canonice – Sfântul Sinod, iar ca organ deliberativ în chestiunile cultice, administrative şi economice Congresul Naţional Bisericesc; organul executiv, în cazul celor două foruri amintite mai sus, era Consiliul Central Bisericesc. Eforia se ocupa de gestionarea fondului general bisericesc şi a subsidiilor primite de la stat ş.a.m.d. De reţinut că Legea şi Statutul de

organizare a BOR din anul 1925 se bazează pe democraticul Statut organic şagunian, care prevedea participarea mirenilor la viaţa eclesială.

De subliniat faptul că la Conferinţa panortodoxă de la Constantinopol (Istanbul), din mai-iunie 1923, s-a hotărât **introducerea calendarului** iulian îndreptat. La această conferinţă a luat parte şi o delegaţie a BOR, compusă din arhimandritul Iuliu Scriban, prof. Dragomir Demetrescu şi sibianul Petru Drăghici care a susţinut referatul principal privind schimbarea calendaristică. Acum s-a asigurat armonia anului civil cu cel tropic cu ajutorul unui sistem de eliminare a anilor bisecţi mult mai bun decât cel gregorian, deoarece el asigura potrivirea anului calendaristic cu cel solar pe un fragment temporal de circa 4400 ani. Sinodul BOR a decis ca data de 1 octombrie 1924 să devină 14 octombrie.

În 10 mai 1927, la insistenţele monarhului României (Ferdinand), guvernul român a încheiat cu Roma un **concordat** care îi garanta Bisericii catolice o situaţie privilegiată, de „stat în stat", conducerea ţării oferindu-i în acelaşi timp un aşa-numit „patrimoniu sacru", gigantic. Cu această bază economică asigurată, mai ales catolicismul de limbă maghiară a putut desfăşura şi un constant prozelitism şi şovinism (concordatul va fi anulat în iulie 1948).

Peste un an, în 1928, apare Legea generală a cultelor (revocată la fel în 1948) care iarăşi punea în inferioritate Biserica ortodoxă.

Biserica ortodoxă românească mai era afectată oarecum şi de propaganda sectară, susţinută financiar (în cazul multor culte neoprotestante) de către America; din Ardeal, ideile acestor curente religioase au ajuns şi în vechea Românie.

Ca o consecinţă a Diktatului de la Viena (din august 1940), Nordul Transilvaniei, cu peste 2,5 milioane de locuitori – cei mai mulţi fiind românii –, a intrat în componenţa Ungariei horthyste. Până în 1944 românii din zona ocupată au îndurat **prigoane**, fiind agresaţi şi unii tocmai ucişi, peste 28000 expulzaţi peste graniţă, alţii trimişi la muncă forţată în Germania, sau în lagăre precum şi zecile de mii de evrei îndeosebi din Maramureş. Prin măsurile draconice luate, s-a căutat desfiinţarea românismului din regiune. Episcopul

Oradiei, Nicolae Popovici, a fost relegat într-un tren de marfă, laolaltă cu alţi intelectuali. Doar episcopului Clujului, Nicolae Colan, i s-a îngăduit să rămână pe loc. Mitropolitul Nicolae Bălan a protestat, cum era de aşteptat (n-a fost singurul). Să reţinem că au fost asasinaţi unii clerici precum protopopul Aurel Muntean din Huedin, torturat şi omorât în septembrie 1940, ca şi preotul Traian Costea din Treznea (jud. Sălaj); în aceeaşi localitate au fost ucişi şi alţi 263 de români. Totodată au fost demolate mai multe lăcaşuri ortodoxe.

Cum scrie Păr. prof. M. Păcurariu, iarăşi în „**infernul sovietic (1944-89)**" vor intra Basarabia, Bucovina de nord şi ţinutul Herţei, unde va începe o puternică acţiune de rusificare, un adevărat genocid etnic, spiritual şi cultural. Spre pildă, dacă în 1817 în Basarabia românii formau 86 % din populaţie, în 1989 au ajuns să fie numai 64,5 %. Din cele peste 1000 de biserici basarabene ce fiinţau în 1944, la 1958 au rămas deschise mai puţin de 200; conducătorii eparhiei de-acum vor fi ruşi sau ucraineni. La Cernăuţi, fostul palat mitropolitan s-a acordat Universităţii de acolo.

După **instaurarea regimului „democratic"** în România ciuntită, în 6.III.1945, după desfiinţarea monarhiei în decembrie 1947, în special începând cu anul 1948 cronica BOR a cunoscut o nouă fază, prin restrângerea drastică a activităţii ei: asociaţiile clericale şi mireneşti („Oastea Domnului") s-au desfiinţat, precum şi învăţământul religios din şcoli, câteva facultăţi teologice, periodicele ecleziastice (foarte multe). Apoi 20 de ierarhi au fost „puşi în retragere" de către Ministerul cultelor, pe urmă pensionaţi forţat, între care Episcopul Nicolae Popovici al Oradiei în 1950 şi Mitropolitul Vasile Lazarescu al Banatului (în 1961). Mitropolitul Visarion Puiu al Bucovinei a fost condamnat la moarte „în contumacie" în 1944; era refugiat încă din august, acelaşi an, în Europa occidentală (murind în 1964 în Franţa). După decesul patriarhului Nicodim Munteanu, ajunge în fruntea Bisericii noastre, în 1948, Justinian Marina. „Judecând omeneşte – notează Î.P.S. Nicolae Corneanu – Marina era o formulă pentru acea vreme".

Vor fi **arestaţi şi închişi** călugări, preoţi de mir ca şi profesori de Teologie, precum Nichifor Crainic, Dumitru Stăniloae, Teodor M. Popasu, ieromonahul Daniil-Sandu Tudor, Ilarion Felea (de la Arad), Liviu Munteanu (de la Cluj; ambii morţi în temniţă). Unii clerici au fost trimişi la canal, iar câţiva deportaţi chiar în Siberia. Preotul militar Dimitrie Bejan (născut în Hârlău–Iaşi) a suferit 22 de ani de închisoare! Gh. Calciu-Dumitreasa, dascăl la Seminarul bucureştean, a fost încarcerat în mod repetat pentru propovăduirea activă şi munca sa cu tineretul. Dintre intelectuali amintim şi pe Nicolae Steinhardt, evreu convertit în temniţă, călugărit, scriitor de înaltă calitate morală. După ultimele cercetări, cu rezultate departe de a fi definitive, între 4000 şi 6000 de clerici ortodocşi (uniţi 235, catolici 172, protestanţi 67, mozaici 13 etc.) au fost tracasaţi, schingiuiţi sau condamnaţi din 1946 până în 1965, în unele cazuri şi după acel an; peste 250 au fost exterminaţi, între care remarcabilul mitropolit al Moldovei, Irineu Mihălcescu (în 1948).

În 1958 monahii ortodocşi erau în număr de aproape 10000, ca în 1966 să rămână doar 2000. În anul 1959, printr-un decret statal s-au desfiinţat mai multe aşezăminte mănăstireşti. E adevărat că în „epoca de aur" s-au restaurat cu subvenţii de la stat mai multe monumente istorice, dar este de reţinut faptul că numai pe teritoriul Bucureştilor au fost demolate patru ansambluri monahale şi 28 de biserici.

Cum e cunoscut, în august 1948 a fost promulgată Legea pentru regimul general al cultelor, care prevedea despărţirea Bisericii de stat care, totuşi, asigura libertatea de conştiinţă, egalitatea între toate cultele ca şi autonomia lor. Patriarhia, conform Statutului pentru organizarea şi funcţionarea BOR, din acel an, avea în structura sa **5 mitropolii** cu 13 episcopii sufragane (unele, acum, contopite): Mitropolia Ungrovlahiei; Moldovei şi Sucevei; Ardealului, Crişanei şi Maramureşului; a Olteniei şi cea a Banatului. Acum, de exemplu, în locul Congresului Naţional Bisericesc figurează Adunarea Naţională Bisericească.

La 1 octombrie 1948, 36 clerici uniţi în frunte cu Traian Belaşcu, delegaţi de 430 colegi ai lor, într-o consfătuire de la Cluj au hotărât

revenirea la Ortodoxie. În acelaşi an, în 21 octombrie, la Alba-Iulia Marea Adunare Bisericească a confirmat **reîntregirea BOR**; în 1990 cultul uniat s-a reînfiinţat.

Peste câţiva ani, în octombrie 1955 s-a purces la **canonizarea unor sfinţi**: Calinic Cernicanul, Ilie Iorest, Sava Brancovici, Iosif cel Nou de la Partoş ş.a. În iunie 1992 va avea loc o altă canonizare pentru: Ştefan cel Mare, Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanul, Daniil Sihastru etc., ca în 2005 gestul să se repete în cazul altor personalităţi: Dosoftei, Grigorie IV Dascălul, Gheorghe de la Cernica *et alii*. În 2008 (26 oct.) apar alte canonizări: Iachint de la Vicina, Dionisie Exiguul, Neagoe Basarab.

Volens-nolens, în timpul „orizonturilor roşii", nu puţini şefi de culte de la noi au fost incluşi ca membri ai MAN ori în FDUS. Să menţionăm şi efemera activitate – după decembrie 1989 – a „Grupului de reflecţie pentru înnoirea Bisericii", având reprezentanţi de marcă (D. Stăniloae, C. Galeriu, Valeriu Anania, Daniel Ciobotea ş.a.). Patriarhul Teoctist a trebuit chiar să demisioneze pentru o vreme; a fost rechemat în post de către sinod, cum notează J. Meyendorff.

După evenimentele revoluţionare din 1989, în pofida unor dificultăţi financiare, asistăm la o **revigorare** a spiritualităţii ortodoxe, la reintroducerea orei de religie în şcolile elementare, în gimnazii şi licee, la înmulţirea şcolilor teologice, la restaurarea unor monumente istorice şi zidirea de noi biserici şi mănăstiri, la constituirea unor asociaţii în rândul tineretului, la reînvierea „Oastei Domnului", la reactivarea câtorva eparhii desfiinţate în 1948 şi înfiinţarea altora noi. Nici **filantropia** n-a fost neglijată, într-un răstimp de tranziţie şi de criză. Bunăoară, în 2005 în Patriarhia Română au funcţionat 237 aşezăminte sociale, dintre care 65 pentru copii, 25 pentru vârstnici, 92 cantine şi brutării sociale, 33 de cabinete medicale şi farmacii, 22 centre de diagnostic şi tratament şi centre pentru asistenţa familiilor aflate în dificultate. În acelaşi an au beneficiat de programele sociale bisericeşti peste 384000 de suflete (prematuri, bătrâni, nevoiaşi, sinistraţi, persoane cu dizabilităţi, consumatori de droguri, oameni infectaţi cu HIV/SIDA, victime ale

traficului de persoane). În plus, în temeiul unor protocoale încheiate cu ministerele de profil, asistenţa religioasă este garantată în unităţi militare, penitenciare, spitale ș.a.m.d.

În decembrie 2006 s-a promulgat noua Lege a cultelor din România; sunt recunoscute 17 culte religioase. În urma acestei Legi a putut să apară şi un nou **Statut pentru organizarea şi funcţionarea BOR**, aprobat în noiembrie 2007.

Noul Statut are – după Dispoziţiile generale – următoarea compoziţie: Organizarea (centrală şi locală), Despre cler (învăţământul teologic, recrutarea personalului eclesial, alegerea ierarhilor), Asistenţa religioasă şi socială, Disciplina clerului, Instituţii cu caracter misionar, mass-media bisericească, Patrimoniul ecleziastic, Dispoziţii diverse.

Actualul patriarh, P.F. Daniel – foarte priceput manager – a adus un suflu nou în viaţa Bisericii noastre, numită în art. 5 din Statut „naţională şi majoritară", „Biserica Neamului românesc".

Bibliografie

M. Păcurariu, *Basarabia*, Iaşi 1993, p. 110 et passim; Idem, *IBOR* (2007), p. 405 şi urm.; J. Meyendorff, *Biserica Ortodoxă ieri şi azi* (trad. rom.), Bucureşti 1996, pp. 137-140 şi 205-207; Jedin, *Handbuch*, VII, p. 529-532; Mitropolit Nicolae Corneanu, *Pe baricadele presei bisericeşti*, II, Timişoara 2000, p. 237; *Teologie şi politică. De la Sfinţii Părinţi la Europa unită* (coord. Miruna Tătaru-Cazaban), Bucureşti 2004, p. 194 şi urm.; Al. Moraru, *Biserica*, III/1, p. 572 şi urm.; *Enciclopedia*, sub voce.

Lecturi

Gramata patriarhului Nicodim Munteanu privind ridicarea Episcopiei Timişoarei la rangul de arhiepiscopie

NICODIM

din mila lui Dumnezeu, Arhiepiscop al Bucureştilor, Mitropolit al

Ungro-Vlahiei şi al românilor din America, locţiitor al scaunului din Cesareea Capadochiei, Patriarh al României şi preşedinte al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

Iubitului cler şi popor din de Dumnezeu păzita eparhie a Timişoarei şi tuturor ascultătorilor şi cititorilor acestei scrisori sinodale, Har şi pace de la Dumnezeu, Părintele din Ceruri, iar de la Noi salutare şi binecuvântare arhipăstorească.

Se cuvine să facem arătare tuturor, că după exemplul Domnului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, care a aşezat în Sfânta Sa Biserică, scaune şi vrednicii, mici şi mari, tot astfel şi

P.P. S.S. membri ai Sfântului Sinod Permanent, întruniţi în şedinţa de la 24 aprilie 1947, în număr de 12, după numărul Sfinţilor Apostoli, lucrând sub ocrotirea şi insuflarea Prea Sfântului şi de viaţă făcătorului Duh, apreciind cum se cuvine stăruinţa în dreapta credinţă şi ataşamentul faţă de Biserica străbună ale fiilor săi duhovniceşti de pe frumoasele plaiuri bănăţene, exteriorizate şi prin sacrificiile materiale cu care au ridicat deosebitul de frumos locaş al Domnului în oraşul Timişoara, a găsit de bine să ia în considerare cererile repetate ale acestor credincioşi bănăţeni pentru înălţarea în rang a episcopiei lor din Timişoara.

Având şi susţinerea călduroasă a onor. Guvern de sub preşedinţia domnului dr. Petru Groza, şi-au dat avizul şi aprobarea în numele Sfântului Sinod, pentru înălţarea Episcopiei ortodoxe române din Timişoara la rangul de Arhiepiscopie, ca un semn de ocrotire şi cinstire din partea înaltului for bisericesc.

Prin legea nr. 195, votată de Adunarea deputaţilor ţării, în şedinţa de la 30 mai 1947, sancţionată şi promulgată de M.S. regele Mihai I, pe data de 7 iulie 1947, întărindu-se această înălţare în rangul ierarhiei ortodoxe române, scaunul vlădicesc al Timişoarei devine astfel de drept scaun Arhiepiscopal, iar P.S. Dr. Vasile Lazarescu se înalţă în rândul vredniciilor ierarhice la rangul de Arhiepiscop ortodox român al Timişoarei.

Avem speranţa nestrămutată că această înălţare în rang va fi un îndemn în plus pentru credincioşii bănăţeni spre o şi mai mare întărire în dreapta credinţă a Atotputernicului Dumnezeu, cel slăvit în Treimea cea de o fiinţă şi nedespărţită: Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh.

Dată în Bucureşti, astăzi, 24 iunie, anul mântuirii 1947

Preşedintele Sfântului Sinod
+ Nicodim
Patriarh al României

(I.D. Suciu – R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropolia Banatului*, II, Timişoara 1980, p. 1028)

J. Meyendorff despre Biserica românească de dinaintea anului 1989

De fapt, ceea ce cunoaştem azi despre viaţa religioasă din România dovedeşte că avantajele obţinute de Biserică în schimbul unui control strict al guvernului – control care, oricum, ar fi fost inevitabil – sunt apreciabile. Astfel, Biserica şi-a păstrat o parte din bunurile imobile, are două institute de teologie, cu treizeci de profesori (...).

Armonia ce pare să domnească în relaţiile dintre Biserică şi Stat, în ciuda incontestabilului servilism la care sunt obligaţi episcopii, nu asigură totuşi Bisericii o situaţie prea stabilă. Mai cu seamă renaşterea monastică a îngrijorat conducerea care, la începutul lui 1959, a arestat mai mulţi eminenţi conducători spirituali, printre care şi secretarul personal al patriarhului. Însuşi acesta din urmă a fost pus sub reşedinţă supravegheată pentru o scurtă perioadă. Accesul în mănăstiri a fost interzis celor ce aveau o vârstă care-i făcea apţi de muncă. Printre cei ce au fost condamnaţi la o lungă pedeapsă cu închisoarea se găseau mai mulţi eminenţi profesori de teologie, în special părintele Stăniloae, savant „editor" al *Filocaliei* româneşti. Se relatează că, în a doua jumătate a anului 1960, mai mult de 4000 de monahi şi monahii au fost arestaţi. Aceste măsuri au fost urmate de restricţii importante aduse activităţii Bisericii care, evident, au urmat exemplul măsurilor anti-religioase luate în U.R.S.S. în aceeaşi perioadă. Viitorul Bisericii, în România ca şi în celelalte ţări ale Europei răsăritene, atârnă deci de rezultatele propagandei antireligioase în rândurile tineretului. Mijloacele de care dispune Biserica sunt foarte reduse şi constă exclusiv în mărturia personală pe care creştinii o pot aduce împotriva edificării unui nou univers materialist.

(J. Meyendorff, *Biserica ortodoxă ieri şi azi*, trad. rom., Bucureşti 1996, p. 138-140)

Situaţia monahismului şi a preoţimii parohiale

După Marea Unire, au activat în continuare mai toate mănăstirile din veacurile precedente, însă cu un număr scăzut de vieţuitori.

În Ardeal şi Banat s-au pus bazele câtorva aşezăminte monastice (Sâmbăta de Sus, refăcută; Topliţa, Rohia, Izbuc, Izvorul Miron, Timişeni). Alte mănăstiri bănăţene, precum Săraca şi Partoş, au fost reactivate. Seria monahilor cu viaţă îmbunătăţită nu s-a întrerupt, încât putem nota numele unor mari **duhovnici**: ardeleanul Ioanichie Moroi de la Sihăstria (+ 1944), Vichentie Mălău de la Secu (+ 1945), Silvestru Florescu de la Frăsinei (+ 1958), Macarie Gușcă de la Vasiova (+ 1947), Dometie Manolache de la Râmeţ (+ 1975), Ilie Cleopa de la Sihăstria (+ 1998) etc. În anii totalitarismului, cum am spus şi în alt loc, au fost persecutaţi şi închişi nu puţini călugări, alţii excluşi din mănăstiri (prin decretul de stat nr. 410/1959), autoritatea comunistă considerând mănăstirea ca fiind locul ideal de refugiu pentru „elementele duşmănoase" regimului, democraţiei de tip nou. O parte din aşezămintele mănăstireşti au fost dezafectate.

După anul 1989, monahismul românesc cunoaşte o perioadă de maximă dezvoltare: se ctitoresc noi locaşuri, se reactivează cele vechi, crescând totodată şi numărul călugărilor şi călugăriţelor. În 1992, dascălul de Teologie de vrednică amintire, acad. Alexandru Elian – într-un text legat de viaţa mănăstirească – dezvăluia un fapt deosebit de grăitor: numărul neobişnuit de mare de solicitări, venite din straturi largi ale obştii româneşti şi adresate autorităţii bisericeşti, de autorizare a ridicării de noi aşezăminte monahale, cu concluzia că „acest **reviriment**, după triste decenii de oprelişti, poartă cu sine o semnificaţie faţă de care comentariile sunt de prisos".

Dintre mănăstirile noi consemnăm doar câteva: Recea (jud. Mureş), Izvoru Mureş (jud. Harghita), Sf. Cruce (jud. Bihor),

Bârsana (jud. Maramureş), schitul Almaş (jud. Arad), Fârdea (jud. Timiş), Brebu şi Nera (jud. Caraş-Severin) ş.a.m.d. În multe aşezări monahale funcţionează ateliere de pictură, de croitorie, biblioteci şi chiar tipografii, în unele până şi case pentru copii şi neputincioşi. Prestigiul unor asemenea locaşuri – unde, pe lângă preocupările amintite mai sus, nu se întrerupe nicicând citirea în biserică, a Psaltirii; unde după oficierea dumnezeieştilor slujbe, la care participă obştea monahilor, urmează „pravila" la care monahul e îndatorat, în propria chilie – rămâne neştirbit în ochii credincioşilor, mirenilor.

*

În ceea ce priveşte preoţimea de mir din această epocă, trebuie să remarcăm împrejurarea că mulţi clerici au activat ca dascăli de religie în învăţământul secundar (până la instituirea noului regim popular). Aproximativ în toate diecezele s-au înfiinţat diverse societăţi misionare, pastorale, care au promovat o spiritualitate şi o cultură ortodoxă şi românească. Apoi, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, peste o sută de preoţi militari au însoţit trupele româneşti pe fronturile răsăritene şi apusene; unii au decedat pe câmpul de luptă, alţii au ajuns în lagăre sovietice. În aşa-zisa „epocă de aur", însă, preoţii nu mai puteau împlini catehizarea decât limitat, în biserică, cu prudenţa cuvenită, din pricina supravegherii activităţii lor prin inspectorii de culte sau securitate.

După evenimentele revoluţionare din 1989 situaţia s-a schimbat prin dobândirea vechilor libertăţi (pierdute, după cum s-a văzut, în anii comunismului), prin reintroducerea învăţământului religios în şcoli (inclusiv licee), prin edificarea de **noi biserici**, în ciuda penuriei ce se accentuează; s-a pus şi piatra de temelie a unei Catedrale a mântuirii neamului (în Bucureşti). Concomitent, tineretul creştin s-a organizat în asociaţii. Cum s-a arătat şi în altă parte, acţiunile caritabile (unde există posibilităţi) – îndrumate de preoţi – se menţin, servind pe cei defavorizaţi, în duhul solidarităţii creştine, aceasta demonstrând faptul că Biserica noastră nu este numai contemplativă,

ci şi practică, o **Biserică a poporului**, cum a văzut-o şi John Meyendorff.

Bibliografie

Al. Elian, „Cuvânt-înainte" la cartea lui V. Muntean, *Bizanţul şi românii. Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor*, Iaşi 2005, p. 14; Al. Moraru, *Biserica*, III/1, p. 312-9, 520-530; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), p. 424-425; *Enciclopedia*, sub voce; Ioan Bude, *Timişoara–„oraşul intern". Restituiri documentare bisericeşti*, Timişoara 2010.

Lecturi

Gala Galaction despre un slujitor al altarului

L-am întâlnit deunăzi pe stradă: moşneag vânjos, preot de peste şaptezeci de ani, dar în toate puterile sufleteşti. Mi-a arătat nişte cărţi poştale ilustrate, care înfăţişau biserica făcută sau refăcută cu toată cheltuiala lui, acolo, sub poalele munţilor Vrancei, unde venerabilul duhovnic a văzut lumina zilei.

A făcut, el singur, o biserică, în satul lui de obârşie! Mi-a arătat, în imaginile pe care le avea în mână, altarul sfântului locaş şi lângă altar: un loc de mormânt. Acolo va odihni ctitorul, la umbra bisericii lui scumpe, până la ziua Destăinuirii şi a Răsplăţii!

Mi-a spus cu glas amărât că se pregăteşte să lase biserica lui din Bucureşti, unde a slujit aproape o jumătate de veac, mi-a spus multe dureri ale acestui an din urmă, cât va mai rămâne în Capitală, şi m-a făcut să resimt covârşitoarea tristeţe a exodului bătrânilor duhovnici, azi, sub legea cea nouă, care încadrează vrednicia preoţească în normele funcţionarismului public.

Dar moşneagul meu – lăsând la o parte amărăciunea din ceasul de faţă – este un exemplu rar de înţelepciune şi prevedere creştină. Aplicând cinstit în viaţă, credinţa în Mântuitorul şi slujind Dumnezeescului Adevăr al Învierii Lui din morţi, moşneagul s-a străduit să-şi facă, lângă înfricoşatul jertfelnic, coliba de aşteptare şi de neclintită convingere.

Vom învia şi noi la fel cu El! Cât de fericiţi erau părinţii noştri! Cât de admirabilă era temeinicia lor creştină şi râvna să-şi asigure, într-un colţ de plai, pe poalele de codru, sub zidurile unei mănăstiri sau măcar unei biserici de obşte, patul

de odihnă pentru osicioarele şi ţărâna, menite Minunei şi Biruinţei! Vă daţi seama câtă pază, câtă rezervă, câtă vigilenţă sau – în cazul cel mai rău – câtă năvală de părere de rău şi de pocăinţă cunoşteau sufletele celor ce au zidit Curtea de Argeş, Cozia, Slatina şi Putna!

Unde sunt puterile, unde sunt izvoarele minunate, unde-i măreaţa învăţătură, capabilă să ridice pe oameni, pe culmile eroilor şi ale sfinţilor?

Ele sunt mereu, aci, cu noi, în inima acestui venerabil bătrân care a refăcut o biserică sub codrii Vrancei, în patrimoniul intact al Bisericii străbune şi în conştiinţa acelei invizibile gărzi «care moare, dar nu se predă!».

Şi Dumnezeu are zilele Lui de mare demonstraţie, supremele examene la care ne cheamă şi marea Lui rezervă minuni!

Nici de data aceasta, nu va fi lungă aşteptarea.

1 iunie 1936

(Gala Galaction, *Ziua Domnului*, Bucureşti 1958, p. 208-209)

Cuvântul altui „om al lui Dumnezeu”: Arhim. Ilie Cleopa

Gândul de a scrie această carte mi-a venit încetul cu încetul, de-a lungul câtorva ani.

La chilia mea au poposit oameni feluriţi, pentru trebuinţele lor duhovniceşti, cerând o rugăciune, o îndrumare, un sfat. Mulţi însă au venit şi cu întrebări referitoare la credinţă, unele mai uşoare, altele mai grele, după vârsta, pregătirea şi setea de cunoaştere a fiecăruia. Unii din ei erau nu numai fii credincioşi ai Bisericii noastre ortodoxe şi buni cunoscători ai Sfintei Scripturi, ci şi oameni umblaţi, care se întâlniseră, în drumurile lor, cu oameni de alte credinţe şi convingeri, mai ales din cele mai noi, aduse din alte părţi ale lumii şi fără niciun fel de legătură cu fiinţa Ortodoxiei noastre răsăritene sau cu rădăcinile neamului nostru românesc. Cu aceştia purtaseră discuţii, uneori lungi şi aprige, pe teme de credinţă, frământând textele biblice pe de o parte şi pe alta şi căutând să le afle înţelesurile ascunse. În urma acestui fel de discuţii, ei rămăseseră cu foarte multe îndoieli semănate în suflet şi începuseră chiar să se întrebe dacă ceea ce moşteniseră ei de la părinţi şi strămoşi în materie de credinţă religioasă reprezenta sau nu adevărul descoperirii dumnezeieşti. Astfel clătinaţi lăuntric, ei veneau să ceară lămuriri şi sfaturi, cu Biblia în mână şi cu întrebări gata făcute, dar nu numai cu întrebări, ci şi cu unele răspunsuri pe care le agonisiseră de la cei cu care stătuseră de vorbă.

Niciodată nu l-am certat pe vreun credincios care are îndoieli, niciodată nu i-am cerut cuiva să creadă orbeşte. Dacă făceam astfel, ar fi însemnat să dau dreptate tocmai acelora care-i ceruseră să creadă ca ei, fără să-şi mai pună vreo întrebare. Dimpotrivă, am socotit întotdeauna că discuţiile, cu idei dintr-o parte şi din alta, sunt cât se poate de folositoare, dacă sunt purtate cu cinste omenească şi

numai din dorinţa de a afla adevărul. Şi nu m-am înşelat. Am avut bucuria să văd roadele unor asemenea convorbiri, în sufletele celor ce veniseră cu credinţa tulburată de îndoieli şi plecau cu ea limpede ca izvorul muntelui.

Atunci am început să mă gândesc că vor fi fiind încă mulţi alţii cu mintea vânturată de întrebări la care nu sunt în stare să afle răspunsuri dacă nu sunt ajutaţi după cuviinţă. Şi cine să-i ajute, dacă nu preoţii lor? Dar oare, toţi preoţii au aceeaşi vârstă matură şi aceeaşi experienţă pastorală? Firește, nu toți.

Astfel m-am hotărât să scriu această carte, după puţina mea pricepere, din dorul de a le fi fraţilor mei de folos. Mai întâi am rânduit tot materialul pe capitole, după o anume pravilă a mărturisirilor noastre de credinţă, apoi am socotit că înţelesurile ar fi mai la îndemâna cititorului dacă voi aşeza totul în chipul unui dialog, prin întrebări şi răspunsuri, între un preot ortodox şi un învăţăcel al său care râvneşte să ajungă la cunoştinţa adevărurilor de credinţă asupra cărora are îndoieli lăuntrice sau înrâuriri din afară.

ÎNĂLŢAREA DOMNULUI – 1980
Sfânta Mănăstire Sihăstria

(Ilie Cleopa, *Despre credinţa ortodoxă*, ed. a doua, Bucureşti 1985, p. 9-10: Cuvânt-înainte)

Învăţământul, publicaţiile şi lucrările teologice mai de seamă

Facultăţile teologice din Bucureşti (întemeiată în 1881) şi Cernăuţi (înfiinţată în 1875) funcţionau în cadrul Universităţilor de stat; totuşi, programa lor didactică era distinctă. În anul 1926 se pun bazele unei noi facultăţi, la Chişinău, încorporată în Universitatea ieşeană. Ea a fuzionat cu facultăţile bucureşteană şi cernăuţeană, în toamna lui 1941, în timp ce aceea cernăuţeană – transferată după 1944 la Suceava – s-a unit cu cea din Bucureşti la 1 aprilie 1948. Academia teologică sibiană (din 1921) devine institut în 1948, ca din 1992 să fie încadrată – acum ca facultate de teologie – în Universitatea „L. Blaga" din acelaşi oraş. În urma Dictatului de la Viena, Academia orădeană (din 1923) s-a stabilit la Timişoara (până în 1948). Cea clujeană (din 1924) va rezista până în 1952 (din 1948, ca institut teologic).

După ce din anul 1948 – până în 1989 – au rămas pe întreaga Patriarhie numai două facultăţi teologice, după 1989 învăţământul teologic superior a fost reintegrat în universităţile de stat şi restructurat (nu în fiecare caz) pe următoarele secţii: Pastorală, Litere, Asistenţă socială şi Artă sacră; se primesc şi tinere în rândul studenţilor. Există 11 facultăţi de teologie (număr excesiv de mare comparativ cu situaţia de la vecinii noştri) şi 4 departamente, incluse în componenţa altor facultăţi.

Uniţii posedau academii teologice la Blaj şi la Gherla, ultima transferată după 1930 în oraşul Cluj.

Cât despre seminariile din vechea Românie, ele şi-au continuat existenţa şi în veacul al XX-lea (prima jumătate), căci după impunerea „regimului democratic" numărul lor a fost redus semnificativ. Unele, înfiinţate după 1918, au avut o durată trecătoare.

În 1948 şcolile teologice de toate gradele au fost trecute în grija Bisericii şi sub controlul Ministerului/Departamentului cultelor. Până în anul răsturnărilor revoluţionare (1989) au fiinţat 6 seminarii bisericeşti cu 5 ani de studii (Bucureşti, Buzău, Neamţ, Cluj, Craiova şi Caransebeş); în răstimpul 1949-59 au existat şi 2 seminarii pentru monahii (la Argeş şi Hurezi). Şcolirea în facultăţile de teologie dura – cum se ştie – 4 ani.

În ce priveşte periodicele ecleziastice, trebuie spus că înainte de '89 erau mai numeroase. „Candela" de la Cernăuţi, ca seria a doua, va mai putea să apară în intervalul 1923-46, pe când „Revista teologică" de la Sibiu, iarăşi ca o a doua serie, în anii 1921-47, iar din 1956 ca „Mitropolia Ardealului" (în contemporaneitate, din nou sub vechea denumire). „Biserica Ortodoxă Română" (din 1874) n-a cunoscut întreruperi până astăzi. „Ortodoxia" se publică din 1949. Apreciată la maxim de J. Meyendorff, revista „Studii teologice" (1929-40 şi 1949-azi) s-a impus atât în ţară, cât şi peste hotare pentru ţinuta sa de nivel. „Glasul Bisericii" se difuzează din 1942. „Mitropolia Moldovei (şi Sucevei din 1950)" s-a editat din anul 1925. Buletinul oficios de la Cluj, „Renaşterea", a avut o apariţie discontinuă: 1919-20, 1923-50, 1990-astăzi. Periodicul craiovean „Mitropolia Olteniei" a început să se imprime în 1948, iar „Mitropolia Banatului" din 1950 (din 1990, ca „Altarul Banatului"). Şi călugărimea îşi avea vocea sa: „Glasul monahilor" (Bucureşti, 1923-38 şi 1940-45). Tot în Capitală, pentru informarea celor din exterior, s-a tipărit din 1971 „Romanian Orthodox Church News" ş.a.m.d.

Cu privire la personalităţi – şi studiile lor – vom selecta nume şi titluri mai aparte, pentru detalii trimiţând la bibliografia de la sfârşitul capitolului (în acea literatură de specialitate sunt cuprinse aproape exhaustiv numele teologilor noştri, cu toate lucrările publicate sau rămase în manuscris).

Începem cu dascălii de la facultatea teologică bucureşteană, şi anume cu **Irineu-Ioan Mihălcescu** (+ 1948), amintit şi în altă secţiune; aici îi înregistrăm doar două cărţi: *Curs de Teologie fundamentală sau Apologetică* şi *Teologia luptătoare*. **Vasile Ispir**

(+ 1947) ne-a lăsat, între altele, un *Curs de Îndrumări misionare* şi manuale de religie. Profesorul de teologie, poetul, filosoful şi politicianul Ion Dobre, alias **Nichifor Crainic** (+ 1927) are mai multe scrieri, din care notăm *Curs de teologie mistică*, *Dostoievschi şi creştinismul rus*. Ilustrul teolog **Dumitru Stăniloae** s-a dovedit foarte prolific: *Teologia dogmatică ortodoxă*, *Ascetica şi mistica ortodoxă*, *Romanian Essays in Spirituality and Theology*, *Filocalia* (traducere) etc. Marele patrolog **I. G. Coman** (+ 1987) s-a remarcat prin: *Probleme de filosofie şi literatură patristică*, *Patrologie* (3 vol.), *Scriitori bisericeşti din epoca străromână* ş.a. Alt competent patrolog, **Dumitru Fecioru** (+ 1988), pe lângă preţioase tălmăciri din Sf. Părinţi, a întocmit şi *Catalogul manuscriselor din biblioteca Patriarhiei Române*. Teologul şi prozatorul **Petru Rezuş** (+ 1995) la fel s-a distins prin lucrări însemnate: *Aghiologia ortodoxă*, *Domnul nostru Iisus Hristos* etc. Canonistul marcant **Liviu Stan** (+ 1973) s-a ilustrat mai ales prin: *Mirenii în Biserică. Studiu canonic-istoric*; *Ontologia juris* şi *Sfinţii români*. Profesorului **Emilian Vasilescu** (+ 1985) îi aparţin lucrările: *Apologeţi creştini, români şi străini*; *Istoria religiilor* (în două ediţii) etc.

Nu mai puţin interesante – şi documentate – sunt şi realizările lui **Niculae M. Popescu** (+ 1963): *Viaţa şi faptele domnului Ţării Româneşti Constantin Vodă Brâncoveanu*, sau *Preoţi de mir adormiţi în Domnul*. Eruditul **Teodor M. Popescu** (+ 1973) şi-a dovedit acrivia în teza doctorală (în greceşte): *Cauzele persecuţiilor din punct de vedere istoric şi psihologic*; a mai scris: *Biserica mărturisitoare*, *Biserica şi cultura* (ultimele două cuprinzând studii şi articole reeditate). Urmaşul său la catedră (ce mi-a fost profesor), **Ioan Rămureanu** (+ 1988), de asemenea a publicat cărţi şi studii, utile celor ce studiază trecutul creştinătăţii: *Lupta împăratului Iulian împotriva creştinismului*, *Istoria bisericească universală*, *Actele martirice* (tâlcuire). Un alt valoros istoric bisericesc, **Gheorghe Moisescu** (+ 1974), a încredinţat tiparului: *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul secolului al XIV-lea*, *Mănăstirea Putna*, *Centenarul Societăţii academice literare „România Jună" din Viena, 1871-1971* (ultimele două lucrări, în versiune română şi germană). Scrierile

respectabilului dascăl **Niculae Şerbănescu** (+ 1999), mai toate bazate pe material de arhivă, se citesc cu interes: *Istoria mănăstirii Snagov*, *Politica religioasă a lui Mihai Viteazul*, *Mircea cel Mare* (în colaborare) et alia. Îndrumătorului meu ştiinţific de doctorat, Acad. **Alexandru Elian** (+ 1998), i-am antologat studiile de bază în volumul *Bizanţul, Biserica şi cultura românească* (Iaşi, 2003), iar un alt tom – în memoria aceluiaşi eminent bizantinolog şi elenist – a apărut recent (la fel, sub îngrijirea mea) în Editura mitropolitană din Timişoara. A predat la Teologia din Târgovişte câţiva ani cel ce i-a fost discipol profesorului Elian, anume **Dan Zamfirescu**: *Contribuţii la istoria literaturii române vechi*; *Neagoe Basarab, 1512-1521* etc. Din opera remarcabilă a prof. **Emilian Popescu** reţinem *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România* şi *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*.

În domeniul Liturgicii s-a afirmat întâi **Petre Vintilescu** (+ 1974): *Liturghiile bizantine privite istoric în structura şi rânduiala lor*, *Liturghierul explicat* ş.a. La fel de preţuite sunt şi lucrările altui reputat liturgist, **Ene Branişte** (+ 1984): *Liturgica generală*, *Liturgica specială*. Nu trecut demult la cele veşnice (2010), **Dumitru Popescu** a scos la lumină: *Teologie şi cultură*, *Ortodoxie şi catolicism* etc. La rândul său, **Remus Rus** (născ. 1942) a publicat, *inter alia*, un masiv *Dicţionar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu*, *Istoria filosofiei islamice*. În egală măsură s-au evidenţiat, prin scrisul lor, şi dascăli mai tineri. Avem în vedere pe Păr. **Emanoil Băbuş** cu: *Bizanţ şi Islam în Evul Mediu*, *Introducere în Istoria bisericească universală* etc. Din opera P.C. **Adrian Gabor** relevăm: *Biserica şi Statul în primele patru secole* şi *Studia ecclesiastica*.

Preotul-muzicolog de renume, **Ioan D. Petrescu** (+ 1970), deşi n-a predat la Teologia bucureşteană, şi-a câştigat mari merite pe tărâm ştiinţific prin redactarea acelor *Studii de paleografie bizantină* (cu o ediţie şi în franceză). Preotul-istoric **Ioan Dură**, absolvent al Teologiei bucureştene, cu doctorat la Atena şi la Leuven, deserveşte comunitatea românească din Olanda, precum şi cultura ortodoxă prin ceea ce cercetează şi dă la lumină: *Dositei al Ierusalimului şi*

legăturile sale cu Ţările Române şi Biserica lor, Românii şi Athosul şi altele.

Mai departe, vom sublinia aportul – în câmpul teologhisirii – adus de arhipăstorii, patriarhii BOR.

Miron Cristea (+ 1939), alături de culegerile de folclor şi de lucrarea privind iconografia (scrieri amintite şi în altă secţiune), ne-a lăsat şi nişte nepreţuite *Însemnări personale, 1895-1935*.

O activitate de traducere şi prelucrare a depus viitorul întâistătător al BOR, **Nicodim Munteanu** (+ 1948). Din ceea ce a tipărit indicăm *Cuvântările liturgice* şi *Biblia ilustrată* (în colaborare cu I.D. Ştefănescu).

Legat de numele lui **Iustinian Marina** (+ 1977) este *Apostolatul social* (în mai multe volume), în care sunt adunate toate discursurile şi articolele sale din vremea dictaturii comuniste.

Fost prof. univ., **Iustin Moisescu** (+ 1986), cu serioase preocupări cărturăreşti, a scris despre *Evagrie Ponticul* (în elină), despre *Activitatea Sfântului Apostol Pavel în Atena* ş.a., iniţiind colecţiile „Părinţi şi scriitori bisericeşti" şi „Arta creştină în România".

Teoctist Arăpaşu (+ 2007), ca şi Iustinian Marina, şi-a antologat cuvântările şi articolele în mai multe volume, sub denumirea: *Pe treptele slujirii creştine*, întocmind şi o carte închinată *Mitropolitului Iacob Putneanul*.

Daniel Ciobotea, actualul patriarh, ca fost învăţăcel al Părintelui Stăniloae, demonstrează prin scrisul său bogat că este un teologhisitor de marcă: *Dăruire şi dăinuire. Raze şi chipuri de lumină din istoria şi spiritualitatea românilor*; *Confessing the Truth in Love, La joie de la fidelité, Teologie şi spiritualitate* ş.a.

În legătură cu Teologia sibiană, deja am menţionat în altă prelegere, cu unele lucrări, pe **Silviu Dragomir** (+ 1962). Aici îi specificăm *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea* şi *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*. Dânsul a trecut în 1919 la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Cluj, ca şi **Ioan Lupaş** (+ 1967). Acesta din urmă va mai preda în paralel – destul de mulţi ani – Istoria Bisericii Române la Academia teologică din acelaşi municipiu; a publicat:

Istoria bisericească a românilor ardeleni, *Mitropolitul Andrei Şaguna* ş.a. Un alt apreciat specialist, **Ştefan Lupşa**, (+ 1964), a dat la lumină: *Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556*, *Istoria Bisericii Române* (coautor) etc. Preţuit şi de Paul Lemerle, **Teodor Bodogae** (+ 1994) s-a distins prin: *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, *Istoria bisericească universală* (coautor), traduceri patristice. **Milan Şesan** (+ 1981) a colaborat la manualul pomenit adineauri, publicându-şi în germană şi română disertaţia doctorală: *Împărţirea administrativă a Imperiului bizantin în timpul Comnenilor şi Angelilor*. Răposat timpuriu, **Aurel Jivi** (+ 2002) are câteva contribuţii notabile: *Studii de istorie bisericească*; *Orthodox, Catholics and Protestants. Studies in Romanian Ecclesiastical Relations*, precum şi traduceri.

Vestitul istoric al Bisericii noastre, Păr. acad. **Mircea Păcurariu** are serioase şi nenumărate studii sau cărţi în domeniu (unele apărute şi în limbi străine): manuale seminariale şi universitare de *Istoria Bisericii ortodoxe române*, *Studii de Istorie a Bisericii ortodoxe române*, *Dicţionarul teologilor români*, *Basarabia* ş.a.m.d. Ucenicul şi urmaşul său la catedră, **Paul Brusanowski** a imprimat temeinice lucrări: *Reforma constituţională în Biserica ortodoxă a Transilvaniei între 1850 şi 1925*, *Religie şi Stat în Islam* ş.a.

Cu înaltă competenţă a tratat, între alţii, problemele veterotestamentare profesorul **Nicolae Neaga** (+ 2002), publicând o *Gramatică ebraică* şi *Studiul Vechiului Testament* (coautor al manualului respectiv). În cadrul aceleiaşi discipline a scris şi un alt dascăl, **Dumitru Abrudan**, următoarele lucrări: *Creştinismul şi mozaismul în perspectiva dialogului interreligios*, *Arheologia biblică* şi *Limba ebraică biblică* (ultimele două, în colaborare). La materia Noului Testament a excelat **Grigorie T. Marcu** (+ 1987), şi dânsul coautor al unor scrieri informate precum: *Antropologia paulină*, *Procesul Mântuitorului* (ultima carte în colab.).

Alt profesor notabil (în compartimentul moral şi omiletic) s-a arătat **Dumitru Belu** (+ 1980), scriind *Despre iubire* et alia şi rămânându-i în manuscris *Unele aspecte fundamentale ale ethosului creştin*. Să subliniem şi importanţa lucrărilor lui **Spiridon Cândea** (+

1985): *Hristos şi mântuirea sufletească a orăşenilor* şi *Apostolatul laic*. Compozitorul **Gheorghe Şoima** (+ 1985) a alcătuit studii teoretice (*Funcţiunile muzicii liturgice*, *Despre rugăciune* ş.a.), compoziţii şi prelucrări folclorice. Lui **Vasile Grăjdian** (n. 1953) îi aparţin: *Teologia cântării liturgice în Biserica ortodoxă*, *Oralitatea cântării bisericeşti din Ardeal* ş.a.

Fostul rector sibian **Sofron Vlad** (+ 1989) a redactat – cu comentariu – *Prologul Evangheliei a patra*, plus *Şcoala mitologică. Studiu istoric-critic*. Dogmatistul **Isidor Todoran** (+ 1985) a punctat *Bazele axiologice ale binelui*, a elaborat – împreună cu colegul său Ioan Zăgrean – manualul seminarial de *Dogmatică ortodoxă* etc. Acelaşi dascăl **Ioan Zăgrean** (+ 1991), în colaborare cu alţi specialişti, a scos manualul universitar *Teologia morală ortodoxă*. Păr. prof. **Constantin Voicu** s-a remarcat îndeosebi prin cele 3 volume de *Patrologie*, ca şi prin *Studii de teologie patristică*. **Ioan Floca** (+ 2006) a scos *Dreptul canonic ortodox*, precum şi canoanele comentate. **Dumitru Călugăr** (+ 1988) s-a impus prin: *Hristos în şcoală* şi manualul de *Catehetică*. **Ioan Ică** (jr.) s-a evidenţiat nu numai prin traduceri, ci şi prin docte studii: *Mystagogia Trinitatis*, *Gândirea socială a Bisericii* (aceasta în colab.), monumentala serie *Canonul Ortodoxiei* etc.

În continuare vom scoate în relief – totuşi prin triere – ceea ce au redactat ierarhii. După ce a predat Dogmatica şi Apologetica la Sibiu, **Nicolae Popovici** (+ 1960) devine – din 1936 – episcop al Oradiei; lucrarea sa cea mai importantă rămâne *Epicleza euharistică*.

Mitropolitul sibian **Nicolae Bălan** (+ 1955) a tipărit între altele *Biserica luptătoare*, *Biserica neamului şi drepturile ei* ş.a. **Nicolae Colan** (+ 1967) sub raport publicistic a fost productiv, scriind *Biblia şi intelectualii*, *Teologie şi spiritualitate ortodoxă* (studii, articole şi traduceri; apariţie postumă). Alt cult mitropolit, **Nicolae Mladin** (+ 1986) s-a făcut cunoscut prin: *Biserica ortodoxă română, una şi aceeaşi în toate timpurile*; *Samuil Micu Clain – teologul*, *Teologia Morală ortodoxă* (coautor). **Antonie Plămădeală** (+ 2005) a fost de asemenea prolific: *Biserica slujitoare*, *Tradiţie şi libertate în spiritualitatea românească*, *Ca toţi să fie una* etc. Mitropolitul actual

Laurenţiu Streza a elaborat: *Tainele de iniţiere creştină în Bisericile Răsăritene, Studii liturgice* (et alia). Fiul său, Ciprian Streza, a examinat *Anaforaua euharistică a Sfântului Vasile cel Mare* (şi nu numai), cu o autoritate deosebită.

Dintre dascălii de la Cernăuţi, activi în această perioadă, amintim întâi pe **Vasile Tarnavschi** (+ 1945) cu câteva lucrări: *Der Prophet Haggai, Introducere în Sfintele cărţi ale Testamentului Vechi, Arheologia biblică*. Teologul neotestamentar **Vasile Gheorghiu** (+ 1959) s-a impus printr-o mulţime de contribuţii: *Sf. Evanghelie după Matei cu comentar, Introducere în sfintele cărţi ale Testamentului Nou* etc. Din scrierile lui **Vasile Loichiţă** (+ 1958) consemnăm: *Chiliasmul, Mărturisirea lui Dositei* (traducere). Lui **Valerian Şesan** îi datorăm un însemnat *Curs de Drept bisericesc universal* etc. Mitropolitului **Nectarie Cotlarciuc** îi aparţin lucrările: *Stifterrecht und Kirchenpatronat in Fürstentum Moldau und der Bukowina, Treptele formale psihologice în predică* ş.a. La fel arhipăstor, **Tit Simedrea** (+ 1971) a publicat: *Patriarhia românească. Acte şi documente*; *Pripelele monahului Filotei* (în franceză) et alia.

La Chişinău a activat, în acest răstimp, scriitorul **Gala Galaction** (Pr. Grigorie Pişculescu) – decedat în 1961 – dând la lumină, ca teolog, unele *Scrisori teologice, Ziua Domnului* ş.a. Împreună cu **Vasile Radu** (+ 1940) a tradus Biblia întreagă. **Cicerone Iordăchescu** (+ 1966) ne-a lăsat, inter alia, *Istoria vechii literaturi creştine*. Învăţatul **Ioan Savin** (+ 1973) a încredinţat tiparului un *Curs de Apologetică, Iconoclaşti şi apostaţi contemporani, Creştinism şi comunism*. **Toma Bulat** (+ 1979) a imprimat: *Încercări de bibliografie a istoriei românilor, Documentele mănăstirii Văratec* etc. Adăugăm aici numele lui **Paul Mihail** (+ 1994), asiduu cercetător al arhivelor: *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol, Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* şi altele.

La Cluj au funcţionat – şi funcţionează – următorii „didascăli" (prezentare selectivă): **Liviu Munteanu** (+ 1961) – *Predica de pe munte, Viaţa Mântuitorului nostru Iisus Hristos*; **Orest Bucevschi** (+

1992) – *Psihologia religioasă*; *Legea eternă, legea morală*; **Gheorghe Stănescu** (+ 1956) – *Studii de Istorie bisericească universală şi de Patristică* (florilegiu); **Alexandru Moraru**: *Biserica Angliei şi ecumenismul*, *Biserica ortodoxă română între anii 1885-2000* (două volume cuprinzătoare); **Ioan-Vasile Leb**: *Orthodoxie und Altkatholizismus*, *Biserică şi implicare*, *Teologie şi istorie*; **Ioan Chirilă**: *Homo-deus*, *Qumran şi Mariotis*; **Stelian Teofană**: *Iisus Hristos*, *Introducere în Studiul Noului Testament*.

Î.P.S. **Bartolomeu Anania** – prozator, poet şi dramaturg; ca subtil teolog a scos: *Apa vie a Ortodoxiei*, *Cartea deschisă a Împărăţiei*, *Pro memoria* etc.

De la Iaşi reţinem numele P.F. Daniel, pe când era profesor la Teologia de acolo (opera sa principală am înfăţişat-o într-alt loc). Din studiile Păr. **Nicolae Achimescu** notăm: *Budism şi creştinism*, *India – religie şi filosofie*. **Petru Semen** a dat publicităţii: *Elemente de gramatica limbii ebraice biblice*, *Arheologia biblică în actualitate*.

Activând o vreme la Oradea, **Lazăr Iacob** (+ 1951) a publicat la Paris (în engleză şi franceză) *Confesiunile din Transilvania*, iar la Bucureşti studiul *Împăratul Iustinian ca legislator bisericesc*. **Ioan Petreuţă** (+ 1983) a tratat *Spiritismul*, *Anatema* ş.a. **Pavel Cherescu** a făcut cunoscute *Pagini din istoria Bisericii Ortodoxe Române*, *Un umanist român – marele mecenat Emanuil Gojdu (1802-1870)* etc., iar **Nicu Dumitraşcu**: *Hristologia Sf. Atanasie cel Mare*, *The Mission of the Romanian Orthodox Church and its Challenges* ş.a.

Ilarion Felea (+ 1961), de la Arad, mort la Aiud, a rămas în conştiinţa posterităţii (post-comuniste) şi prin: *Pocăinţa. Studiu de documentare teologică şi psihologică* sau *Religia iubirii*. Mai nou, **Ioan Tulcan** a aprofundat *Teologia – ştiinţă mântuitoare despre Dumnezeu*, ridicând întrebarea *Quo vadis, christiane?*, după ce istoricul **Silviu Anuichi** (+ 1994) publicase o documentată teză: *Relaţiile bisericeşti româno-sârbe din secolele XVII-XVIII*. Consilierul eparhial **Gheorghe Ciuhandu** (+ 1947) i-a avut în atenţie atât pe *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, cât şi pe *Episcopul Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ*, iar Pr. **Pavel Vesa**, contemporanul nostru: *Episcopia Aradului – istorie, cultură,*

mentalităţi (1706-1918); *Clerici cărturari arădeni de altădată*, şi nu numai. Î.P.S. **Timotei Seviciu** are o disertaţie intitulată: *Doctrina hristologică a Sf. Chiril al Alexandriei în lumina tendinţelor actuale de apropiere dintre Biserica ortodoxă şi vechile Biserici orientale*.

La Timişoara, cadre titulare şi asociate publică suficiente cărţi din care selectăm pe cele mai reprezentative (ca şi în cazul altora): **Nicolae Morar** – *Genialitate şi harismă, Religia de la „homo habilis" la homo „adorans"*; **Nicolae Belean**: *Cântări bisericeşti, Liturghia în sol major* (pentru cor bărbătesc); **Constantin Jinga**: *Fişe de iniţiere în lectura Vechiului Testament, Antologie de documente scrise din epoca Noului Testament* (colab.); **Mircea Cricovean**: *Teologia scrisorilor ambroziene, Crâmpeie din teologia şi spiritualitatea Părinţilor Bisericii*; **Vasile Muntean**: *Istoria creştină generală, Bizantinologie, Byzantium and the Romanians*. Adăugăm numele altor doi fii ai Banatului: regretatul cleric-scriitor **Emanuel Copăcianu** (+ 1999) – *Iisus din Nazaret*; *Maria Magdalena*; *Omul, fiinţă cunoscută*; şi preotul-istoric din SUA, **Gheorghe Naghi**: *Studii de istoria Bisericii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*.

Mitropolitul **Vasile Lazarescu** (+ 1969) a prezentat în scris tipărit *Cultul inimii lui Iisus la romano-catolici, În ce ne deosebim...?* Iar Î.P.S. **Nicolae Corneanu**, recunoscut ca patrolog şi ecumenist, are mai multe studii şi comentarii în acest sens: *Patristica mirabilia, Origen şi Celsus, În pas cu vremea* ş.a.

De la Caransebeş nu putem eluda nume cunoscute: **Petru Barbu** (+ 1941), cu *Catehetică sau Metodica religiunii, Învăţătura Bisericii creştine ortodoxe, Porecle lugojene*, sau pe **Gheorghe Cotoşman** (+ 1977), cu: *Bănăţenii şi Episcopia Timişorii, Episcopia Caransebeşului până în pragul secolului al XIX-lea*. În vremea noastră se afirmă dascălii universitari **Sorin Cosma**, cu: *Cumpătarea în etica filosofică antică şi morala creştină, Ascetica, O abordare creştină a Bioeticii*, în fine, **Vasile Petrica**: *Dr. Ion Sârbu, 1865-1922*; *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeş, 1865-1927* et alia. P.S. **Lucian Mic**, Episcopul Caransebeşului, a scris între altele: *Sf. Iosif cel Nou de la Partoş, Episcopul Elie Miron Cristea*. Din

Banatul sârbesc se cuvine a menţiona măcar pe preotul **Avram Corcea** (+ 1951), cu *Balade populare* sau *N. Iorga, îndrumător al ţărănimii române*.

Bibliografie

Gl. Popi, *Românii din Banatul sârbesc*, Panciova-Bucureşti 1993; M. Păcurariu, *IBOR*, III, p. 452 şi urm.; Idem, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti 2002, *sub voce*; Idem, *IBOR* (2007), p. 417 şi urm.; Idem, *Studii*, pp. 240-259; V. Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeş, 1865-1927. Contribuţii istorice*, Caransebeş 2005, passim; Al. Moraru, *Biserica*, III/1, passim; *Enciclopedia*, sub verbo.

Lecturi

Chipul lui Ioan-Irineu Mihălcescu, creionat de Gala Galaction

Profesorul Ion Mihălcescu de la Facultatea de Teologie din Bucureşti, împlineşte sau a împlinit, zilele astea, şasezeci de ani de viaţă şi treizeci de ani de profesorat. Lumea noastră bisericească şi teologică s-a hotărât să prăznuiască, în ziua de 14 iunie apropiat, această dublă aniversare. Un comitet a pus la cale câteva festivităţi şi cheamă la ele pe toţi câţi cunosc pe sărbătorit şi vor să-l încredinţeze despre bunele lor sentimente.

Sărbătorirea dascălului şi preotului Ion Mihălcescu este o faptă bună şi o aprob din toată inima. Îmi pare rău numai de atâta că, până acum, pe aici, pe la noi, nu s-a putut descoperi alte modalităţi, de a încununa pe cineva meritos. Sfânta slujbă la biserică şi mulţumita adusă lui Dumnezeu însemnează partea cea etern binevenită şi impunătoare tuturor. Cât despre discursuri – şi nu vor fi puţine – şi despre ospăţul de seară, în grădina cu nume elveţian–aici cred că s-ar fi putut găsi ceva mai bun. Ion Mihălcescu merita o carte de onoare (un fel de album omagial) în care teologii noştri ar fi scris lucruri serioase, imitând pe colegii lor din alte facultăţi, în câteva împrejurări analoage.

Dar este vorba de cel sărbătorit. Este un om de o imensă şi fonciară bunătate. Dacă astăzi a ajuns cu sănătate să facă acest popas festiv, în calea vieţii lui – pe care i-o doresc cât mai lungă – a cunoscut şi trăit începuturi excepţional de grele. Studenţia lui în Germania a fost aproape mucenicie. Dar l-a ajutat Dumnezeu. Fericiţi cei curaţi cu inima!... O altă manifestă minune a Proniei, pentru amicul

meu Ion Mihălcescu, este că bunătatea lui a rămas intactă, după treizeci de ani de profesorat la Facultatea de Teologie din Bucureşti.

Activitatea lui de profesor şi de autor didactic, în aceşti treizeci de ani este remarcabilă. Cursurile lui sunt reputate, drept cele mai bine informate şi mai ştiinţifice, în materie dogmatică dintre toate câte se fac în facultăţile noastre teologice. Este unul dintre profesorii cei mai iubiţi şi cei mai stimaţi. Omagiile cele mai interesante ce îi vor fi aduse, vor fi omagiile elevilor săi.

Este inutil, poate chiar contra-indicat, să ne gândim la alte întâmplări mai vechi pe care ni le aduce aminte sărbătoarea ce va să fie... Dar nu putem să nu citim, în ochii buni şi obosiţi ai lui Ion Mihălcescu, o tainică tristeţe... Nu este tristeţea Eclesiastului... Este o tristeţe nouă, specială vremii şi alcătuirilor noastre bisericeşti... Şi dacă sărbătorirea acestui fruntaş al Bisericii noastre trebuie să fie sufletească (eu aş fi voit numai sufletească) ce flori şi ce discursuri pot să contrabalanseze adevărul?...

10 iunie 1934

(G. Galaction, *Ziua Domnului* cit., p. 260-261)

Ucenicul despre fostul său dascăl

Pentru Părintele Stăniloae, Ortodoxia nu este doar o Biserică Orientală, ci Biserica una, sfântă, sobornicească şi apostolească pe care o mărturisim în Simbolul credinţei; sobornicitatea sau catolicitatea Ortodoxiei nu derivă din geografia ei, ci din plinătatea adevărului de credinţă pe care ea îl conţine şi îl comunică lumii întregi.

Aceasta explică de ce Părintele Stăniloae, în teologia sa, se află deodată în dialog cu teologia Sfinţilor Apostoli, a Sinoadelor Ecumenice şi a Sfinţilor Părinţi, pe de o parte, şi în dialog cu ortodoxia greacă, rusă, sârbă, arabă sau cu teologia ortodoxă elaborată în Diaspora ortodoxă occidentală, pe de altă parte, fără să ignore teologia contemporană romano-catolică, anglicană sau protestantă. (...)

În acelaşi timp, deschiderea sa sobornicească şi ecumenică nu este o simplă acomodare la moda zilei, nici o diplomaţie de conjunctură, ci o mărturisire a adevărului în iubire, chiar şi atunci când iubirea are tonul abordării critice a teologiei ortodoxe prea scolastice sau a teologiei confesionale din alte Biserici.

Profunzimea spirituală şi onestitatea teologiei Părintelui Stăniloae explică larga apreciere ortodoxă şi ecumenică de care se bucură numele lui astăzi.

În acelaşi timp, teologia mărturisitoare şi spiritualitatea filocalică a Părintelui Stăniloae ne arată că numai adâncind legătura noastră cu Dumnezeu printr-o teologie şi spiritualitate a profunzimilor se poate întări unitatea Ortodoxiei şi se poate ajunge la o convergenţă autentică între creştini de confesiuni diferite. Nu

superficialitatea, ci profunzimea spirituală este izvor de speranţă şi de lucrare misionară azi.

În sensul acesta, teologia profundă şi matură a Părintelui Stăniloae îşi menţine permanenta sa actualitate şi tinereţe, fiind din ce în ce mai apreciată de tânăra generaţie care are nevoie de o gândire creatoare şi de o spiritualitate profundă, pentru a face faţă fenomenului secularizării şi al fragmentării spirituale de azi (...).

(Actualul P.F. Daniel, *Dăruire şi dăinuire. Raze şi chipuri de lumină din istoria şi spiritualitatea românilor*, Ed. Trinitas, 2005, p. 168-169)

O viaţă a Mariei Magdalena

(...) Omul care-şi trăia exilul mai mult din aduceri aminte, îşi duse mâna la frunte, ca şi cum ar fi vrut să caute ceva. Câteva clipe căută acolo ceva, dar negăsind, şopti cu un glas ce parcă nu mai era al său:

- Iisus... Iisus Nazarineanu?... nu, nu-mi aduc aminte de dânsul, Antonio.

- E firesc să fie aşa, procuratorule: care judecător din lume îşi mai aduce aminte de cel împotriva căruia a dat o sentinţă de condamnare?

- Poate că ai dreptate... eu nu ştiu nimic de acest Nazarinean, răspunse el părând absent şi parcă puţin tulburat.

- Iar despre ea, am aflat, nu demult, de la un om ce se numeşte Marcu, de prin părţile Iudeii, care şi el l-a urmat pe acest Nazarinean.

- Şi ce ţi-a spus despre Maria? întrebă el stăpânindu-şi tulburarea.

- Oh! Pilat, asta ne e soarta: ne naştem, trăim şi murim şi nu rămâne nimic în urma noastră. Din pricina iudeilor de la Ierusalim care o sâcâiau şi voiau s-o ucidă cu pietre, Maria Magdalena s-a retras la Efes, unde a murit de curând. Au îngropat-o acolo şi cineva i-a făcut un mormânt frumos care a costat nu ştiu câte drahme.

- Destul de firesc, bunul meu Antonio. Şi noi vom muri într-o bună zi; fiecare la rândul său. Şi când vremea va trece şi lumea va fi alta, crezi tu că o să mai ştie cineva de noi? Va mai şti cel de mâine, că astăzi noi am visat şi ne-am bucurat, am plâns şi am iubit... cine crezi că mâine va mai şti de tine, de mine sau de Maria Magdalena?

- Ştiu eu? zise Antonio cu glas trist. Apoi tăcu. Stăpânit de nostalgia dragostei lui, privea îndărăt, acolo pe ţărmul Tiberiadei unde o întâlnise pe frumoasa din Magdala. Fostul procurator, la rândul său, cuprins de o duioşie tristă, privea fără să vadă, un punct greu de definit dincolo de zare.

Vântul adia uşor printre ramuri pe terasa pe care cei doi îşi beau într-o tăcere grea rubiniul lui Ionatan cel şchiop, înviind o lume care fusese şi nu mai era. Luna privea, parcă, cu chip de aur printre pomii desfrunziţi, punând beteală de argint nopţii de toamnă, dar şi unei poveşti de iubire care a tulburat pe mulţi şi pe care Antonio încă nu o uitase. Numai Maria Magdalena continua să trăiască aevea în sufletul şi în inima tristă a celor doi întârziaţi şi nefericiţi adoratori, în oraşul cu înfăţişarea urâtă, bogat în praf şi sărac în taine, în faţa rubiniului lui Ionatan cel şchiop şi scurt de limbă.

(Emanuel Copăcianu, *Maria Magdalena*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timişoara 1990, p. 100-101)

Arta sacră

În 1951, lucru salutar, a apărut Comisia ştiinţifică a muzeelor şi monumentelor istorice şi artistice, care a început să inventarieze ceea ce-i cădea în competenţă. Mai târziu, conducerea Bisericii noastre, prin diferite decizii, a căutat să pună în aplicare Legea patrimoniului naţional (nr. 63/1974). S-au întemeiat, în nu puţine locuri, colecţii muzeale (de obiecte vechi bisericeşti, cărţi, manuscrise etc.), s-au restaurat o serie de lăcaşuri sfinte, ansambluri monahale, biserici din Maramureş; unele edificii, mai ales bucureştene, au fost translate precum Mihai Vodă, la fel Palatul Sinodului de la Mănăstirea Antim. Totuşi, unele biserici n-au mai putut fi salvate, îndeosebi în Capitală, şi au fost demolate. E adevărat că în aşa-zisa „epocă de aur" s-au înregistrat şi zidiri de biserici, însă nu în ritmul observat după 1989. A nu se uita că, oficial, regimul era ateu.

În perioada interbelică s-au ridicat impunătoare **catedrale** în oraşe ca: Târgu-Mureş, în anii 1925-34 (arhitect–Victor Vlad, pictor–Nicolae Stoica), Cluj (1923-33; arhitect George Cristinel; pictată nu integral de Anastasie Demian); cea din Timişoara (1936-46; arh. I. Traianescu) pictată de acelaşi A. Demian. În ultimii ani s-a edificat la Caransebeş o măreaţă catedrală (nepictată, deocamdată).

De altfel, România deţine unele monumente istorice (religioase) care au intrat în evidenţa UNESCO.

Cu toate că în anul 1950 s-a constituit pe lângă Patriarhie acea **Comisie de pictură bisericească**, ce îndruma şi supraveghea pictarea în stil tradiţional (bizantin şi românesc totodată), nu o dată s-au zugrăvit biserici şi în stil apusean, introducându-se o notă străină de spiritul eclesial autohton. Totuşi au fost pictori cu har, care au pictat în manieră neobizantină acceptabilă, precum arhimandritul

Sofian Boghiu (+ 2002), Dimitrie Belizarie (+ 1947; pictase catedrala patriarhală), Costin Petrescu (+ 1954; palatul patriarhal), Virgil Simonescu (+ 1941; biserica unită lugojeană), Anastasie Demian (catedralele din Timişoara, Lugoj şi Cluj – parţial) etc. Unii dintre pictori, ca Gh. Popescu, Nicolae Stoica şi Gh. Vânătoru, erau membri în Comisia de pictură, menţionată *supra*. Din nefericire, cu toate eforturile depuse de conducerea bisericească, se constată în zilele noastre o oarecare stagnare a neobizantinismului pictural. Iconologia modernă e chemată mai mult ca oricând să regăsească forţa creatoare a vechilor iconografi şi să-şi depăşească imobilitatea artei „copiştilor", neuitând nicicând că Bizanţul a făurit „arta religioasă prin excelenţă, cea mai transcendentă dintre toate artele" (expresia îi aparţine lui P. Lemerle, reputatul bizantinist francez).

Mai cu seamă, în ultima vreme fără restricţii, s-au dezvoltat artele decorative (sculptura, orfevrăria, broderia etc.), datorită atelierelor existente fie în Bucureşti, fie în alte părţi, legate evident de instituţiile Bisericii.

Dintre slujitorii muzei Euterpe, cu faţeta ei de muziciană, amintim pe Ioan Popescu–Pasărea (+ 1943), Chiril Popescu (+ 1992), Nicolae Lungu (+ 1993), Sebastian Barbu-Bucur, Timotei Popovici (+ 1950), Gh. Dima (+ 1926), Gh. Şoima (+ 1985), Ioan Vidu (+ 1931), Trifon Lugojan (+ 1948) şi mulţi alţii care au contribuit la propăşirea muzicii corale la noi, dar şi a psaltichiei ce se cultiva în cele două Principate, unele ecouri percepându-se până şi în muzica bisericească ardeleană şi bănăţeană, impregnată şi de alte elemente. Melodiile noastre de strană, de reţinut, nu de puţine ori au fost prelucrate de către compozitori. Au rămas celebre **oratoriile** de Paşti şi de Crăciun ale lui Paul Constantinescu (+ 1963).

Ca o concluzie: muzica noastră eclesială nu s-a depărtat total de cea neobizantină, însă nici nu a rămas rigidă în tiparele acesteia, ci posedă o plasticitate autohtonă. De adăugat că în Capitală, în anii 1928-48 a funcţionat o Academie de muzică religioasă.

Bibliografie

M. Păcurariu, *IBOR*, III, pp. 469-474, 511-514; Al. Moraru, *Biserica*, III/1, pp. 459-517; *Enciclopedia*, p. 469 şi 471 (pentru bibliografie).

Lecturi

Un tezaur al românilor

(...) Relaţiile diplomatice ale României cu Rusia sovietică au fost rupte în ianuarie 1918, din iniţiativa guvernului sovietic. Ministrul plenipotenţiar român la Petrograd , Constantin Diamandi a fost arestat şi închis în fortăreaţa Petru şi Pavel, vapoarele româneşti aflate în portul Odesa sechestrate, guvernul sovietic declarând război României şi, odată cu aceasta, sechestrând şi tezaurul românesc depus spre păstrare la Moscova pe timpul ocupaţiei germane în România din perioada primului război mondial[1]. Guvernul sovietic a condiţionat înapoierea tezaurului României de predarea Basarabiei şi încorporarea ei la Ucraina. Guvernul român şi

[1] Tezaurul României a cuprins valută străină, lingouri de aur, diferite valori precum şi tezaurul Casei Regale cu bijuteriile Reginei Maria în valoare totală de 9416417177 lei aur. El a fost predat spre păstrare guvernului Rusiei ţariste pe baza unui protocol semnat de ministrul rus Mossoloff şi ministrul de finanţe român, Victor Antonescu şi delegaţii Băncii Naţionale Române (vezi pe larg Mihail Gr. Romaşcanu, *Tezaurul român de la Moscova*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1934, p. 29-32).

Odată cu tezaurul naţional au fost predate spre păstrare guvernului ţarist obiectele de tezaur din muzeul Mitropoliei Ungro-Vlahiei, considerat cel mai valoros muzeu religios din Europa. Au fost predate printre altele 9 mitre episcopale din aur masiv bătute în rubine, smaralde şi diamante, 38 cruci de piept din aur cu diamante, 14 cârje episcopale de aur cu basmale de cârji, un mare număr de evanghelii şi cărţi bisericeşti cu coperte de aur, odăjdii şi alte obiecte de cult.

La sfârşitul lunii mai 1935, împreună cu rămăşiţele pământeşti ale domnitorului Dimitrie Cantemir, guvernul sovietic a înapoiat României 1435 de lăzi conţinând titluri de proprietate şi alte documente din arhivele româneşti. În iunie 1956 guvernul URSS a mai expediat în România o parte din tezaurul românesc. Din tezaurul mitropolitan nu s-a înapoiat nimic.

(Ion Şuţa, *România la cumpăna istoriei*, Bucureşti 1991, p. 38)

Regina Maria, deşi iubea mult bijuteriilecare îi erau sechestrate, au respins propunerea guvernului bolşevic.

Un vestit iconar

BOGHIU SOFIAN (din botez **Serghei**), arhimandrit, apreciat duhovnic şi pictor bisericesc. Născut în 7 octombrie 1912 în Cuconeştii Vechi, jud. Bălţi, răposat la 14 septembrie 2002 în Bucureşti. Frate în Mănăstirea Rughi, jud. Soroca (1926). Studii la Şcoala de cântăreţi din Mănăstirea Dobruşa, la Seminarul monahal din Mănăstirea Cernica (1932-1940), la Academia de Belle Arte din Bucureşti (1940-1945) şi la Facultatea de Teologie din Bucureşti (1942-1946). Călugărit la Mănăstirea Dobruşa, sub numele Sofian (1937), hirotonit ierodiacon în 1939 şi preot-ieromonah în 1945 pentru Mănăstirea „Antim" din Bucureşti, pe care a condus-o ca stareţ între anii 1950-1955, apoi din nou în ultimii ani de viaţă; în 1958 este arestat în lotul „Rugul aprins" şi condamnat la 15 ani de închisoare (eliberat în 1964). A pictat numeroase biserici în ţară şi peste hotare: bisericile Schitului Darvari, Mănăstirii „Radu Vodă", ambele din Bucureşti, la Mănăstirea Agapia, Mănăstirea Deir-el Harf în Liban, Catedrala din Horms în Siria, biserica din Hama, în Siria, şi altele.

Lucrări: *Chipul Mântuitorului în iconografie* (2001, Bucureşti); postum, volumul *Buchet de cuvântări* (2006, Bucureşti, cuprinzând predici şi meditaţii teologice).

(M. Păcurariu, în „Enciclopedia Ortodoxiei româneşti", Bucureşti 2010, p. 94)

Românii din jurul României. Diaspora ortodoxă română

Am prezentat succinct, ca un preambul, în capitolul intitulat „Reorganizarea şi evoluţia Bisericii româneşti", situaţia din Basarabia, Bucovina de Nord şi ţinutul Herţei în perioada de după 1918; acum vom oferi, în plus, câteva detalii semnificative.

Din 1920 Gurie Grosu va fi arhiepiscop al Chişinăului, iar din 1928 (până în 1936) mitropolit. În vremea păstoririi sale, în 1923 s-au mai înfiinţat două episcopii: la Ismail şi la Bălţi. După Gurie, eparhia a fost cârmuită de doi vicari, cel mai important fiind Efrem Enăchescu (din 1938) care în ianuarie 1944 devine arhiepiscop şi mitropolit (până în vara lui 1944; a fost nevoit să se refugieze). Din toamna aceluiaşi an 1944 basarabenii intră – cu ierarhi ruşi – sub oblăduirea Patriarhiei ruse. În octombrie 2007 Sf. Sinod al BOR a reactivat Episcopia de Bălţi (fostă a Hotinului), Episcopia Basarabiei de Sud (fostă a Cetăţii Albe – Ismail) şi Episcopia Dubăsarilor şi a toată Transnistria (fosta Misiune ortodoxă română din Transnistria); tustrele – neavând încă titulari – au fost reactivate anterior de către Mitropolia autonomă a Basarabiei, iar Patriarhia Română a luat act cu binecuvântare de acest fapt.

Abia în anul 1992 Sinodul Bisericii noastre a reactivat **Mitropolia românească basarabeană**, condusă de Petru Păduraru (oficial recunoscută în 2002). Mai există şi o altă mitropolie, aceasta sub ascultarea Moscovei; are în frunte pe Vladimir Cantarean care uită câte au îndurat basarabenii sub dominaţia sovietică, atunci când sute de clerici (şi monahi) au fost deportaţi din Republica Moldova, mai toate aşezămintele mănăstireşti desfiinţate, circa 800 de biserici

fiind dezafectate. Într-adevăr, a rămas în fiinţă numai o singură mănăstire, populată cu călugăriţe ruseşti.

Bucovina a fost condusă bisericeşte de Nectarie Cotlarciuc (1924-35) şi de Visarion Puiu (1935-40, în anii 1942-43 fiind mitropolit al Transnistriei). Mitropolit „cernăuţean" va fi şi Tit Simedrea (1941-45). După 1944/45 la Cernăuţi funcţionează o episcopie sub autoritatea Moscovei şi cu ierarhi ruşi sau ucraineni, stare de lucruri antiromânească. Cum notează Păr. prof. M. Păcurariu, situaţia românilor bucovineni şi sud-basarabeni e mult mai gravă decât a celor zişi „moldoveni" (din Republica Moldova), deoarece ierarhia din Cernăuţi ca şi clericii şi enoriaşii ucraineni din diverse aşezări se străduiesc să acapareze vechile aşezăminte eclesiale româneşti, altfel spus să le ucrainizeze.

Parohiile româneşti din Ungaria trianonică au continuat să aparţină de Eparhia Aradului; în anul 1946 aceste unităţi vor forma Vicariatul de la **Gyula**, din 1998 Episcopie.

Cât despre parohiile româneşti din Iugoslavia (după 1918), ele au rămas sub autoritatea duhovnicească a Episcopiei caransebeşene. Vicariatul român de la Vârşeţ datează din 1971 (avea în subordine 3 protopopiate). Dieceza românească vârşeţeană – datând din 2001 – se intitulează „Episcopia Dacia Felix", cu reşedinţa la Deta şi administraţia la **Vârşeţ**; cuprinde aproximativ 60 de parohii.

Din nefericire, anul 1913 a adus modificări majore în cazul românilor balcanici; statele, în care ei îşi aveau domiciliul, treptat le-au închis şcolile şi lăcaşurile de cult, aşa încât în 1942 în Balcani mai existau 45 de şcoli şi 20 de biserici româneşti: 41 de şcoli primare şi una secundară în Serbia, două primare şi una secundară în Bulgaria. Toate şi-au încetat existenţa în 1946. Totuşi, în Voivodina (în 1977), în 29 de şcoli elementare se preda în româneşte, ca şi în unele şcoli medii. La Vârşeţ se înfiinţase un liceu român în 1948. De notat şi aceea că meglenoromânii din preajma Salonicului aveau şi ei biserici şi tocmai o mănăstire în care se slujea în română şi în greceşte. În actualitate, numărul vorbitorilor de română (de acolo) a scăzut vertiginos, până în jur de 5000. E regretabil faptul că regimul

actual din România nu acordă atenţia cuvenită fraţilor noştri de peste Dunăre.

În restul Europei, primele comunităţi ecleziastice româneşti datează de peste două secole. La Lvov (Lemberg), de pildă, românii încă de la finele veacului al XVII-lea aveau o viaţă liturgică organizată. Pe urmă, la Paris în 1853, ei şi-au deschis o capelă, la Viena în 1906. Abia din 1960 Patriarhia noastră a putut relua legăturile cu o parte din diaspora în cauză: dăinuiau suficiente dificultăţi, suspiciuni, neîncredere, graţie puterii comuniste ce domina la noi. După sucombarea comunismului, s-a încercat restructurarea bisericească a diasporei, încât azi fiinţează o Mitropolie ortodoxă română a Germaniei, Europei Centrale şi de Nord, şi o alta a Europei Occidentale şi Meridionale, acestea fiind necesare pentru satisfacerea nevoilor sufleteşti a migraţiei române, intensificată după 1989 (şi în alte părţi ale lumii).

Iar acum trecem dincolo de Atlantic. La răscrucea secolelor XIX-XX, românii din Bucovina, Transilvania şi Banat, obligaţi de sărăcia de acasă, au emigrat în **USA** şi în **Canada.** Întâia parohie românească în Canada apare în 1903, iar peste un an şi în State, la Cleveland. Primul ierarh al Episcopiei româneşti din America a fost **Policarp Moruşca**, instalat în catedrala română din Detroit în 4 iulie 1935; păstoreşte – cu rezultate bune – până în 1939 (după acea dată n-a mai fost posibil să-şi continue misiunea, din motive independente de voinţa sa). În 1939 această eparhie cuprindea 4 protopopiate cu 33 de parohii, 54 filiale, 26 de biserici şi 5 paraclise (în SUA) şi 2 protoierii cu 11 parohii, 8 filii şi 17 biserici în Canada, la care se adăugau şcoli parohiale, asociaţii de tineret, reuniuni de femei, ansambluri corale etc.

Astăzi, BOR din America, ce depinde de Bucureşti, are lider pe Î.P.S. Nicolae Condrea care îi urmează arhiepiscopului Victorin Ursache, decedat în 2001. Cealaltă eparhie, care are în frunte pe Nathaniel Pop, se află sub jurisdicţia OCA („Orthodox Church in America"), nerecunoscută însă ca autocefală de toate Bisericile. Legăturile cu Biserica-mamă s-au rupt în 1951 prin **Valerian Trifa** care, în 1960, se aşază sub tutela Mitropoliei ruse din America.

Autorităţile comuniste din România au lucrat pentru compromiterea lui: a fost incriminat de „crime contra evreilor” în anii 1940-1941. În 1984, ierarhul Trifa s-a retras din scaun, murind în Portugalia în 1987. Urmaşul său, arhiepiscopul Nathaniel, în mod neaşteptat, înaintea Paştelui din 2006 a suspendat în mod unilateral dialogul dintre eparhiile româneşti americane, şi nu e unicul gest de acest gen.

Astăzi, în străinătate, Patriarhia română are 13 eparhii, pe când în ţară 28. Numărul românilor din România şi al celor împrăştiaţi pe tot mapamondul, la un loc este între 30 şi 35 de milioane.

Bibliografie

Voivodina (coord. N. Tomaşevici), Beograd 1980, p. 168; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), pp. 413, 443-445; Ioan Dură, în vol. „În memoria lui Alexandru Elian”, Timişoara 2008, pp. 403-437 (un studiu larg despre Policarp Moruşca); Dragisa Kostandinović–Traian, *Românii din nord-estul Serbiei între anii 1804 şi 1948*, Ed. Semne, 2008; M. Măran, *Românii din Voivodina*, Zrenianin 2009; *Enciclopedia*, pp. 549-551; *Calendarul Arhiepiscopiei Timişoarei*, Timişoara 2010, pp. 42-50.

Lecturi

Memento sau Remember

(…) Este firesc să ne întrebăm: oare de ce patriarhul Alexei al II-lea n-a intervenit în treburile interne ale Moldovei atunci când soldaţii Armatei a 14-a ruse şi cazacii aduşi de Igor Smirnov distrugeau satele moldoveneşti şi omorau fii şi fiice ale Bisericii moldoveneşti, pe care Patriarhia moscovită o doreşte în continuare sub jurisdicţia ei? De ce nu şi-au ridicat atunci cuvântul în sprijinul fiilor lor duhovniceşti, cei doi ierarhi basarabeni Vladimir şi Vichentie? Ce au făcut patriarhii Alexei I şi Pimen, când erau dărâmate şi închise bisericile româneşti din Basarabia sau când preoţii şi credincioşii români erau deportaţi cu sutele de mii în Siberia, în Kazahstan sau trimişi la muncă dincolo de Cercul Polar? Au încercat atunci să oprească acest genocid? Ce au făcut ierarhii ruşi ai Basarabiei de după 1944 pentru „fiii lor duhovniceşti”? Le-au oferit vreun ziar bisericesc, vreo carte de slujbă sau de învăţătură tipărite în limba română, le-au adresat vreun cuvânt de mângâiere în duminici şi sărbători, ori s-au gândit numai la cele

materiale şi la plăceri lumeşti, ca nevrednicul între nevrednici Serapion Fadeev, azi mitropolit de Tula, subordonat aceluiaşi Alexei al II-lea? Oare preoţii promoscoviţi din Basarabia au uitat glasul sângelui, au uitat pe părinţii, bunicii, rudele şi consătenii lor deportaţi de o putere străină, care de două veacuri încoace *n-a făcut altceva decât să distrugă tot ce era românesc*? Doresc subordonare faţă de ucigaşii propriului lor neam? Nu le spun nimic mormintele fraţilor lor răspândite pe întreg cuprinsul Siberiei şi Kazahstanului sau dincolo de Cercul Polar?

Imperiul sovietic s-a destrămat. Şi totuşi, patriarhul Alexei al II-lea încearcă să menţină „imperiul" pravoslavnic al Moscovei. Dar toate încercările lui vor fi sortite eşcului. Pentru că mai devreme sau mai târziu, raţiunea va triumfa, oricâte piedici vor încerca să pună cei doi ierarhi promoscoviţi şi preoţii lor care nu-şi înţeleg aspiraţiile propriului neam. Ne exprimăm încrederea că Dumnezeu le va lumina minţile, că vor scoate învăţămintele necesare din cercetarea trecutului prea dureros al propriului lor neam, că vor înţelege şi cuvintele patriarhului Teoctist „al românilor", pe care le-a adresat lor, românilor basarabeni, cu ocazia zilei de 1 Decembrie 1992: „Istoria ne dovedeşte cu prisosinţă că secretul dăinuirii noastre ca neam, în istorie, a constat în păstrarea unităţii de cuget şi de simţire a românilor de pretutindeni, *prin* şi *în jurul* mamei noastre comune: „*Biserica neamului nostru*". A neamului nostru *românesc*, şi nicidecum a Moscovei şi a ruşilor!

(M. Păcurariu, *Basarabia*, Iaşi 1993, p. 135-136)

Un român despre un alt român

IMBROANE Avram (1880-1938), născut la Coştei din părinţi ţărani; urmează şcoala primară în satul natal, gimnaziul la Biserica Albă şi liceul la Braşov. Studiază mai întâi Dreptul la Budapesta. Însă după un an de zile este încorporat în armata austro-ungară. După terminarea stagiului militar se înscrie la Facultatea de Teologie şi Filosofie din Cernăuţi, unde obţine doctoratul. De la studii, terminate strălucit, se reîntoarce în Lugoj, unde este sfinţit ca diacon. Prin predicile sale vestite a cucerit sufletul lugojenilor, adunând în jurul său şi tineretul. Funcţionând ca redactor la ziarul „Drapelul" din Lugoj, militând pentru drepturile naţionale ale românilor din Ungaria, a fost suspectat de autorităţi şi în toamna anului 1914 a trecut cu mare greutate în România.

În timpul neutralităţii se ataşează cu tot sufletul organizaţiei „Acţiunea Naţională", în fruntea căreia stăteau Nicolae Filipescu, Barbu Delavrancea, Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu şi alţii, care luptau pentru revendicările naţionale. Colaborează cu articole în coloanele ziarului „Epoca" al lui Nicu Filipescu. În anii 1916-1918 participă ca voluntar în armata română contra armatei austro-ungare şi germane. După retragerea armatei române, A. Imbroane a fost printre primii care s-au oferit să facă parte din comisiile care urmau să plece în Rusia, în lagărele de

prizonieri, să îndemne acolo prizonierii români să se înroleze în armata română pentru apărarea Ardealului şi Banatului.

La sfârşitul anului 1918 se alătură unui grup de tineri bănăţeni care editează la Bucureşti ziarul „Banatul", unde apără revendicările bănăţenilor. Este de menţionat şi activitatea lui ca trimis la Conferinţa de pace de la Paris. Reîntors de la Paris înfiinţează Partidul Unionist.

În 1919 a fost ales deputat în Parlamentul României şi reales încă într-o legislatură. A fost şi vicepreşedinte al Camerei deputaţilor, iar între 1934-1936, secretar general al Ministerului Cultelor.

A. Imbroane a fost activ în viaţa culturală, a sprijinit activitatea „Reuniunii de citire şi cântări" din Coştei, a luat parte la unele manifestări culturale organizate de această Reuniune la Bucureşti, Constanţa, Sinaia, menţinând permanente legături cu sătenii săi.

În anul 1934 Societatea pentru cultura românilor din Banatul iugoslav cu sediul la Timişoara a avut şedinţă solemnă (în ziua de 4 februarie), la care a fost prezent şi dr. A. Imbroane, secretar general al Ministerului Cultelor. La şedinţă au fost puse bazele a două aşezăminte de mare importanţă pentru viaţa românilor de peste hotare: 1. Fundaţiunea Traian Lalescu şi 2. Institutul dr. A. Imbroane al românilor de peste hotare. Institutul avea menirea să dea adăpost şi ajutor românilor de peste hotare care doresc să studieze în România.

(Gligor Popi, *Românii din Banatul sârbesc*, Panciova–Bucureşti, 1993, p. 224-225)

Contacte cu diverse comunităţi şi organizaţii (creştine şi necreştine)

Întâi de toate, sunt de remarcat *conferinţele panortodoxe* de la Constantinopol (din 1923, ce a dezbătut îndreptarea calendarului), de la Vatopedi–Athos (din 1930, în vederea unui prosinod al întregii Ortodoxii), de la Moscova (din 1948). În ultimul caz, în fruntea delegaţiei româneşti s-a aflat însuşi patriarhul Iustinian. S-a adoptat o atitudine critică faţă de catolicism şi faţă de Mişcarea Ecumenică. În privinţa calendarului, conferinţa moscovită rămânea la ideea că pascalia alexandrină fixată după calendarul iulian „satisface deplin…". În insula Rhodos au mai avut loc trei conferinţe de acelaşi tip.

Conferinţa interortodoxă de la Chambésy–Geneva (din iunie 1968) a reţinut pe agenda sa doar şase teme din seria propusă la Rhodos I, hotărând să se pregătească mult-aşteptatul sinod panortodox (care tot se tergiversează; potrivit unei declaraţii dinainte de 2000, „Marele Sinod" trebuia să se deschidă până în acel an).

Primul *Congres al profesorilor de teologie* s-a ţinut la finele anului 1936, la Atena (al doilea, în 1976 etc.). Al VI-lea congres al Facultăţilor teologice ortodoxe s-a întrunit, în nov. 2004, la Sofia. În acest context se cuvine a arăta că există o preocupare mai largă, la nivelul facultăţilor teologice (ortodoxe şi non-ortodoxe). Astfel a doua Conferinţă teologică paneuropeană a facultăţilor în cauză a avut loc la Graz, în iulie 2006, cu tema „Chestiunile teologice într-o Europă pluralistă".

*

S-a apreciat de la început că *precalcedonenii* sunt cei mai apropiaţi de Biserica Ortodoxă, având în primul rând tradiţie apostolică, apoi diferenţele dovedindu-se mai mult de ordin terminologic. Încă de la conferinţa panortodoxă de la Vatopedi (1930) s-a sugerat începerea tratativelor cu vechii-orientali. În anul 1969 şi Biserica noastră a organizat un grup de studii, urmărind promovarea dialogului cu aceştia. Există încă diverse probleme de surmontat, spre exemplu cea a sfinţilor (într-o parte sunt declaraţi ca atare, iar dincolo aceleaşi persoane sunt considerate eretice).

În ceea ce priveşte dialogul cu *romano-catolicii*, să amintim că în 1980 Comisia mixtă ortodoxo-catolică s-a adunat în prima ei sesiune, în Insula Patmos. Patriarhia Română a numit în respectiva comisie – ca reprezentanţi – pe Î.P.S. Nicolae Corneanu, mitropolitul Banatului, şi pe regretatul prof. bucureştean Ştefan Alexe. Până în prezent nu s-a ajuns la vreun acord.

Dialogul cu *vechii-catolici*. În paralel cu congresele naţionale proprii, vetero-catolicii au orânduit şi conferinţe de unire, prima în 1874, cea de-a doua în 1875, la care au luat parte şi unele Biserici ortodoxe. Biserica noastră a fost reprezentată de episcopul Melchisedec Ştefănescu al Dunării de Jos şi de Ghenadie Ţeposu (ex-episcopul Argeşului). Discuţiile continuă în vederea unei viitoare unităţi bisericeşti.

În legătură cu *anglicanii*, trebuie arătat că în anul 1935 Patriarhia Română a recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane. Problema s-a schimbat în vremea noastră, întrucât aceiaşi anglicani acceptă sarcedoţiul femeii.

Cu privire la dialogul cu *luteranii*, să menţionăm amănuntul că a XI-a întâlnire de dialog dintre BOR şi Biserica Evanghelică din Germania, în aprilie 2006, a avut ca temă „Sinoadele ecumenice şi sobornicitatea Bisericii”.

Dialogul cu *calviniştii* a debutat în 1972, la Debreţin (Ungaria). La a III-a sesiune (din sept. 1979) BOR a trimis pe prof. N. Chiţescu şi pe Păr. C. Galeriu. Tema principală a fost: „Complementaritatea valorilor spirituale şi a responsabilităţilor sociale, conform dogmei de la Calcedon–451”. Nici dialogul cu reformaţii nu s-a întrerupt.

Dialogul cu *necreştinii*. Concomitent cu discuţiile cu celelalte religii creştine, unii ortodocşi (nu exclusiv) îşi manifestă interesul şi cooperarea şi cu necreştinii: iudei sau islamici. Câteva date sunt necesare: încă din 1966 BOR a propus la Geneva, în faţa CEB-ului, înfiinţarea unui Consiliu mondial al tuturor religiilor. Astfel, în 7 apr. 1970 s-a creat deja Conferinţa permanentă asupra religiilor lumii, la care participă exponenţi ai tuturor religiilor. De reţinut că, recent, Forumul mondial al celor trei religii monoteiste şi-a înfiinţat la Constanţa noastră o filială românească, cu care ocazie Arhiepiscopia Tomisului a organizat, în sept. 2004, prima întâlnire a şefilor celor trei religii din România: creştină, mozaică şi islamică. Să adăugăm şi aceea că din anul 2007, Păr. prof. Paul Brusanowski de la Sibiu este membru, din partea Bisericii noastre, în Comitetul pentru relaţiile cu musulmanii din Europa.

*

Cum e cunoscut, din 1961, cu prilejul celei de-a treia adunări generale de la New Delhi, Biserica noastră a aderat la Mişcarea Ecumenică. Deşi nu este o super-Biserică (cum s-a intenţionat, de către unii, să fie), în ultimul timp Consiliul Ecumenic al Bisericilor (CEB) trece printr-o perioadă de criză care afectează nu cu puţin raporturile interconfesionale; unele Biserici ortodoxe chiar s-au retras din cadrul Mişcării Ecumenice.

*

Notăm, în încheiere, că activitatea din interior, precum şi vizitele din ultima vreme, întreprinse de Întâistătătorul Patriarhiei Române, P.F. Daniel, fie la Constantinopol, la Patriarhia Ecumenică, fie în Austria, Franţa ori Spania (la românii ortodocşi de acolo), ridică evident importanţa Bisericii străbune atât în ţară cât şi în lume.

Bibliografie

Thomas Fitz Gerald, *The Ecumenical Movement*, Londra 2004, p. 149 şi urm.; Al. Moraru, *Biserica*, III/2; M. Păcurariu, *IBOR* (2007), pp. 426-28, 454-59 şi 466; V. Muntean, *Istoria creştină generală*, II, Bucureşti 2008, p. 390 şi urm.

Lectură

Un teolog de peste Ocean despre poziţia Ortodoxiei

Este un fapt istoric de necontestat că Răsăritul creştin a rămas în afara marilor metamorfoze pe care le-a suferit Apusul odată cu centralizarea papală din Evul Mediu, cu marea scolastică, cu Reforma şi Contrareforma. Din secolul al IX-lea până în secolul al XV-lea, Bizanţul a continuat marea tradiţie a Părinţilor, teologia acestora, spiritualitatea şi concepţia lor sacramentală asupra Bisericii. Ea a refuzat în mod conştient să realizeze o sinteză, asemănătoare celei a scolasticii, între filozofie şi Revelaţie, şi a preferat să rămână în categoriile patristice. Teologia sa propriu-zisă, doctrina sa asupra Sfintelor Taine, ecleziologia sa nu au fost niciodată formulate în cadrul unei filosofii particulare, iar Biserica Ortodoxă nu s-a confundat niciodată cu legile unei instituţii conduse printr-un sistem de drept. Dumnezeul său a rămas un Dumnezeu viu şi lucrător, Dumnezeul Bibliei, al lui Avraam, Isaac şi Iacob, şi nu a devenit niciodată Dumnezeul filosofilor (…).

În Occident, prezenţa Ortodoxiei e de dată recentă. În urma celor două războaie mondiale, marea masă a emigranţilor din Europa orientală s-a instalat în Europa occidentală şi mai ales în America. Consecinţele sociale şi religioase ale acestei migraţii nu pot fi încă înţelese deplin, însă se poate spune cu certitudine că, pe planul istoriei creştine, ele vor fi importante: Biserica Ortodoxă a încetat să mai fie o Biserică pur orientală. Acest fapt poate fi constatat cu uşurinţă mai ales în Statele Unite unde ea reuneşte la sânul său mai multe milioane de credincioşi, care au adoptat aproape în întregime limba, cultura şi modul de gândire american, păstrându-şi totodată adeziunea la Biserica părinţilor lor şi, în anumite cazuri, insuflându-i acesteia din urmă un dinamism misionar şi un spirit al organizării pe care nu-l cunoscuse până atunci. Depăşind diviziunile naţionale moştenite din trecut, formând un cler capabil să facă faţă noilor împrejurări în care trăieşte Biserica, ştiind să împace fidelitatea faţă de adevărata Tradiţie cu nevoile lumii occidentale moderne, ortodocşii din Occident ar putea da mărturiei lor o nouă strălucire. La acest lucru îi obligă apartenenţa lor la o Biserică ce afirmă că este

adevărata Biserică a lui Hristos şi pentru acest lucru vor fi judecaţi de istorie, de ceilalţi fraţi creştini, şi, în cele din urmă, de Dumnezeu însuşi.

(J. Meyendorff, *Biserica ortodoxă ieri şi azi*, cit., p. 190, 192 şi 193)

Consideraţii finale

La capătul sintezei de faţă se impun câteva aprecieri de ansamblu (după unele concluzii speciale de la diferite capitole).

În două opuscule, am căutat să rezum ceea ce am considerat mai semnificativ din cronica Bisericii strămoşeşti, care a trecut de-a lungul existenţei sale prin mai multe etape, unele de-a dreptul dificile.

Această instituţie venerabilă, cum am constatat, chiar dacă nu totdeauna conjunctura politică i-a fost favorabilă, totuşi s-a străduit să împlinească solia sa de spiritualizare, de culturalizare, aşa încât şi în contemporaneitate ea îşi are locul şi rostul bine definite în societatea noastră traversând o perioadă de tranziţie, şi mai în urmă, de criză.

Având convingerea, deodată cu marii noştri teologi şi cu M. Eliade, că „Religia iubirii" (comparativ cu alte culte) a făcut mereu figura unei religii optimiste, „Maica spirituală a neamului românesc" – după expresia lui Eminescu – va sluji în continuare acest popor destul de încercat, cu cât mai multă solicitudine.

Iar studenţii teologi, cărora li se adresează aceste cursuri sintetice, vor şti să reţină valorile perene ale Ortodoxiei şi să le fructifice, fiind pătrunşi – cum zicea N. Iorga – de „marea misiune culturală, socială şi naţională care li se impune" în viitor.

Lista şi proveniența materialului ilustrativ

1. Mănăstirea vlahă din Moscopole (1632)
2. Sfinţii Visarion Sarai, Oprea Miclăuş şi Sofronie de la Cioara
3. „Geografie”, manual din 1795
4. Veniamin Costachi
5. Act de la Franz Iosif I
6. A. Şaguna către I. Popasu
7. Andrei Şaguna
8. Sf. Calinic Cernicanul
9. Melchisedec Ştefănescu
10. Miron Cristea
11. Dumitru Stăniloae
12. P.F. Daniel Ciobotea
13. Vârşeţ – biserica românească
14. Catedrala constănţeană
15. Biserica din Ţebea
16. Catedrala clujeană
17. Ctitoria din Ghelari (Hunedoara)
18. Lainici: noul locaş gorjean
19. Mănăstirea bănăţeană Nera
20. Pictură de Ştefan Ţeneţchi
21. Anastasie Demian (compoziţie *in fresco*).

*

Fotografiile le-am împrumutat din următoarele surse: I.D. Suciu – R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei*

Banatului, II, Timişoara 1980; Dan Simonescu – Gh. Buluţă, *Pagini din istoria cărţii româneşti*, Bucureşti 1981; V. Cândea – C. Simionescu, *Prezenţe culturale româneşti: Bulgaria, Iugoslavia, Grecia*, Bucureşti 1987; *Monumente istorice şi izvoare creştine* (Ed. Arhiepiscopiei Tomisului şi Dunării de Jos), Galaţi 1987; *Biserica Ortodoxă Română. Monografie–album* (Ed. Patriarhiei), Bucureşti 1987; *Prinos de cinstire – D. Stăniloae* (sub îngrijirea lui Ioan Ică jr.), Sibiu 1993; V. Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeş. Contribuţii istorice*, Caransebeş 2005; Fl. Dobrei, *Locaşuri de cult din Episcopia Devei şi Hunedoarei*; Idem, *Monumente de artă din Episcopia Devei şi Hunedoarei*, Sibiu 2009; arhiva personală.

ILUSTRAŢII

1. Mănăstirea vlahă
„Sf. Ioan Prodromul”
din Moscopole (1632)

2. Ieromonahii Visarion Sarai,
Sofronie de la Cioara şi ţăranul
Oprea Miclăuş

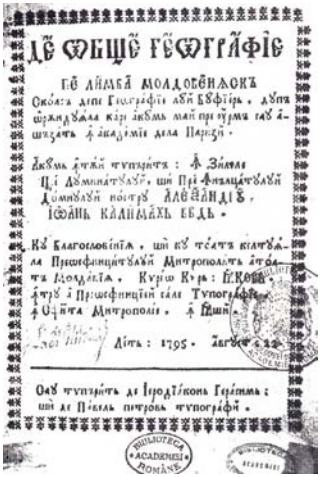

3. Episcopul Amfilohie al

Hotinului, *De obşte Geografie*, Iaşi 1795

4. Mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei (+ 1846)

EPISCOPATUM
fideli aeque Nostro
PROCOPIO
IVACSKOVICS,
Archimandritae Kruschedolienſi

5. Diploma de numire a românului Procopie Ivaşcovici ca episcop al Aradului (viitor patriarh de Carloviţ), act iscălit în 1853 de împăratul Austriei Franz Iosif I

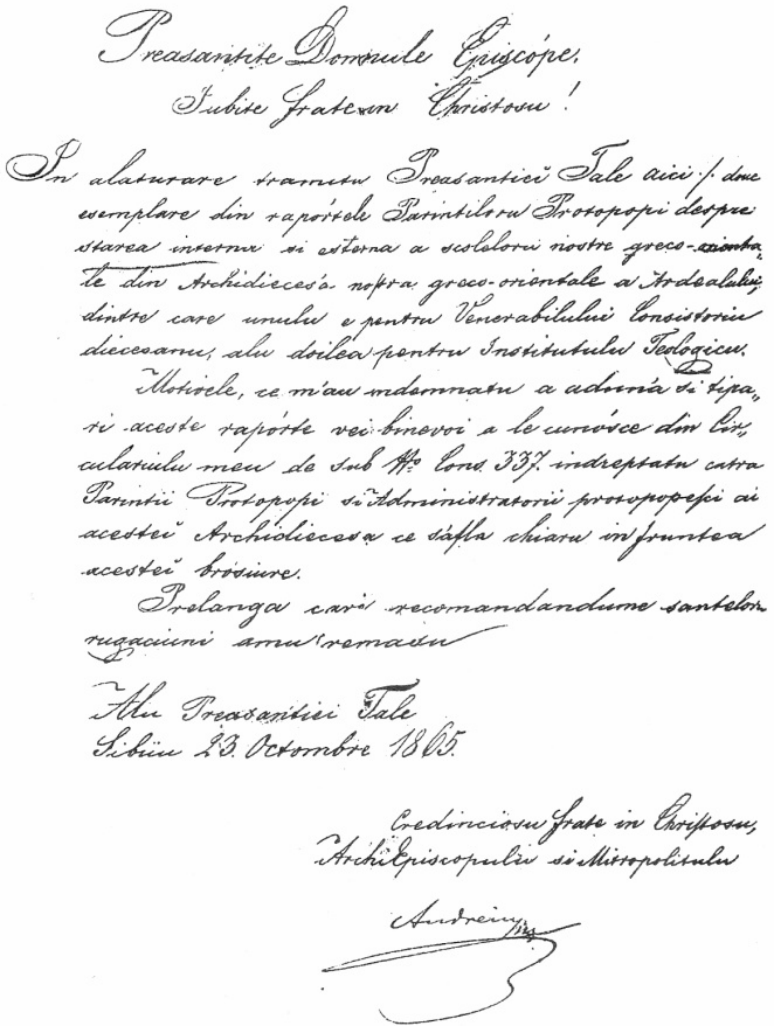

Preasantite Domnule Episcope,

Iubite frate in Christosu!

In alaturare tramitu Preasanticĭ Tale aici /: doue esemplare din raportele Parintilorŭ Protopopi despre starea interna si esterna a scolelorŭ nostre greco-orientale din Archidiecesa nostra greco-orientale a Ardealului; dintre care unulu e pentru Venerabilului Consistoriu diecesanu, alu doilea pentru Institutulu Teologicu.

Motivele, ce m'au indemnatu a aduna si tipari aceste raporte vei binevoi a le cunosce din Circulariulu meu de sub N.o Cons. 337. indreptatu catra Parintii Protopopi si Administratorii protopopesci ai acestei Archidiecesa ce s'afla chiaru in fruntea acestei brosiure.

Prelanga care recomandandume santelorŭ rugaciuni amu remasu

Alu Preasantiei Tale
Sibiiu 23. Octombre 1865.

Credinciosu frate in Christosu,
Archi Episcopulu si Mitropolitulu

Andreiu

6. Scrisoarea mitropolitului
Andrei Şaguna către
episcopul Ioan Popasu
al Caransebeşului,
datată 23 oct. 1865

7. Portretul lui A. Şaguna
(+ 1873)

8. Sfântul Calinic de la Cernica (+ 1868)

9. Episcopul Romanului, Melchisedec Ştefănescu

(+ 1892)

10. Miron Cristea (+ 1939)

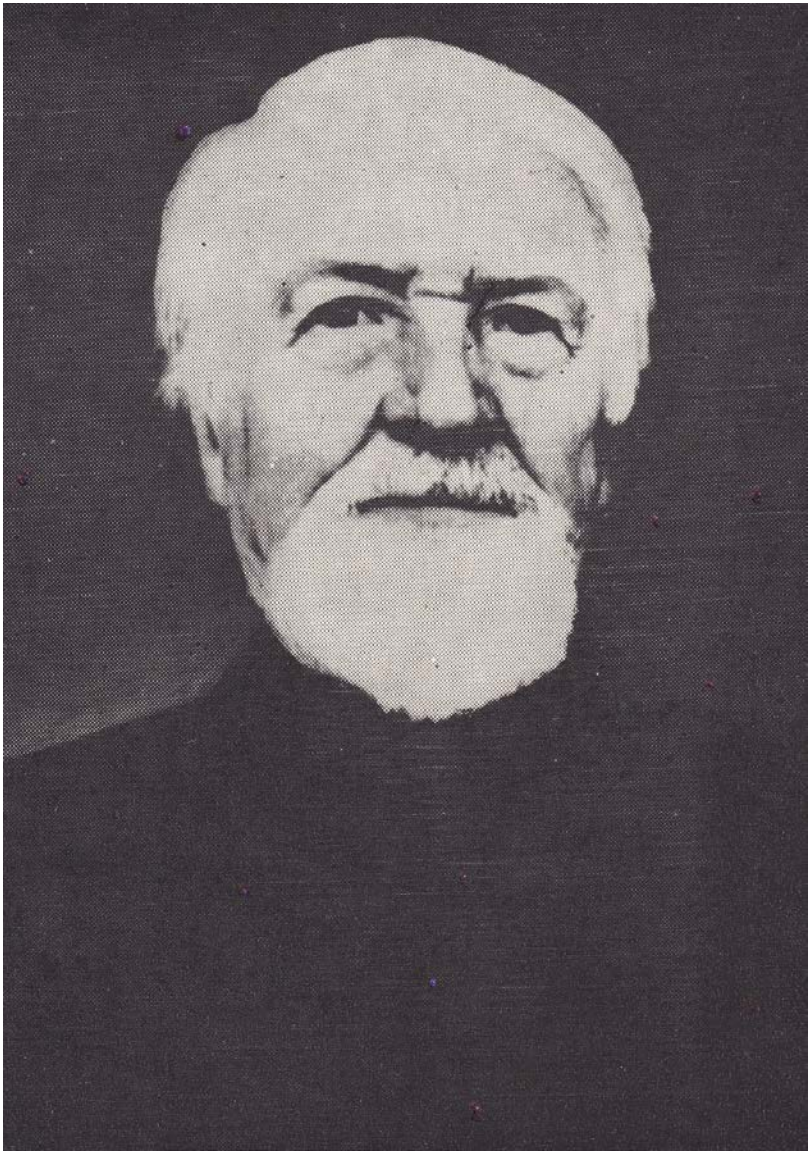

11. Reputatul teolog Dumitru Stăniloae (+ 1993)

12. P.F. Patriarh Daniel Ciobotea (2007 –)

13. Biserica românească din Vârşeţ – Banatul sârbesc (1911-13), adevărată catedrală

14. Catedrala din Constanţa (1883-85)

15. Biserica din Ţebea, ridicată în anii 1893-1896 în vecinătatea gorunului lui Horea şi a mormântului lui Avram Iancu

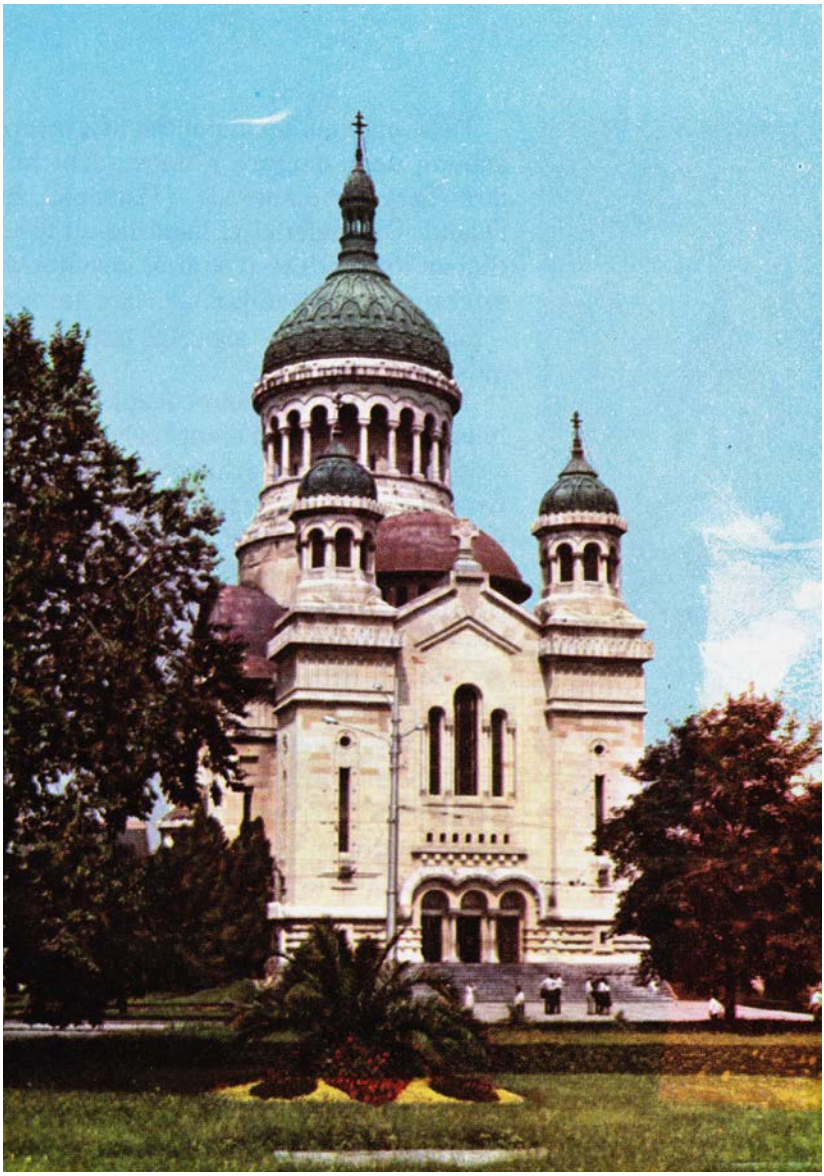

16. Catedrala din Cluj-Napoca (1923-33)

17. Biserica din Ghelari
(jud. Hunedoara),
ctitorită în 1939-60

18. Noua biserică a mănăstirii
Lainici, jud. Gorj
(1990-2006)

19. Mănăstirea Nera, din jud. Caraş-Severin. Bazele ei s-au pus în 1994. Este cea mai numeroasă obşte de maici (44 de vieţuitoare) din Eparhia Caransebeşului, implicit din Mitropolia Banatului, unde abia după 1989 aşezămintele monastice au devenit numeroase, cum de altfel erau odinioară, la începutul Evului Mediu.

20. Aromânul Ştefan Ţeneţchi, *Răstignirea Domnului* (pictură din 1764, de la Lugoj)

21. Anastasie Demian, *Botezul Domnului*,
frescă în biserica lugojeană
„Adormirea Maicii Domnului”
(1943)

Cuprins

pag.
Cuvânt introductiv……5
Prescurtări bibliografice……..……...……6
REGIM TURCO-FANARIOT; GUVERNARE AUSTRIACĂ……7
Biserica din Ţara Românească. Mitropolia Proilavului (Brăilei) şi cea a Dristrei..10
Ortodoxia în Moldova……..20
Ortodocşii şi greco-catolicii din Ardeal……...28
Banatul eclesial……...35
Vieţuirea monastică; clerul de mir……...41
Scrieri confesionale…….……..…….. 49
Arta religioasă…….……...……..53
Vlahii sud-dunăreni……..…….. ..56
Raporturi interortodoxe……...……..…….. 60
EPOCA MODERNĂ (1821-1918)
Mitropolia moldovenească……...66
Biserica din Bucovina……..……..……..71
Biserica basarabeană……..……...74
Mitropolia Ungrovlahiei……...……... 78
Bănăţenii şi transilvănenii ortodocşi şi uniaţi…….....83
Starea mănăstirilor şi a tagmei preoţeşti……...……...91
Instrucţia, presa şi literatura de profil……...……...99
Arta ecleziastică……...…….. 106
Aromânii şi ceilalţi români balcanici……...……..110

Relaţii cu diferite centre ortodoxe şi cu unii eterodocşi……... 116
PERIOADA CONTEMPORANĂ (1918-2010).
Reorganizarea şi evoluţia Bisericii româneşti…….....120
Situaţia monahismului şi a preoţimii parohiale……. 128
Învăţământul, publicaţiile şi lucrările teologice mai de seamă.....133
Arta sacră.....146
Românii din jurul României. Diaspora ortodoxă română…….150
Contacte cu diverse comunităţi şi organizaţii (creştine şi necreştine)……...156
Consideraţii finale…….....160
Lista şi provenienţa materialului ilustrativ…… 161
ILUSTRAŢII……..……..163